

B Ū D A S

Pažintis su J. Basanavičiaus premijos laureatais
Milžinų darbai ir jų epocha
Vilniaus kraštovaizdžio stebuklai ir rūpesčiai
Archajinės polifoninės muzikos slėpiniai

2026 | 1

Vilkijos Šv. Jurgio bažnyčios bokštai. 2026 m. Irmanto Gelūno nuotrauka

BUDINTYS SIELOS NAMUOSE.

APLANKIUS NACIONALINĖS JONO BASANAVIČIAUS

PREMIJOS LAUREATUS ARŪNĄ IR VIDĄ SNIEČKUS

Rasa KALINAUSKAITĖ

■ Sugrįžus senovinei lietuviškai žiemai su šalčiu ir pusnų debesynais, kelionei pasitaikė nepaprasta diena. Besaūlė, bet pilna šviesos, tarsi pavirtusios baltu rūku ir panardinusios į save panemunės peizažą: išą lėtai plukdanti šąlantį Nemuną, pražilusiais miškais pašiurpusias kalvas ir pilialkalnius, drobule užklotus slėnius su pulkelio stirnų, kurios, pakėlusios galvas į automobilio garsą, neramiai sužiūra į kelią, ir pagaliau – baltumoje skaudžiai raudonus, dangų geliančius Vilkijos bažnyčios bokštus. Mūsų platumoje toks reiškiny pasitaiko ne kasmet: šviesiame vaizde ištirpsta riba tarp dangaus ir žemės, pasikeičia daiktų masteliai ir net gerai pažįstama erdvė pasirodo naujai. Kaip tik tokia ypatinga diena labai tiko susitikimui su vieta, į kurią keliavome su fotografu Irmantu Gelūnu, ir tos vietos saugotojais bei kūrėjais.

Mat Arūno ir Vidos Sniečkų sukurtame Juškų namelyje, kuris oficialiai vadinamas Antano ir Jono Juškų etninės kultūros muziejumi, tikrovė regima ne vien akimis, bet ir širdimi, o ji atveria už kasdienių pavidalų glūdinčią gyvybę. Čia gyva tai, kas vadinama vietos dvasia, kurią rievė po rievės, gyvenimas po gyvenimo augina savo pėdsaką šioje vietoje paliekantys žmonės. Prieš tris šimtmečius įsikūrusi klebonija¹ mena kelerius metus čia kunigavusį ir malšinant 1863-ųjų sukilimą suimtą lietuviškų dainų ir melodijų rinkėją, žodyno rengėją Antaną Jušką (1819–1880), o per jį ir jo brolių kalbininką Joną (1818–1886), mokytojavusį Rusijoje, nes caro valdžia neleido lietuvių

mokytojui dirbti Lietuvoje, ir sukūrusį pirmą išsamesnę lietuvių kalbos tarmių klasifikaciją. Tarpukariu šiame name gyvavo literatūrinė svietinė, lankėsi Juozas Tumas-Vaižgantas, Vydūnas, Salomėja Nėris, Antanas Žmuidzinavičius, Vincas Mykolaitis-Putinas, Juozapas Albinas Herbachauskas, Borisas Dauguvietis ir Ivanas Buninas, o vėliau čia buvo brolių Juškų gyvenimo ir palikimo tyrinėjimui pasišventęs tautosakininkas, pedagogas Antanas Mockus (1918–1995), kurio rūpesčiu 1990-aisiais iš Kazanės į Lietuvą buvo parvežti ir Veliuonoje perlaidoti jų palaikai.

Nuo tada, kai prieš 36-erius metus Arūnas pirmą kartą peržengė namelio slenkstį ir ėmėsi kurti muziejų, jiedu su Vida budi šioje vietoje, čia atkeliaujantiems žmonėms padėdami ne šiaip sužinoti faktus, bet ir pajusti jos dvasią. Per tą laiką čia nutiko daug kas: klegėjo vaikų stovyklos, skambėjo brolių Juškų užrašytos dainos ir pagal autentiškus baltiškų dūdmaišių pavyzdžius pagamintų instrumentų muzika, vyko liaudies menininkų ir profesionalių dailininkų parodos, susitikimai ir vakaronės, švęstos kalendorinės šventės, Arūnas drožė medžio skulptūras, o Vida rišo sodus ir abu tų dalykų mokė namelio svečius. Šie galėdavo čia ir pernaktuoti, o durys likdavo atviros iki vėlumos, nes Sniečkų šeima kūrė ypatingą muziejų – visada gyvą ir atvirą. Per tą laiką šios vietos budėtojai patys tapo jos dalimi, nes būtent per juos Juškų namelis įsirašė daugybės žmonių sielose. Prieš šešerius metus keli tūkstančiai piliečių tai paliudijo pasirašydami peticiją ir taip pasipriešindami ketinimui Sniečkus iškraustyti, sunaikinant pačią šio muziejaus gyvybę².

Kai įžengus vidun mus pasitiko Vidos sukurti sodai, iš lėto vos pastebimai judantys ir švytintys erdvėje, medinės Arūno skulptūros ir keliaujant per kaimus ir miestelius iš žmonių jo paties surinktos senos fotografijos bei daiktai, bylojantys apie brolius Juškas ir jų darbuose įamžintą tautos dvasią, pasirodė, kad ši vieta panaši į Nojaus arką,

1 Kultūros vertybių registre nurodyta, kad Vilkijos senamiestyje esantis buvęs klebonijos pastatas (valstybės saugoma regioninio reikšmingumo lygmens kultūros vertybė, unikalus kodas 10917) pastatytas 1850 m. senesnės klebonijos, statytos XVIII a. pradžioje, vietoje. Senajame paminklo pase, sudarytame sovietmečiu, parašyta, kad klebonija šioje vietoje įsikūrė XVIII a. pradžioje, o 1850 m. namas buvo atnaujintas, ant senų pamatų perstatant iš dalies iš senos, iš dalies iš naujos medžiagos, bet „savo tūriu ir pagrindiniu išplanavimu nesiskyrė nuo savo pirtako, įgijo tik ryškesnį klasicizmo bruožų išorėje“. XX a. pr. pastatas rekonstruotas, 1984–1990 m. restauruotas, o pernai pabaigti Kauno rajono savivaldybės ir Kultūros paveldo departamento lėšomis finansuoti tvarkybos ir tvarkomieji statybos darbai.

2 Peticijos tekstą žr.: <https://peticijos.lt/P-75207> <žiūrėta 2026-01-15>.

Prie Antano ir Jono Juškų etninės kultūros muziejaus pasitinka Arūno Sniečkaus išdrožtos medinės skulptūros. 2026 m. I. Gelūno nuotrauka

kurioje nuo lekiančio laiko pragaišties randa prieglobstį patys svarbiausi dalykai. „Būdas“ piligrimystę į Juškų namelį atlieka jau ne pirmą kartą³, o šiemet puikiu pretekstu sugrįžti tapo muziejiniams ir tautodailininkams Vidai ir Arūnui SNIEČKAMS paskirta Nacionalinė Jono Basanavičiaus premija.

KEPALIUKAS IR SODAI

„Pirmasis mano drožinys buvo ne koplytstulpis. Veronika Povilionienė kartą paprašė, kad nuvežčiau į kasmetinę folkloro apžiūrą, ji buvo komisijos narė. Man – by tik važiuot! Vakare – vakaronė. O aš buvau sau pasakęs: vesiu tą, kurios nepažįstu, bet ji prieis ir paduos man duonos kepaliuką. Ir pribėga – ir įdeda į delną tokį mažą duonos kepaliuką... Ką dabar daryti? Grįžtu čia

namo, ogi krito į akį... Bet aš muzikas netašytas, laukinis – beviltiška! Nuėjau malkų kapoti. Staiga atskeliu pliauską ir pamatau medyje – ir išdrožiau ją ir save. O po dvejų metų ji už manęs ištekJo. Čia kaip su vudu lėlėm išėjo, tik nereikėjo badyti...“ – juokiasi Arūnas.

Anot ratiliokės Vidos, iki 1994-ųjų dirbusios Lietuvos liaudies kultūros centre (dabar – Lietuvos nacionalinis kultūros centras), draugai ją atkalbinėjo: „Sakė: nevažiuok, gi laukinis, kur tu ten iš Vilniaus važiuosi... O aš svarstau: Vilniuje – daug profesionalų, o provincijoje žmonių trūksta, ir Juškos gi taip svarbu! Nutariau – važiuoju į Vilkiją.“

Pirmoji Arūno skulptūrėlė dabar stovi Juškų namelio priemenėje ant skrynios. „Žmonės atidarė duris – ir pasitinkam... Kepaliuką, kurį ji man tada padavė, vabaliukai suvalgė, dabar kitas įdėtas į rankas“, – paaiškina skulptorius.

Tačiau dar iki pažinties su Vida jis sakosi aiškiai pajutęs, ko trūksta Juškų namelyje: „Juškos aprašyta vestuvinė rėda – be sodo nesuvokiama. Vienoje mugėje nusižiūrėjau, kad geometrija paprasta, ir pasidariau sodą pats. Bet kai Vida čia atėjo ir jų prikūrė, pernai pamačiau: jergau, koks

3 Saulė Matulevičienė. Apie dainos namus. Antanui Juškai – 200. *Būdas*, 2019 Nr. 4, p. 1–13, prieiga: <https://www.lnkc.lt/go.php/lit/2019/134851>; Juozas Šorys. Saugantys šiaudiniai sodai. Pokalbis su Vida Sniečkuvienė. *Būdas*, 2024 Nr. 4, p. 65–72, prieiga: <https://www.lnkc.lt/go.php/lit/2024/140799> <žiūrėta 2026-01-15>.

Brolių Juškų nameliu meiliai vadinamame muziejuje Vida ir Arūnas Sniečkai sakosi likę dėl žmonių, kurie, pajutę šios vietos dvasią, sugrįžta ir atsiveža savo vaikus. 2026 m. I. Gelūno nuotrauka

baisus, koks vyriškas, šiaudai stori, dideli... Ir sudėginau. Bet beveik 35 metus jis čia išgyveno!“

Aukščiausią liaudies meno įvertinimą – „Aukso vainiką“ – 2023-iaisiais pelnę Vidos sodai dažnai iškeliauja į parodas. „Man nepatinka, kai namelį taip nurengia, žmonėms sodai labai gražu. Vida šventai tiki jų poveikiu, o aš diedas paabejojantis, iš kitokio pasaulio atėjęs, kaunietis iš Šančių. Bet kai pagalvoju, kiek metų mes čia turėjome, simboliškai kalbant, su skydais vaikščioti, atmušinėti smūgius – gal vis dėlto ta apsauga ir veikia?“ – svarsto Arūnas.

PASIRINKIMAS – LIETUVA

Bet kadaise muziejų anuomet tuščiam name lyje jis ėmėsi kurti vienas. „Vakar suėjo 36 metai, kai pirmą kartą čia įžengiau. Buvo likę pora mėnesių iki Nepriklausomybės paskelbimo. Kai laimėjau konkursą tapti muziejaus direktoriumi, iš Maskvos institucijų gavau leidimus emigruoti į Kanadą. Tai buvo mano svajonių šalis, jos vėliava – nuo vaikystės gražiausia, ir taip susiklostė giminės aplinkybės, kad man leido išvykti. Kiek

stengtasi, kad galėčiau pabėgti iš anos valstybės, o ėmiau ir perplėšiau tuos popierius! Aišku, visiems pasirodžiau durnas. Žinau, sakau, kad ten galėčiau gerai gyventi, bet čia – įdomiau. Čia reikia kurti. Į savo naująjį kelią – darbu to nenoriu vadinti – žiūrėjau kaip į banką pavadinimu Lietuva. Čia sudėjau savo gyvenimą ir santaupas. Mane dažnai durnindavo, ypač giminės pradžioje. Tada jiems sakydavau: mūsų kuriama valstybė yra kaip bankas – reikia įdėti, kad gautum dividendus. O iš kur, sako, žinai, kad gausi? Nežinau, bet taip įdomiau gyventi“, – iki šiol įsitikinęs Arūnas.

Gimęs ir užaugęs Šančiuose, perėjęs sovietinės kariuomenės pragarą, muziejininko darbą jis pirmiausia suprato ne kaip profesinę veiklą, bet kaip tarnystę. Taip, kaip išmoko ikisąjūdiniiais ir Sąjūdžio metais, kai su 1987-aisiais Sauliaus Gričiaus (1963–1991) įkurtu Kauno paminklosaugos klubu „Atgaja“ dalyvavo talkose gelbstint kultūros paveldą – Kauno Šv. Gertrūdės bažnyčią ir kitus senamiesčio paminklus, Siesikų rūmus, kasinėjant Vilniaus Žemutinę pilį – ir ekologinio protesto žygiuose, žadinusiuose Lietuvą⁴. Kai

4 Saulė Matulevičienė, *op. cit.*, p. 1.

dėl muziejaus ėmė trauktis iš „Atgajos“ veiklos, S. Gricius net pyktelėjęs. „Kone visa mūsų taryba buvo nusprendusi dalyvauti rinkimuose į Kauno savivaldybę, o aš atsisakiau: geriau eisiu, medžiosiu vaikus ir užkrėtinėsiu visokiais virusais, gal ateity iš to bus rezultatas“, – prisimena Arūnas.

ŽENKLAI

Atėjęs kurti muziejų jis sakosi įsitikinęs, kad gyvenime nėra atsitiktinių dalykų: „Močiutė, mammos mamelė, man nuo mažens įkalė: vaikelį, sutapimų nėra, viskas – Dievo ženklai, tik reikia mokėti skaityti. Papasakosiu, ką pajutau, kai 1990 metų sausio 7 dieną pirmą kartą čia atėjau. Namas stovi tuščias, vyksta remontas, visur mėtosi lentos. Peržergiu jas, žengiu per slenkstį – ir staiga toks jausmas, tarsi ant galvos kažkas išpila kibirą šilto oro... Kūnas kaip rėtis – kiaurai per visą perėjo šiluma... Oda žąsiuku, bet paprastai taip būna sušalus ar staiga išsigandus, o čia toks malonumas... ir tarsi išgirstu galvoj: čia tavo vieta. Nei prieš tai, nei po to daugiau nesu to patyręs. Kam nors gal atrodo, kad buvau kuoktelėjęs, visko gali būti, bet... bene aš kažkokią nirvaną patyriau? Toks palaimos jausmas, toks gerumas ir saugumas apėmė... O juk tuščiame name! Na, galvoju, esu laisvas žmogus, pabūsiu čia septynerius metus – buvau prisiskaitęs, kad kas tiek metų žmogui reikia pasikeisti – bet taip ir pasilikau.

Ir kitų keistenybių buvo. Kai čia atsikėliau, radau Juškos dvikamienę liepą. Močiutė man galvą ženklais susuko, tai pagalvojau: tą dieną, kai liepos neliks, aš išeisiu. Įsivaizduokit, lieku pirmą naktį nakvoti, ir kyla klaiki audra, vienas kamienas – buldynkšt... Plyšo liepa, ėmė virsti, žmonėms pasidarė pavojinga ten vaikščioti. Na, galvoju, viskas, turėsiu išeiti. Bet aš ją apgavau: nupjoviau viršūnės gabalą, ir stabilizavosi, stovi dar! Nors jau tik vienas kamienas, bet kaip laja atsigavo! O tai liepai – trys šimtai metų... Kai drožiau po ja sėdinį Jušką, jau buvo tik vienas kamienas, bet išdrožiau abu. O Juška savo liepas turėjęs ir Veliuonoje, ir Antalkių kaime. Vienu metu apkeliavau visas jo kunigautas vietas, ieškojau seniausių liepų.“

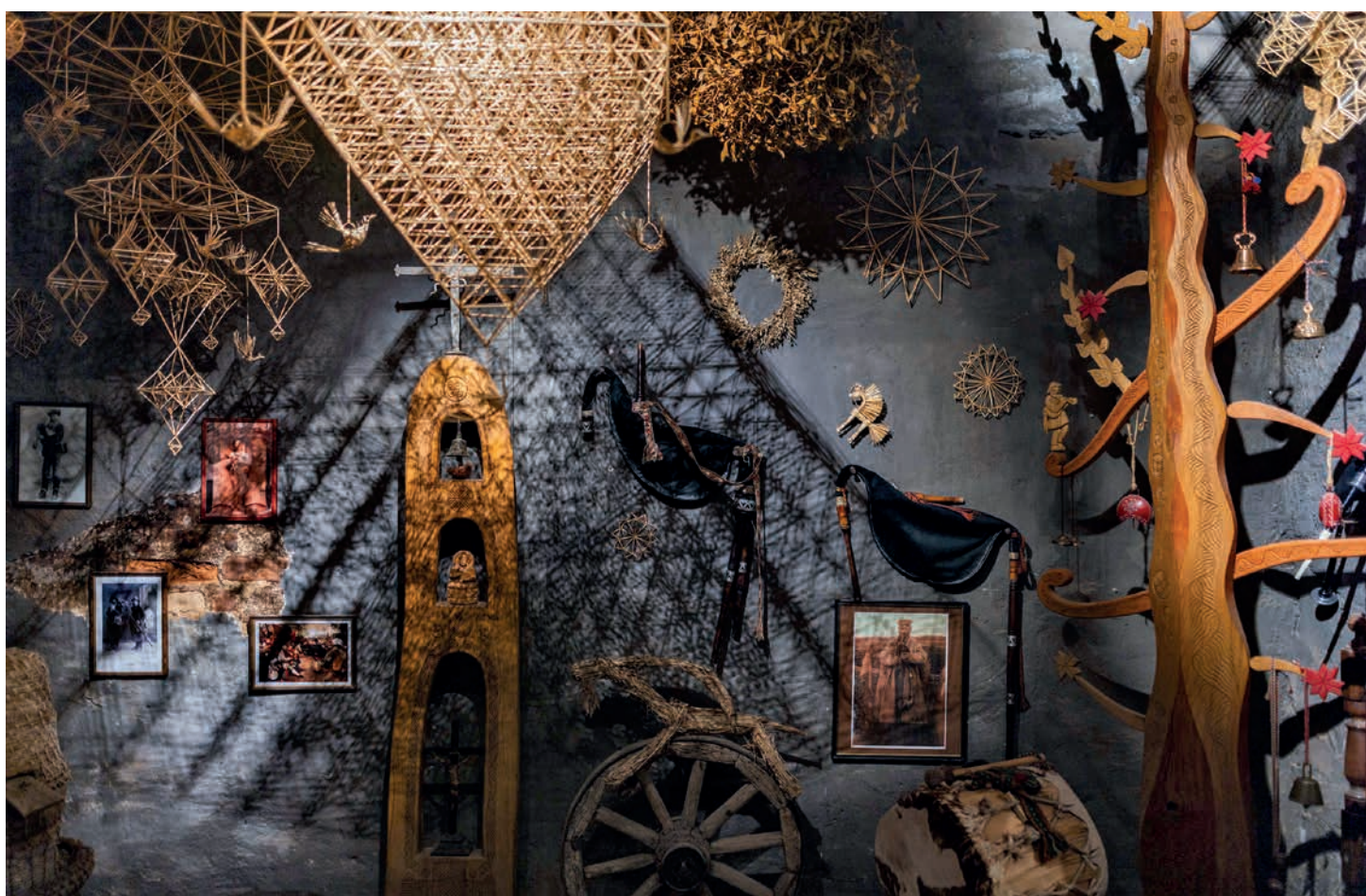
SKARA

Vilkija ir A. Juškai nebuvo atsitiktinis, vienas iš daugelio miestelių. Anot Arūno, kunigas tiesiog išsireikalavęs, kad Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius jį čia paskirtų: „Kunigaudamas Pušalote, Juška jau rinko dainas, buvo aprašęs

vestuvinius papročius, bet iš ten jį perkėlė į Lyduvėnus, kur buvo daug administracinio darbo. Pasiprašė būti paskirtas į žemesnes pareigas, kad turėtų laiko gelbėti kalbą, bet Valančius nesutiko. Juška vėl rašo laišką: prašau išpildyti mano norą, girdėjau, kad Vilkijoje yra laisva vikaro vieta ir daug dainingų moterų... Akivaizdu, kas jį domino! Kai vyskupas ir vėl nesutiko, jis pabėgo į Dotonuvos vienuolyną ir laiške pagrasino, kad nusiims sutaną – nekunigaus! Tada jį atkėlė į Vilkiją. Tą istoriją žinau iš Antano Mockaus, jei ne jis, manęs čia nekalbintumėt...“

Nors ir trumpas, Vilkijoje kunigo gyventas laikas buvo kupinas svarbių įvykių. Čia caro valdžia A. Jušką suėmė, įtarusi į kovą prieš maskolius kvietusio „Lietuvio katekizmo“ platinimu ir ryšiais su sukilėliais, gal net su vadu Antanu Mackevičiumi, čia jis sugrižo devynis mėnesius iškalėjęs Kaune⁵. Šiame miestelyje įvyko ir, anot Arūno, didysis sprogimas: „Vilkijoje Juška surengė pirmą dainų konkursą, visur lakstė kviestas ar nekviestas, rinko dainas, visko prisizaidė, visokių dalykų prisigalvojo! Toks J. B., gal net pats Basanavičius, „Aušroje“ rašė: jei Juška nebūtų visiems dalinęs pinigų ir mokėjęs už dainas, būtų pasimiręs pasiturinčiu žmogumi. Sako, mokėdavo nuo 10 iki 30 kapeikų už dainą, o jei nutardavo, kad archajiška – net ir rublį. Tais laikais – milžiniški pinigai! Bet vis tiek jam dainų rinkimas atrodė per lėtas. Tada ėmė taupyti pinigus, ir pasipylė pletkai: aha, kunigas pasveiko, kaip ir visų nagai į save užlanko... O jis taupė su tikslu. Nukeliauęs į Kauną, nusiperka prabangią šilkinę skarą, parsiveža į Vilkiją ir vieną sekmadienį po mišių vyrus paleidžia, o moterims išskleidžia tą skarą... Visos žado neteko – kas per grožis, ką tas kunigas sumąstė... Staiga paskelbia: rinksiu dainų karalienes! Toji, kuri man padainuos daugiausia seniausių dainų, kurios storiausia, ilgiausia kasa, kuri pagamins skaniausią ir pigiausią patiekalą, o dar ir pašoks – tą paskelbsiu dainų karaliene! Tokios reakcijos jis nesitikėjo. Ryte girdi – didžiausias alasas, praveria duris, o čia minia, į namą netelpa... Buvo vėlyvas 1862 metų ruduo, derlius jau nuimtas, vestuvių metas, žmonės laisvesni nuo darbų, dažniau dainuoja – nekvailai pasirinko laiką. Šioje parapijoje, anot skirtingų šaltinių, buvo 38 ar 39 kaimai, o komisijoje – vienas Juška. Susidarė visų kaimų dainininkių sąrašus, iš kiekvieno kaimo išrinko po karalienę, o tada – finalas, ir paskelbė karalienių karalienę... Pasak vietinių

5 Antanas Mockus. *Broliai Juškos. Lietuvių liaudies dainų rinkėjai ir leidėjai*. Vilnius, 2003, p. 56–66.

Daugumą muziejaus eksponatų – senų daiktų ir fotografijų – Arūnas surinko keliaudamas per žmones, o šią erdvę tarsi saugančius sodus sukūrė Vida. 2026 m. I. Gelūno nuotraukos

žmonių, viskas vyko čia, šiame namelyje. Kai pasakodavau, vaikai manęs vis klausdavo: dėde, o kaip tai atrodė? O kas anais laikais fotografuos tokius dalykus? Tai ėmiau ir išdrožiau, kaip Antanas Juška įteikia skarą! Vilkijos dainų karalienę su ta skara ir palaidojo. Ar tai buvo Dainų šventės pradžia? Labai panašu... Dar darau prielaidą, kad labiausiai jį domino moterų dainuojamos dainos. Kodėl? Gal todėl, kad paklaustos, kaip išsveria sunkumus, jos dažnai atsakydavo: *Kunigėli, dainuojame...*“

PATIKRINTA ŠIRDIMI

Tai, ką Juškų namelyje pasakoja Arūnas, nėra knyginiiai referatai – daug ką jis pats surinko iš stebuklingai gyvos žmonių atminties: „Kiek tiesos tose istorijose apie Antaną Jušką – klausimas, bet aš jomis šiek tiek pasikliauju. Kai jas rinkau iš žmonių, mane pirmiausia domino jo širdis. Atėjęs čia ir pamatęs, kaip viskas šiame namelyje plika, kaip mažai spausdintų žinių, supratau, kad teks savotiškai aukotis. O tam reikia mylėti – o mylėti gali gerą žmogų. To, kas buvo parašyta apie Jušką kaip mokslavyrį, man neužteko. Viena iš taisyklių, kurias močiutė įkalė į galvą vaikystėje – nepasikliauk vien protu, nes jis žmogų apgauna, o širdis – niekada. Vieną rytą prabundu: lyg kas šauktų mane eiti į Lietuvą... Pasiėmiau žemėlapi ir ėmiau žymėti vietas, kur Juška kunigavęs, o „Atgajos“ klube pasakiau: vyrai, metams dings-tu... Kur? Medžiosiu senų žmonių prisiminimus! Gal juokauji, sako, jau ketvirta karta po jo gyvena, kas tau ką papasakos... Suprantu, sakau, kad nelogiška, bet nerandu ramybės – turiu eiti, ir baigta... Ir, žinokit, kad pasipylė pasakojimai! Bet kokia tikimybė, kad visa tai tikra?“

Kiek vėliau muziejaus kūrėjas sužinojo, kad 1956-aisiais A. Mockus apsigynė disertaciją apie brolius Juškas, kuri liko neišleista⁶. Susiradęs rankraštį Vilniaus universiteto rankraštyne („Buvo sunku ten pateikti, nenorėjo įleisti, nes nebaigęs

aukštojo, tai įsibroviau pas rektorių!“), susirado ir jo autorių. „Mockus pokary lygiai taip pat rinko atsiminimus, vaikščiojo po Juškos parapijas. Aišku, jo pateikėjai buvo kiti, bet kai palyginom istorijas – kai kurios kaip eilėraščiai išmoktos! Labiausiai nustebino pati pirmoji bobutė Veliuonoje: kad pasakoja, kad pasakoja – ir su meile... Prakalbus apie Jušką, pasipylė žodžiai, kurių nesupratau, net jos tarmė pasikeitė. Jau vien iš to galima daryti prielaidą, kad perpasakoja. Tai kokį įspūdį jis turėjo padaryti žmonėms, kad iš kartos į kartą perpasakotų!.. Žmonės jį labai mylėjo. Iš pradžių juos stebino, kad kunigas viską, ką uždirbdavo, išdalina. Aukų dėžę nešdavo į neturtingiausių namus, o juk tuomet dauguma buvo tokie. Pušalote be Valančiaus žinios išdalino laisviesiems valstiečiams dalį bažnyčios žemių. Zarasuose per šiltinės epidemiją ne tik slaugė ir gydė kaip išmanydamas, bet, būdavo, mirus vienišui pats duobę iškasa ir pats užkasa. Arklių, vežimą – viską atiduodavo. Todėl ilgą laiką jį durnino, bet bendraudami pamažu suprato, kad tas žmogus sveiko proto – tiesiog čia yra vaikščiojanti meilė! Todėl kaimiečiai masiškai eidavo pas jį į talkas, aukojo savo laiką, net ir baudžiauninkai seką dieną, retą laisvą valandėlę. Vietose, kur jis ateidavo kunigauti, po poros metų dauguma liaudavosi pijo-kauti. Valančius jį siuntinėjo iš parapijos į parapiją ten, kur reikėjo prikėlimo. Viskas atgydavo kūnu ir dvasia!“ – laiko išbandymą išlaikiusiais žmonių liudijimais dalinasi Arūnas.

DOVANOS

Keliaudamas per žmones, jis pats rinko muziejui ir eksponatus, kurių įsigijimui lėšos ilgą laiką nebuvo skiriamos: „Manęs ne kartą klausė: kaip tu surandi tokius dalykus? Juškų namelyje ėmiau suprasti vieną tiesą. Pasakose jaunėlis būna kvailėlis, o iš tiesų – subtiliausias, doriausias žmogus, kuriam galiausiai pasiseka, ir posakis toks yra: durniui sekasi. Tai va, sakau, ir man sekasi! Imi ir randi, pavyzdžiui, Vydūno, Volterio, Šimonio laiškus – ir niekas nežino, iš kur jie. Istorija gi viską permaišė, vyko trėmimai, migracija, liko daugybė tuščių namų, kuriuose apsigyveno kiti žmonės. Neretai būdavo, atidaro duris nelabai socialus šeimininkas, bet pasiūlai litą kitą, ir surandi nuostabių dalykų. Taip ieškojau ir senų fotografijų. Iš žmonių jas pirkdavau už litą, penkis, o už miestelio fotografiją duodavau dešimt. Algos gaudavau 70 litų, tai tik bulvėmis ir mitau ilgą laiką“, – juokiasi muziejininkas.

6 Po A. Mockaus mirties spaudai ją parengęs Stasys Skrodenis nurodo, kad disertacijos darbo vadovas buvo prof. Vincas Mykolaitis, oponentai – prof. Konstantinas Jablonskis ir doc. Zenonas Slaviūnas. Disertacija buvo gerai įvertinta, siūlyta ją parengti spaudai ir išleisti. Susilaukęs tuomečio Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktoriaus akad. Kosto Korsako nemalonės, A. Mockus 1958 m. buvo atleistas iš instituto, o tolesnis gyvenimas susiklostė taip, kad disertacijos spaudai neparengė, nors toliau domėjosi broliais Juškomis, rinko medžiagą, paskelbė straipsnių periodinėje spaudoje. Žr. Antanas Mockus, *op. cit.*, p. 7–8.

Iš savo atlyginimo eksponatus jis pirkdavo iki pat muziejaus reorganizacijos, įvykusios prieš dešimtmetį. Bet ilgainiui žmonės pradėjo vis dažniau dovanoti daiktus: „Iš pradžių nepasitikėjo – pardavę vėliau ateidavo patikrinti, ar daiktas tebėra, nes buvo skleidžiamos apkalbos, neva perpardavinėju. Bet kai įsitikino, kad tai tiesa, nukrito tas šešėlis nuo mano asmens, ir ėmė dovanoti! Baigėsi tuo, kad daugiau nei pusė čia esančių daiktų – dovanos. Tik gaila, kad didžioji dalis – tekstilė, įdomi ir kandims...“

Viena iš muziejui padovanotų retenybų – 1861-aisiais Sankt Peterburge išleista Jono Juškos studija „Kalbos lietuviško liežuvio ir lietuviškas statrašimas arba ortografija“, kurioje pirmą kartą lietuviškai aprašytos lietuvių tarmės. Nedidukė žalia knygelė 2011-aisiais atkeliavo iš dabar jau mirusio žurnalisto, spaustuvinininko Ričardo Venckaus retų leidinių kolekcijos. „Tokios knygelės, manoma, išliko tik septynios. Kad ji čia atsidūrė – laimingas sutapimas. Muziejuje lankėsi Venckaus studentė ir jai taip čia patiko, kad nusprendė rašyti diplominį darbą apie Juškas. O jis tuo metu kaip tik svarstė, ką daryti su kolekcija, matyt, žmonės kartais nujaučia savo išėjimą. Ta mergaitė ir paprašė: padovanokite knygelę Juškų muziejui“, – pasakoja Arūnas.

Anot jo, pastaraisiais metais pradėta skirti lėšų eksponatams įsigyti. Taip muziejui buvo nupirkto 23 vertybės, tarp jų – visi trys 1897–1922 metais Sankt Peterburge išleisti A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno tomai, kuriuos redaguodami, pirmąją leksikografijos mokyklą išėjo Kazimieras Būga ir Jonas Jablonskis⁷. „Kauno knygyno-antikvaro savininkas Vidmantas Staniulis pasiūlė juos įsigyti, o Kauno rajono muziejaus direktorius nupirko. Įspūdingi, reti leidiniai. Man labai žavus šis įrašas antro tomo tituliname puslapyje, ar įskaitot be akinių? Parašyta: Jono Vileišio dovana... Data – 1925 metų gegužės 26 diena. Įsivaizduojate, ką dovanodavo – žodyną!“ – džiaugiasi muziejininkas.

KNYGA IŠ „TITANIKO“

Sena Arūno svajonė – gauti muziejui pirmąją Juškų dainyno tomą, spaudos draudimo sąlygomis nedideliu tiražu išleistą Kazanėje 1880-aisiais likus kelioms dienoms iki A. Juškos mirties. „Kai dar tik pradėjau čia savo kelią, vieno kalbininko tėviškėje, užkampyje, su draugais užėjom į muziejuką, įrengtą jo lūšnelėje. Sėdi toks žmogus, prasigėręs nabagas, o tarp eksponatų, įstiklintam lovy – pirmasis dainyno tomas! Matyt, pinigėlių reikėjo, tai tas žmogus siūlėsi man jį parduoti – iš muziejaus... Ne, sakau, aš tokiu būdu daiktų nerinksiu. Įsivaizduokit, iki šiol taip ir nesumedžiojau tos knygos! Esu ją radęs pas žmones, bet tie, kas turi savo kolekcijoje, nenori atsisveikinti. O juk tas tomas svarbiausias, jį gabeno iš Kazanės į Lietuvą, o po to per Atlantą...“

Su ta knyga susijęs pasakojimas apie A. Juškos mirtį. Jau sirgdamas jis persikėlė pas brolių Kazanę, kur universitete dirbęs žymus kalbininkas Janas Boduenas de Kurtenė (Jan Baudouin de Courtenay, 1845–1929) suteikė viltį išspausdinti jo gyvenimo darbus. Kai brolis parnešė iš spaustuvės pirmąjį tomą, A. Juška gulėjo ligos patale. „Kai jam padavė, širdis iš džiaugsmo ir neišlaikė – mirė lapkričio 1 dieną. Bet spėjo broliui ištarti, kad labai norėtų ilsėtis ant Nemuno kranto po ošiančiais medžiais, o tą knygą kad nuvežtų Veliuonos dainų karalienei Rožei Gotautaitėi-Cvirkienei. Kai ją išrinko, padovanojo nertą kepurėlę, vadinamą čepčiuku. Ir brolis atvežė Rožytei tą knygą. Galvoju, jei ją surasčiau – tai būtų istorija... Tik kaip įrodysi, kad būtent tą egzempliorių atvežė? Daug metų, būdavo, į palėpes įsiprašau, naršau – tikimybė menka, bet tam ir yra viltis! O tada ieškodamas fotografijų Vilkijoje suradau vieną moterį, kurios tėvai ir seneliai buvę turtinigi, leido sau prabangą daug fotografuotis. Kilusi iš inteligentiškos šeimos, įdomios giminės, ji vertino savo praeitį, turėjo daug labai gražių fotografijų, bet nė vienos negalėjau išgauti, neišmaniau, į kokius dievus kreiptis... Kartą ateinu, o ji atneša dar vieną albumėlį, dar labiau nutriušusį – jūs, sako, pažadinote mano atmintį, kapsčiau, kapsčiau namelius, ir radau. Atverčiu – o ten net XIX amžiaus fotografijos, ir kokybiškos! O viename lape įklijuota labai prastos kokybės nuotrauka ant tarybinio fotopopieriaus, ir dar perfotografuota iš prastos poligrafijos leidinio. Niekalas visiškas, sėdi kažkokia sena babcė... Bet jei tokią įsiklijavo į albumą, matyt, bus kažkas brangaus. Klausiu: ponია, kokia čia močiutė tokia graži? Ji: mano proprosenelė. O mano kalkuliatorius veikia: taigi

7 1897 m. buvo išspausdinta I tomo pirma dalis, apimanti A–D raides (redagavo F. Fortunatovas), 1904 m. – I tomo antra dalis, apimanti E–G raides (redagavo J. Jablonskis), 1922 m. – II tomo pirma dalis, apimanti K raidės dalį iki žodžio „kukštuoties“ (redagavo K. Būga). Žr.: Vilija Sakalauskienė. Antano Juškos lietuvių-lenkų kalbų žodyno tarminė medžiaga. *Priešaušrio mokslas, kultūra ir švietimas: Lauryno Ivinskio 200-osioms gimimo metinėms*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, p. 256–274.

I. Gelūno nuotrauka. 2026 m.

Juškos laikas... Kuo vardu? Rožė. O pavardė? Ištekėjo už Cvirkų vaiko... O mergautinė?! Gotautaitė... Taigi viskas sutampa! Taip, sako, ji buvo Juškų dainų karalienė. Tai kodėl nesakėte, kad esat jos proprioanūkė? O jūs neklausėt...“ – pasakoja Arūnas.

Dar daugiau – paaiškėjo, kad kunigas Juozas Montvila (1885–1912), kuris užsitraukęs caro valdžios nemalonę turėjo išvykti iš Lietuvos, išsivežė ir priešmirtinė A. Juškos valia iš Kazanės Veliuonos dainų karalienei parvežtą pirmąjį dainyno tomą, ketindamas Amerikoje jį atspausdinti didesniu tiražu. Bet 1912-aisiais J. Montvila žuvo per „Titaniko“ katastrofą, o knyga kartu su juo nuskendo į Atlanto gelmes. „Kaip tik tą savaitę, kai suradau dainų karalienės nuotrauką, Lietuvoje įvyko filmo „Titanikas“ premjera – va, kokie šposai!“ – šypsosi Arūnas. Minint katastrofos šimtmetį išleista knyga apie „Titaniku“ keliavusius lietuvius papildė šią istoriją detalėmis: atsisakęs vietos gelbėjimosi valtyje, J. Montvila skęstančio laivo bibliotekoje klausėsi išpažinčių, laimino ir drąsino žmones⁸. Kunigo palaikų gelbėtojai nerado, o štai jo gabentą knygą vėliau pavykę iškelti iš vandenyno.

Iš pradžių Juškų muziejaus kūrėjui buvo sunku patikėti, kad ji galėjo išlikti: „Juk vis dėlto popierius, nebent turtingas žmogus būtų nupirkęs ypač sandarų seifą... Bet kartą vieni vilniečiai atvežė čia amerikonus iš Los Andželo, kad pajustų lietuvišką dvasią. Prieš tai jie lankėsi Rumšiškėse, tik tokių skansenų jau buvo matę, o čia pasijuto labai laimingi. Staiga matau, kad žiūri į mane keistai – ko aš „Titaniko“ nuotrauką pasikabinęs... Papasakojau jiems tą istoriją, bet pabrėžiau, kad pats abejoju, ar knyga iškelta. O vienas iš jų ir sako: aš galiu paskambinti Džeimsui, mes draugai... Kokiam Džeimsui? Kameroniui, „Titaniko“ tyrinėtojiui, filmo režisieriui!⁹ Ir, įsivaizduokit, paskambina, o Kameronas patvirtina: taip, knyga iškelta! Matom, sako – lotyniškos raidės, bet kalba nesuprantama...“ Anot Arūno, panašu, kad iš „Titaniko“ ištrauktas dainynas pernai buvo parduotas aukcione. Jam pačiam tuo įsitikinti nepavykę, bet vienas kolega tvirtina

tokią informaciją radęs internete: „Kas pirkėjas, neatskleista, o paklojęs virš milijono. Manau, aukciono rengėjai nežinojo tos knygos istorijos, jos vertė – daug didesnė.“

MEDŽIO MELODIJOS

Anot Arūno, Juškų surinktos dainos nulėmė jo, kaip medžio skulptoriaus, kelią: „Aš drožiu melodijas, vibracijas. Mano dideliuose darbuose viskas vingiuoja, juostos pinasi, daug visokių ženklų...“ Bet atėjęs kurti muziejaus, jis buvo sunkiojo roko gerbėjas ir tų melodijų nebūtų išgirdęs, jei ne etnomuzikologai Daiva ir Evaldas Vyčiniai. „Kai mane sužavėjo tas žmogus, Antanas Juška, ėmiau galvoti: kas ten per dainos, kad, žmonių teigimu, juos sustiprindavo? Pasidarė įdomu. Manau, nusipirksiu įrašą – pasirodo, jokie ansambliai jų nedainuoja! Sakoma: šaukis, ir atsilieps. Greitai pasiklido kalbos, kad leidžiu čia pernaktvoti, ir atvažiavę daugybė žmonių pasilikdavo nakčiai. Kartą vėlai vakare beldžiasi į duris. Atidarau, stovi minia vaikų, pradiniojų, ir tokia maža moterėlė. Fizikos mokytoja, bet ir folkloristė, savo vaikus jau pradresiravusi. Naktį jie pasiprašo pavakarieniaut, panaktienaut, o prieš valgydami uždainuoja tokią seną dainelę maistui pagerbti. Kai pasisotino, klausiu, gal mokat nors vieną Juškų dainą? Man taip rūpi išgirsti... Oi ne, sako, jos ne vaikams, Lietuvoje tik du žmonės jas dainuoja!“ – prisimena Arūnas. Iš tos mokytojos ir persirašė anuomet neišleistą D. ir E. Vyčinių įrašą. „Vieną vakarą įsijungiu – nuobodybė baisi... Kanklėm blium, blium, blium... Tokios tos dainos man pasirodė vienodos... O ryte prabundu didžiai nustebęs: nepajutau, kada užmigau, ir po daugybės metų susapnavau labai gražų sapną. Sapnuoju, ežeras smaragdinės spalvos, trys gulbės plaukioja ir visi keturi metų laikai aplinkui... O nustebau todėl, kad tarnavau desantininku bjaurioje vietoje ir mane dešimt metų košmarai kankino. Kitą vakarą vėl įsijungiu tą įrašą – ir vėl tas pats veikimas! Ėmiau klausytis kasdien.“

Netrukus aplankė dar vienas sapnas – pats Antanas Juška! „Atsikėliau naktį ir nupaišiau, kaip atrodė. Liko išdrožti...“ Bet medžio meno paslapčių Arūnas dar neišmanė, tad pasikalbino padėti skulptorių Algirdą Vaištarą, kurį susitiko Sibire, ekspedicijoje, skirtoje politinių kalinių sukilimui Norilске įamžinti: „Jis irgi nebuvo girdėjęs Juškų dainų. Kai drožėm skulptūrą, Vyčinių įrašas sukosi nuo ausros lig sutemos, kol eidavom miegoti. Ir nenusibosta – taip pagavo tos dainos...“

8 Čia ir kitame sakinyje remiamasi: Vaida Lowell, Gerda Butkuvienė. „Titaniko“ lietuviai. Vilnius, 2012, p. 212.

9 Džeimsas Kameronas (James Cameron), kanadiečių kilmės JAV kino režisierius, scenaristas, prodiuseris, vandenynų gelmių tyrėjas. Jo režisuota romantinė drama „Titanikas“ (1997) pelnė 11 „Oskaro“ apdovanojimų, o 1995–2012 metais jis vadovavo 8 ekspedicijoms po vandeniu, iš kurių trys tyrinėjo „Titaniko“ liekanas. Pagal *Visuotinę lietuvių enciklopediją*.

Taip ir prasidėjo mano drožyba. Kartą atvežė malkoms rąstų, turėdavau pats susipjauti. Prieinu prie rąsto – ir iki detalių matau skulptūras... Bet netrukus pastebėjau keistą dalyką. Kai užsidedu pasiklausyti „Black Sabbath“, „Led Zeppelin“ – tris paras nieko medyje nematau! Pradėjau eksperimentuoti, ir tikrai: klausausi roko, net džiaz, kurį mėgau – viskas, nematau... O su Juškų dainomis – matau. Bene Rodenas yra pasakęs, kad kurdamas skulptūrą nuo akmens nuima, kas nereikalinga. Man taip yra su medžiu.“

„HIROŠIMA“

Medyje glūdinčias skulptūras, anot Arūno, paslepia ir popsas, kurio vieni kaimynai mėgę klausytis ypač garsiai: „Būdavo, pasileidžia įrašą – ir viskas, nieko medyje nematau, negaliu dirbti!“ Nuo tos nelaimės išgelbėję dūdmaišininkai Gvidas Kovėra ir Todoras Kaškurėvičius, kartu su saksofonininku Petru Vyšniausku ir tabla grojančiu Ryčiu Kamičaičiu įrašinėję muziką Juškų namelio kamine. Mat senovinio žemaitiško kamino erdvės ir rupios faktūros kuriama akustika ypatingai atliepia pagal autentiškus baltiškų dūdmaišių pavyzdžius T. Kaškurėvičius pagamintus instrumentus, kuriais 2005-aisiais įgrotas albumas „Tylos Labanoro“. Grodami Juškų namelio kamine, vieną kompoziciją muzikantai eksromptu vadinę „Hirošima“. „Na, galvoju, nesipyksiu su kaimynais dėl popso, geriau padarysiu dar vieną eksperimentą, ar tikrai garsai veikia. Išsinešu kolonėles ir varau tą diską... Jie paleidžia – ir aš paleidžiu, jie išjungia – ir aš išjungiu! Vyko tokie mūšiai. Ir laimėjau be pykčių, nuo tada taip garsiai negroja! O aš iki šiol tyrinėju muzikos poveikį. Neseniai radau tai, kas man prilygsta Vyčinių įrašytoms Juškų ir Rėzos dainoms ar vokiečių kompozitoriaus Stefano Miko (Stephan Micus), kaip aš sakau, šviesos muzikai. Netyčia išgirdau Žemynos Trinkūnaitės ir Donio įrašą iš „...gimimo ir mirties...“¹⁰ – ir jau daug mėnesių negaliu atsiklausyti... Kaip kiti to negirdi? Ten nesuvoikiami dalykai, aš noriu į dangų – tokia muzika. O savo senojo roko klausytis nebegaliu“, – juokiasi tautodailininkas.

O DEGUSTACIJOS?

Susidomėjęs dūdmaišiais, Arūnas bando tuo užkrėsti ir į Juškų namelį atkeliaujančius vaikus. „Vedu edukacijas apie Labanoro dūdą. Pagalvoju: ne šventieji puodus lipdo, jei kiti neužsiima – bent aš tą užkratą skleisiu. Groti nemokau, tik supažindinu su instrumentu. Bet pastebėjau, kad vaikai keičiasi. Anksčiau net šeštokai smagiai įsijausdavo, pritardami mušamaisiais, būdavo kakofonijos, bet baigdavom edukaciją pasišokimais. O dabar ir trečiokus sunku pakelti ant kojų, neriesi iš kailio, kad tik įtrauktum!“ – liūdnei stebisi. Anot jo, dažniau muziejuje sulaukia senjorų („Man gražesnis žodis senoliai“) ir mažesnių vaikų, o vyresni moksleiviai atvyksta rečiau: „Skambina mokytoja, klausia, kokias siūlome atrakcijas. Sakau: stebuklinga pasaka, aš dūdą papučiu, žmona padainuoja Juškų dainas. O degustacijos? Tuo pageidavimu ir baigiasi...“ Skaudu ir kitkas: „Tikėjau paversti Vilkiją kultūros židiniu. Šiame name tarpukariu gyvavo literatūrinė svetainė, į kurią plaukė žmonės iš Kauno, tapusio sostine – Vaižgantas, Nėris, Putinas, Žmuidzinavičius, Kalpokas, Vydūnas du kartus buvęs, kiti... Su Vida norėjome tą tradiciją atgaivinti. Ji labai moka bendrauti su žmonėmis – išmokė Kelmickaitės mokykla, ekspedicijos ir širdis. Tai pradžioje tiek pribūrė žmonių, kad užtvindydavo namelį, kiti net nematydavo salės, tik klausydavosi. O vietinių – ant pirštų gali suskaičiuoti... Dabar reikia daug daugiau pastangų, tik tiesioginiu pokalbiu prisikviesti žmones. Vidai atėjus, per metus apsilankydavo po 15–17 tūkstančių žmonių, kai Karo istorijos muziejų lankė iki 100 tūkstančių, o pernai nesulaukėm nė 5 tūkstančių...“

Vida primena, kad pakenkė ir gatvių remontas (iki namelio buvo sunku atvažiuoti), bet pastebi: „Keista, kad gimnazistai iš Vilniaus atvyksta dažniau, nei iš Kauno. Be to, atveža tik geresnius, bijo vežti triukšmingus. Manau, reikėtų vežti visus, nebijoti, kalbėtis, išmokti bendrauti, priimti ir kitokius žmones. Technologijos, kompiuteriai labai veikia visus, bet jei turi galimybę sudominti, būtina pasistengti. Vaikams tapo sunkiau susikaupti, bet čia, šitoje aplinkoje, jie klausosi! Arūnas užburiančiai pasakoja, kiti net po valandos nenori išeiti, kai kurie paskui ir su tėvais atvažiuoja. Gidai skiria žmonėms per trumpą laiką – reikia tik lėkti, lėkti, nes tokia programa. Bet gyvenimas – ne programa. Tu tiesiog čia pabūk, pajausk, paklausk, o ne lėk galvą pametęs...“

Tačiau sodų rišėja tiki, kad dabartis neša ne vien skubėjimą, o jo padarytas žaizdas galima

10 2023 m. išleistas Žemynos Trinkūnaitės ir Donato Bielkausko (Donio) albumas.

I. Gelūno nuotraukos. 2026 m.

užgydyti: „Trečiojo amžiaus universitetų studentai dabar eina, mokosi, ieško, o anksčiau žmonės nebuvo įpratę išeiti iš namų. Vilkijoje kiti net nedrįsta ateiti iki muziejaus – jiems nepatogu, kad dar nėra buvę... Kartais atlydi savo svečius, žinančius apie muziejų, o po to atsiprašo, kad pirmą kartą atėjo... Bet neturi būti gėda ateiti. Taip nutinka, kai neugdomas įprotis lankytis muziejuose. Kai mokiausi vidurinėje mokykloje Vilniuje, mus vedė į parodas, į koncertus, į filmus, turėjome Filharmonijos abonementus. Vėliau išėjome Kelmickaitės mokyklą – ji mus, studentus, ragino viską pamatyti, išgirsti, domėtis, ką kuria, kaip mąsto mūsų bendraamžiai. Ir mes visurėjome, būdavo įdomu. Taip ir įpranti. O jei žmogus to nepatiria, visą dieną kasa žemę, augina runkelius ar sėdi telefone, jo gyvenimas labai susiaurėja. O jis toks platus, tiek daug visko reikia pajauti – apie tai aš su vaikais ir kalbuosi. Mes čia leidžiame viską paliesti, vaikai viską gali pačiupinėti. Ar žinote, kodėl Arūno skulptūrose yra tiek daug smulkybės, detalių, ornamentų? Kad ir akli žmonės galėtų pajauti, nes jie mato rankomis.“

Būtent tokia, anot Arūno, ir yra šio (ne)muziejaus dvasia: „Man čia – ne muziejus. Atėjau su idėja, kad ši vieta turi būti gyva, atvira dieną naktį. Kai telefonu paskambina, pasisveikinu taip: Laba diena, Juškų namelis. Iš pradžių jis vadinosi „Antano Juškos memorialinis muziejus“ – to pavadinimo labiausiai nemėgau. Kai įkūriau žygeivių klubą, prisirinkau vaikų ir veikla gerokai peržengė memorialinius rėmus, viršuje sugalvoju, kad reikia tą pavadinimą pakeisti. Premjeras buvo bene Brazauskas, nuvažiavau į vyriausybę pas jo patarėją. Bandžiau švelniai perkalbėti, kad žodis „etninis“ – per sprangus pavadinimui. Juška, galima sakyti, atidavė savo galvelę už kalbos švarumą, o čia – „etninis“. Svetima... O kaip, klausia, jūs norėtumėt? Brolių Juškų namelis – sakau. Bandžiau argumentuoti, kad dažnam mano kartos žmogui muziejus yra keiksmazodis: mes, piemenys, stovim, o priešais užsivedęs savo darbą įsimylėjęs pamišėlis varo valandos kalbą... Jau nam žmogui – kančia. O namelis būtų ir intriga, ir šilčiau. Gaila, kad neįtikinau.“

IŠEINANTYS IR SUGRĮŽTANTYS

Šviesa, anot Vidos, sunkiais laikais ateina ir iš jaunų žmonių ar vaikų: „Kartą į ekskursiją atvažiavo vaikai iš Kauno, iš Naujajio muzikos mokyklos. Manęs išklausiusi, tokia mergaitė ir sako: *teta, o jei Juška kažkur būdamas dabar mato šią vietą, tuos*

sodus, namelį... jam turėtų patikti. Ir supasi sau kėdėj, žiūrėdama į viršų... Smuikininkė, antrokė ar trečiokė. Va, galvoju, kaip vaikai jaučia... Viena moteris atsivežė čia neseniai gimusį savo vaikelį, dviejų savaičių kūdikį. Atskrido iš Švedijos į Karmėlavos oro uostą, ir paprašė sesers, kuri ją pasitiko, kad pirmiausia atvežtų į Juškų namelį. Ir atvažiavo, nes labai norėjo paguldyti savo vaikelį po sodu... Gal vaikai mato kitaip ir kitką, bet jie mato ir jaučia. Būna, žmogus atsiveža į šią vietą savo būsimąją ar būsimąjį. O viena mokytoja, atsivežusi moksleivius ketvirtokus, pasakė: išdrįsau atvežti, nes ir mane mokytoja tokią mažytę atvežė... Pabaigusi pedagogikos studijas, ji atsiminė save, pradinukę, šiame namelyje, ir pati atsivežė mažus vaikelius, savo mokinius... Mudu su Arūnu ne mokytojai, tik muziejininkai – kai žmonės išeina, nežinom, kaip juos paveikė ši vieta. Bet kai žmogus sugrįžta, supranti, kad ryšys užsimezgė. Tokių sugrįžtančių – labai daug. Kai gavome Basanavičiaus premiją, daugybė skambino, rašė, džiaugėsi, net ir buvę muziejuje vieną kartą. Žmonės labai asmeniškai priėmė žinią apie šią svarbią premiją – suprato, kad ji skirta už šią vietą, kad skirta ir jiems!“

Dėl tų žmonių, anot Arūno, įjodu su Vida iki šiol ir budi muziejuje: „Po reorganizacijos vienu metu jau norėjome iš čia pasitraukti, bet staiga pasipylė jaunos šeimos – tie, kurie kadaise būdami vaikai čia nakvojo, kai rengdavau stovyklas. Visą dieną juos vedžiodavau, rodžiau, pasakojau, buvau susidaręs įdomybių enciklopediją apie gamtą, mitologiją, visą pasaulį. Ir staiga jie pradėjo sugrįžti jau su savo vaikais... Ir kaip gražiai pasakydavo: daug neatsimenu, bet žinau, kad čia nakvojau ir buvo taip gera, kad negaliu pamiršti... Atvežiau ir vaikus pamatyti. Ir pradėjo atsipirkti viskas, ką čia sudėjome. Kaip įdomu: kai galvoji, kad jau daugiau negali – ima ir pažeria tokių dovanų! Pas mus daug tokių gražių dalykų vyksta. Būdavo, dvejoji: mokytojas įdėjo ir mato, ar liko koks pėdsakas, ar grūdas nukrito į dirvą, kaip tie faraonų kapuose surasti grūdai – šmikšt ir sudygo... O mes ilgai nematome. Bet kai ėmė važiuoti tie mūsų buvę vaikai su savo vaikais, supratom, kad ne be reikalo kažką darėm – nors ir mažu lašeliu, bet prisidėjom prie to, kas gera.“

Žvelgdama į dailininkės Albinos Žiupsnytės (1958–2024) darbus, suvežtus į parodą Juškų namelyje iš privačių kolekcijų, Vida prisipažįsta jaučianti, lyg galėtų ir su ja pabendrauti: „Lyg aš galėčiau paklausti, o ji – mane išgirsti, gal per sapną patarti. Jai labai rūpėjo šita vieta, vis paskambindavo, ilgai kalbėdavomės. Norėjo, kad tėvai

I. Gelūno nuotrauka. 2026 m.

čia vestūsi savo vaikus. Labai jaučiu tuos žmones, kurie čia buvo, patyrė šios vietos dvasią – jų buvimą, pagalbą. Net ir Juškas, seniai iškeliavusius...”

„Antanas Mockus prieš mirtį, kai čia atvyko į savo paskutinę Juškų dainų šventę, pasivedė mane į šalį, kad niekas negirdėtų, ir sako: ar jūs jaučiat – jis čia yra... Ne, sakau, nejaučiu, tik stebina, kodėl vis išnešu sveiką kailį... Ir pasisakiau, kad ketinu išeiti. Užeidavo tokios bangos, kai tiesiog pavargsti – ne dėl to, kad nevertina, bet, galvoji, kad bent netrukdytų!.. O jis man sako: Antanas tavęs nepaleis. Kaip nepaleis? Sako: pasižiūrėkit – visi, kas po jo mirties perėmė daryti ką nors, kas su juo susiję, iki grabo lentos nepabėgo. Juk ir pačiam Mockui taip baigėsi... Jei ne tokie dalykai, gal būčiau daug greičiau iš čia pasitraukęs“, – svarsto Arūnas.

Jušků namelio sergėtojai ir kūrėjai galėtų ilgai vardinti įvairiausiais keliais per gyvenimąėjusius ar dar einančius žmones, kuriems jaučiasi dėkingi už paramą ir svarbiu įvykiu jų gyvenime tapusį susitikimą. „Šios vietos galią pajuto daugybė žmonių. Beje, ir Jurga Ivanauskaitė yra miegojusi štai šioje lovelėje...“ – rodo Arūnas. Ir priduria, kad dabar tai būtų jau neįmanoma.

SIGNALIZACIJA

Pernai metų pabaigoje Arūnas sulaukė nurodymo 18 valandą įjunti signalizaciją: „Sekmadieniais ir pirmadieniais net patys negalime įeiti į namelį – nedarbo laikas! Porą mėnesių aš tos tvarkos laikiausi. Jei kuris nors atlikėjas gali atvykti tik sekmadienį, rašau prašymą, argumentuoju, gaunu leidimą – vieną, antrą... O kartą leidimo vienam dalykui ir negavau. Užpykau ir galvoju: Arūnai, juk atėjai čia kurti Laisvės namus!.. Ir pradėjau atidarinėti namelį. Pasiskambina muzikantai, įpratę atvažiuoti nakčiai – kamine labai graži akustika, puikiai girdisi, kas dera, kas ne – ir negali įleisti... Bet aš jau įleidau vieną. Dabar laukiu pasekmių, nes „Vyčio komisari“ duoda ataskaitą, kada signalizacija įjungta, išjungta... Namelyje buvo dirbtuvėlė, vaikus mokindavau drožti, dabar jau nėra ir dirbtuvėlės. Aš iš proto einu, neturiu ką veikti. Vasarą dirbau sode, o kur dingsi tokiu metų laiku? Anksčiau buvau kūrėjas, istorijų pasakotojas, sodininkas, valytojas ir dar daug kas, kol privertė tapti fondų saugotoju ir dar blogiau – eksponatų skaitmenintoju. Turiu skaitmeninti, o aš tokio darbo negaliu dirbti – mirštu... Rankos svyra, depresija lenda... tada bėgu ką nors

padirbėti fiziškai. Net pradėjau pykti, kad Vida dar neišėjo į pensiją. Teks kažkaip atkentėti, bet abejoju, ar ištversiu dar ketverius metus. Tiesą sakant, Basanavičiaus premijos nenusipelnėm, nes pastaraisiais metais daug mažiau galėjau padaryti. Seniau tiek visko nuveikdavom! Tie, kurie taip sutvarkė, teisūs: turi būti tvarka, kaip visur. Bet jei būčiau žinojęs, kad turėsiu kompiuteriui aukoti mėnesių mėnesius – pasakojau, kur ketinau išskristi... Kartais prisimenu tuos suplėšytus popierius. Bet tada Vida sako: o tu prisimink, kiek gražių žmonių mes čia matėm... Aš ir pats taip atsišaudydavau nuo giminių priekaištų, kai sakydavo: geriau užsidirbtum neišsidirbinėjęs, jei ne tos nesąmonės, jau būtum turtingas žmogus ir profesorius... Žinot, ką atsakiau? Taip, jūsų automobilis – prabangus, mano – trantas, kuriuo ir akmenis čia susiveždavau, jūsų kavos aparato kaina – du gabalai, o aš kavasiusių užsipilu... Bet, sakau, už kokius pinigus nusipirksite tuos šimtus vakarų, vakaronių, vakarojimų su vienu, su šimtu žmonių... Kiek čia buvo nuostabiausių žmonių! Čia gi visus tuos metus buvo mokykla mums visiems! Kol aš esu čia – taip matau. Anksčiau norėta pertvarkyti muziejų moderniai, šiuolaikiškai, bet aš negaliu kurti taip, kaip mato kitas. Tegu kiti pagal pavyzdį kuria kopijas, man taip neįdomu.“

APIE ATEITĮ

Kokia ateitis laukia Juškų namelio?

Arūnas: „Suprantu: kai išeisim, čia pasikeis viskas. Skaudėjo, kai pamačiau, kaip sunaikinta Viliaus Orvido sodybos dvasia... Žmonės stebi, domisi, kas vyksta su Juškų nameliu, bet jei klausia, sakau: išeisiu ramiai. Amžino nieko nėra, aš jau save to išmokiau. Vienas anglas keliautojas man pasakė labai gražų dalyką. Pas jus, sako, mane labiausiai sužavėjo viena tradicija. Klausiu – kokia? Medinių antkapinių paminklų tradicija. O kuo sužavėjo, gal gražūs labai? Ne, sako. Ažuolo koplytstulpis ar kryžius gyvena apie šimtą metų, o ilgiau ir neatsimena mirusiojo. Anūkai – dar dar, o proanūkiai – jau ne... Tai va, kaip su tampa.“

Vida: „Kai archeologai čia kasinėjo kelius, surado II amžiaus liekanų: pasižiūrėkit, sako, kaip vienas kultūrinis sluoksnis užsikloja ant kito, ir niekas nedingsta... Visa, kas čia buvo, visi, kas gyveno, kažkaip išlieka, ir tu gali tą energiją pajusti. Manau, kad vietos dvasia yra, ir kai ji tave veda, negali eiti kitu keliu. Jei būtume galvoję kitaip, apie kitą stogą virš galvos, muziejaus visai nebūtų buvę. Visi iškeliausime į Dievo karalystę, ir žmogus turi po savęs palikti kažką šviesaus.“

KEEPING WATCH IN THE HOME OF THE SOUL. VISITING THE NATIONAL JONAS BASANAVIČIUS PRIZE LAUREATES ARŪNAS AND VIDA SNIEČKUS

Rasa KALINAUSKAITĖ

Conversation with the National Jonas Basanavičius Prize laureates, museum curators and folk artists Vida and Arūnas Sniečkus. They are creating the Antanas and Jonas Juška Ethnic Culture Museum in Vilkija as an unconventional, ever-living, open cultural space called the Juška House. In the former rectory built in 1850, the collector of Lithuanian songs and compiler of a dictionary Antanas Juška (1819–1880), served as a priest for several years and was arrested while suppressing the 1863 uprising, assisted by his brother linguist Jonas (1818–1886), who taught in Russia and created the first more detailed classification of Lithuanian language dialects. In the interwar period, a literary salon thrived in this house, visited by Juozas Tumas-Vaižgantas, Vydūnas, Salomėja Nėris, Antanas Žmuidzinavičius, Vincas Mykolaitis-Putinas, Juozapas Albinas Herbačiauskas, Borisas Dauguvietis, and Ivan Bunin. Later, the folklorist and pedagogue Antanas Mockus (1918–1995), devoted to researching the Juška brothers' life and legacy, visited here. Through his efforts, in the 1990s, the brothers' remains were brought from Kazan and reburied in Veliuona. Thirty-six years ago, A. Sniečkus first crossed the threshold of the Juška House and began creating the museum. Together with Vida, they help visitors not only learn facts but also feel the spirit of this place. Over that time, children's camps were held here, songs and music recorded by the Juška brothers resounded, exhibitions of folk artists and professional painters were held, meetings and evenings were held, and calendar festivals were celebrated. Arūnas carves wooden sculptures, while Vida weaves straw items, and they teach these skills to the house's guests. The museum's doors used to be open until late. Over that time, V. and A. Sniečkus themselves became part of this place, as it is through them that the Juška House has inscribed itself in the souls of many people. Six years ago, several thousand citizens testified to this by signing a petition, thereby opposing the plan to evict the museum's creators, whose doors were open late, thereby destroying the museum's very life.

PALEISTOS KAIMENĖS

PAVASARINIO GYVULIŲ IŠGINIMO PAPROČIO MITINĖ PRASMĖ

Darius RAZAUSKAS

Straipsnis priklauso plačiai sutvėrimo–ištvėrimo temai, nagrinėjamai kelių pastarųjų metų autoriaus darbuose. Jau išnagrinėti plačiai žinomi mitiniai vaizdiniai apie akmenimis, uolomis tėkmes tvenkiantį velnią ar slibiną ir uolą nuvečiantį, perskeliantį, versmę, tėkmę paleidžiantį lietis Perkūną. Pažymėta, jog tvenkiamą ir išlaisvinamą (sutveriamą ir ištvėriamą) versmę čia neturi būti suprantama pažodžiui – tai daugelį įvairių perkeltinių prasmių apimantis „abstraktus“ vaizdinys. Pavyzdžiui, ją gali atstoti uolos oloje paslėptas ir atrastas, „apyvartan paleistas“ lobis. Pastarajame iš šios temos straipsnių buvo parodyta, jog lobį savo ruožtu gali atstoti ir įkūnyti gyvuliai. Dabar parodysime, jog iš tvartų paleistos kaimenės savaime atitinka iš nuverstos ar perskeltos uolos paleistus srautus. Juolab kad ir kaimenės gali būti paleistos „iš uolos“. Dėl to paranku pradėti kalbą nuo senovės indų „Rigvedos“, kurioje šiedu vaizdiniai nuolat gretinami ir tapatinami. Galiausiai parodoma, jog tų pačių mitinių vaizdinių apeiginė apraiška yra Europoje plačiai žinomas pavasarinio gyvulių išginimo paprotys, paprastai siejamas su Jurginėmis.

Reikšminiai žodžiai: pavasarinis gyvulių išginimas (Jurginės); Perkūno paleistos kaimenės ir paleisti lietis srautai; papročiai ir mitologija; baltų ir lyginamoji mitologija.

■ Pagrindinis, centrinis senovės indų „Rigvedos“ mitas, nuolat prisimenamas ir įvairiais atžvilgiais kartojamas, turi dvi šakas: viena vertus, žaibasvaidis Indra nudobia upes užtvenkusį slibiną, anginą Vritą; antra vertus, jis sutriuškina Vritros antrininką demoną Valą, uoloje uždariusį galvijų kaimenes, sudaužo uolą ir paleidžia gyvulius laisvėn, arba kaimenes uolon buvo uždarę demonai Paniai, o Vala (tiksliau, vala) tuomet – pati ta uola. Pasitaiko ir visokių mišrių variantų.

Pasak žymios rusų vedologės, nuodugniausio „Rigvedos“ vertimo į Europos kalbas autorės Tatjanos Jelizarenkovos, „pagrindinis, dažniausias Valos mito variantas yra tas, jog karves, šykščių turtuolių demonų Panių paslėptas uoloje, vardu Vala (*valá* ‘slėptuvė’), surado Indra, kuris savo vadžra [= vėzdu] pramušė uolą ir išlaisvino karves (o drauge su jomis – šviesą, aušrą, maisto šaltinius, turtą ir kt.). Pagal kitą versiją, tai buvo Indra su būriu pusdievių dainių Angirasų; pagal trečią, vieni patys Angirasai be Indros, kurie savo galingu dainavimu praskėlė uolą; pagaliau pagal ketvirtą versiją, uolą praskėlė maldų dievas Brihaspatis, lydimas Angirasų“¹.

Kitaip tariant: „Demonai Paniai (*pañi-*, pažodžiui ‘šykštuolis’) Valos uoloje paslėpė melžiamas karves. Indra su sąjungininkais – maldų dievu Brihaspačiu, būriu dieviškųjų dainių Angirasų ir ugnies dievu Agniu – leidosi ieškoti karvių. Suradęs jas Indra praskėlė uolą ir išleido karves (pagal

kitus Valos mito variantus uolą riksmu perskėlė Brihaspatis arba dainomis Angirasai). Melžiamas karves kai kurie komentatoriai supranta kaip gausius aukų liejimus.“²

„Pagrindinis RV mitas, be galo kartojamas iš himno į himną, apie tai, kad Indra užmušė anginą Vritą (*vṛtrá* neutr. ‘kliūtis, užtvara’, masc. ‘priešas’ ir angino tikrinis vardas), išsidrėbusį ant kalno ir užtvenkusį upių tėkmę, ir taip paleido laisvai tekėti upes, kurioms praraušė vagas, nuosekliai, epizodas po epizodo, yra pasakojamas tik vieną vienintelį kartą visame milžiniškame rinkinyje – himne I.32 (nors ir čia kai kur esama atskirų pasakojimo logikos pažeidimų). Visais kitais atvejais mitą mena štamai.

Tyrinėtojai ne kartą yra pažymėję, kad Valos mitas savotiškai dubliuoja mitą apie užmuštą Vritą. Be to, žodžiai *valá* ir *vṛtrá* yra sudaryti iš vienos veiksmazodžio šaknies *var-* ‘apimti’, ‘užtvirti’, ‘dengti’ (*r / l* variavimas vedų kalboje pasitaiko nesyk). Matyt, būta kažkokio provaizdžio: dievas pramuša (arba prarausia) užtvartą, kliudžiusią normaliai funkcionuoti kosmoso elementams ir būtinoms arijui gėrybėms – upių tekėjimui, aušroms, karvėms ir kt. Tasai provaizdis tekste realizuotas dviem variantais: mitu apie užmuštą Vritą ir Valos mitu, o mitinės veiklos subjektas, dievas arba kultūrinis herojus, abiejuose mituose paprastai yra Indra, Valos mite – dar ir izofunkciški jam kiti mitiniai personažai“; be to, „kai tik minimi išlaisvinti

1 Ригведа 1989: 494–495.

2 Ригведа 1989: 547.

vandenys, turimas omeny mitas apie užmuštą Vritrą, kai tik uolą praskėlęs Angirasų dainavimas ar Brihaspačio riksmas, – Valos mitas“³.

UPĖS – KARVĖS

Kita dingstimi mūsų jau kalbėta su daugybe pavyzdžių apie tai, kad upės, vandenys *bėga, teka* kaip gyvi padarai, gyvūnai, žmonės, atskiru atveju – būtent gyvuliai⁴. Dabar peržvelkime atitinkamus „Rigvedos“ pavyzdžius:

I.32.2: *áhann áhim párvate śísriyāṇám... / vāśrā iva dhenávaḥ syándamānā āñjaḥ samudrám áva jagmur āpaḥ* „Nudobė angį kalne (uoloje) susirangiusi... / Kaip mūkiančios karvės pasileidusios antai vandenynan bėga upės“.

I.32.11 į Indrą: *dāsápatnīr áhigopā atīṣṭhan nīrudhā āpaḥ pañineva gávaḥ* „[Lyg demono] Dastos žmonos, angino gamos, stovėjo užtvartos upės, lyg Panių (arba šykštuolių) – karvės“.

I.32.12: *devá ékaḥ / ájaya gá ájayaḥ śūra sómam ávāsraḥ sártave saptá síndhūn* „vienasis dieve, / laimėjai karves, laimėjai, galingasis, somą, paleidai septynias upes“.

I.51.3–4: *tvám gotráṁ áṅgirobyho ’vṛṇor... tvám apám apidhānāvṛṇor* „Tu karvidę Angirams atvėrei... Tu upių užtvaras atvėrei“.

I.61.10 Indra: *gá ná vrāṇā avánīr amuñcad* „Lyg karves užtvartas upes išlaisvino“.

I.166.6: *ṛṇāti paśvāḥ súdhiteva barhāṇā* „paleido bėgti [upes] lyg galvijus gerai iškeltas rimbas“.

II.24.14: *yó gá udājat sá divé ví cābhajan mahīva rītīḥ śavasāsarāt pṛthak* „tas, kuris karves išginė ir danguje išskirstė, – tarsi didi tėkmė galingai pasiliejo [jos] kas sau“.

VII.90.4: *gávyaṁ cid ūrvám usíjo ví vavrus téṣām ánu pradívaḥ sasrur āpaḥ* „keltuvą plačią Uždžiai atvėrė, nuo amžių jų srūva upės“.

VIII.15.6 į Indrą: *vṛṣápatnīr apó jayā divé-dive* „veršio pačias – upes laimėk diena iš dienos!“

IX.108.6 apie Somą: *yá usríyā ápyā antár áśmano nīr gá ákṛṇtaḥ ójaśā* „Kuris aušrąsias upines vidur akmens [buvusias] karves išvarei per jėgą“.

3 Ригведа 1989: 495, 516; plg. Елизаренкова 1999: 171, 172–173.

4 Razauskas 2023a.

5 Vedų *ahī(s)*, lietuviškojo *angis* atitikmuo, yra vyriškosios giminės žodis. Vyriškosios giminės gali būti ir lietuvių –is kamieno III linksniuotės daiktavardžiai, neretai keičiantys giminę, kaip *debesis* (Vydūno raštuose mot. g.), *žvėris* (senuosiuose lietuvių raštuose mot. g.) ir kt. Tad verčiant „Rigvedą“ pasirodė paranku išsaugoti šių žodžių giminystę, pakeičiant lietuviškojo giminę. Apie gyvatės, angies, angino, slibino pavadinimus autorius yra parašęs atskirą straipsnį „Angis-slibinas, užtvenkęs tėkmę“, jau metai laiko įstrigusį spaudoje.

Pažyminio „upinės“ menamą karvių ir upių tapatybę čia pažymi ir T. Jelizarenkova⁶. Taip pat Vladimiras Toporovas: „Vienas ir tas pats dvilypis veiksmas (užtvirti – atverti, sulaikyti – paleisti), taikomas dviem objektams (vandenims ir galvijams), leidžia kelti klausimą ir apie šių objektų tarpusavio sąsają. Ir iš tikrųjų: tiek vandenų, tiek bandos judėjimas daugeliu detalių tampa pagrindu žaidimui poetiniais vaizdiniais – tiek vandenys, tiek bandos bėga, teka, mauroja, teikia gyvastį, siejasi su vaisingumo galiomis ir pan.; vandens *vilnis* (волна) ir gyvulio *vilna* (волна) koduojami vienu ir tuo pačiu žodžiu (sl. **vьlna* / **vьlna*), giminišku **Vel-* personažo vardui.“⁷ Taigi: „Vala = Vritra, o galvijai = vanduo“⁸.

Dėl to pažymėtinas lietuvių kalbos žodžio *užtvarta* (*užtvarta*) atitinkamų reikšmių sambūvis: ‘užtvarta vieta, aptvaras, gardas’ (*Į užtvartą kai suvarė karves, tai pieno sumažo* Stakiai, Jurbarko r.) ir, antra vertus, ‘užtvanka’ (*Už kelių naktų padarė bebrai užtvartą* Dubičiai, Varėnos r.)⁹.

Savo ruožtu veiksmazodis *pa-skýsti* reiškia ne tik ‘pasidaryti skystam, patįsti’, bet ir ‘išsivaikščioti, išsisklaidyti’, pavyzdžiui: *Galvijai paskydo po ganyklą* (Dabartinės lie. k. žodynas); *Avys paskydo, t. y. išsiklaidė į šalis* (A. Juškos žodynas)¹⁰.

Ir veiksmazodis *lėisti*, be ištisos aibės tekėjimą, liejimąsi žyminčių reikšmių, mūsų jau aptartų¹¹, kartu reiškia ‘ginti (gyvulius) ganytis’: *Ankstybas dar pavasaris buvo, bet pašaro žmonėms pritrūko, ir dėl to arklius jau leisti pradėjo* (Lazdynų Pelėda); *Jau buvo šviesu šviesu, kaip leidom laukan arklius* (Rodūnia, Gudija); *Ka pirmą dieną leidė į bandą, liubėjo smilkyt a su švęstom žolėm* (Vegeriai, Akmenės r.); *Leiskie, leiskie jautelius žalian dobilėlin* (iš liaudies dainos) ir pan.; atitinkamai *laidyti*, be ‘tekinti, bėginti’, turi reikšmę ‘ginti bandą, gyvulius į lauką ganyti’, *pa-laidyti* – ‘uždarytus ar pririštus gyvulius paleisti’¹² ir t. t.

Apskritai *uola* mena dvejopą *sutvėrimą*: ir *sutvertą*, sustabdytą, į akmenį sustingdytą tėkmę, ir *sutvertą*, akmens aptvaru aptvertą kaimenę. Abi prasmės tiksliai atitinka tėkmės-kaimenės dvi-prasmybę.

6 Ригведа 1999: 408.

7 Топоров 1998: 85–86.

8 Иванов, Топоров 1974: 44.

9 LKŽ XVII: 716.

10 LKŽ XII: 953–954.

11 Razauskas 2022: 13–15.

12 LKŽ VII: 246 ir 19, 22.

PALEISTOS KAIMENĖS

Taigi, uolą su karvėmis galima suprasti ir kitaip – kaip tam tikrą (akmenų) aptvarą ar pylimą, volą, supantį karves, savotišką karvidę.

Įsistebėkime į atitinkamas „Rigvedos“ eilutes:

I.7.3 Indra *ví góbhir ádrim airayat* „karvingą uolą suskaldė“.

I.10.7 kreipiantis į Indrą: *gávām ápa vrajám vṛdhi kṛṇuṣvā rādho adriṣaḥ* „karvių gardą prakirsk, padaryk gėra, uolingasai“.

I.51.3: *tvám gotrám āngirobhyo ’vṛṇor* „Tu karvidę Angirams atvėrei“.

I.52.5: *bhinád valásya paridhī(n)r* „sudaužė Valos aptvarus“.

II.12.3: *yó hatvāhim áriṇāt saptá síndhūn yó gá udájad apadhá valásya / yó áśmanor antár agnīm jajāna saṁvṛk samátsu sá janāsa índraḥ* „Kas, nudobęs angį, paleido lietus septynias upes, kas karves išginė, nuslėptas Valos, / kas tarp akmenų ugnį pagimdė, [kas] užgrobia kovoj, – tas, žmonės, Indra“.

II.14.3: *yó gá udájad ápa hí valám váḥ* „kuris karves išginė, juk ir valą atlapojo“. Čia vala, kaip jau sakyta, veikiausiai nevertas didžiosios raidės, nes yra daiktas – uola ar volas, o ne asmuo.

II.17.1: *vísuvā yád gotrá sáhasā párvīrtā máde sómasya dṛmhitány airayat* „kuomet visas karvides jėga, tvirtai užvertas, girtas nuo somos, tvirtoves išjudino“, t. y. „kuomet visas karvides, tvirtai užvertas, [taip pat] tvirtoves jėga išjudino, girtas nuo somos“.

II.23.18 į Brihaspatį (pavadintą Angiru): *táva śriyé vy ājihīta párvato gávām gotrám udásṛjo yád āngirah* „Tavo šlovei prasivėrė uola (akmens kalnas), karvių karvidę kai paleidai, Angirai“.

II.24.3–4 į Brahmanaspatį: *tád devānām devātāmāya kártvam áśrathnan dṛḥhāvradanta vīlītá / úd gá ājad ábhihad bráhmanā valám ágūhat támo vy ácakṣayat svāḥ* „Tatai dieviausiam iš dievų nuveikus – atsileido, kas tvirta, suminkštėjo, kas kieta. / [Jis] karves išginė, malda valą (uolą, volą) perskėlė, paslėpė tamsą, padarė regimą saulės šviesą.“

III.30.10: *alātṛṇó valá indra vrajó góḥ purá hāntor bháyamāno vy āra* „Neduodantysis Vala, – Indra, – [šis] karvių gardas, [dar] prieš [tau] smogiant, iš baimės atsivėrė“.

III.30.21: *á no gotrá dardṛhi gopate gáh sám asmábhyam sanáyo yantu vājāḥ* „Mums karvides pralaužk, karvėpati, – karvių! Pas mus gėrybės lai sueina, laimikiai“.

III.43.7 į Indrą: *ápa gotrá vavártha* „karvides atvėrei“.

IV.1.15: *té gavyatá manasā dṛdhrám ubdhám gá yemánám pári śántam ádrim / dṛḥhám náro vácasā daívyena vrajám gómantam usíjo ví vavruḥ* „Su karvėmis minty tvirtąją uždarytą, karves prarijusią, sulaikiusią (?) uolą, / tvirtąjį gardą su karvėmis vyrai Ušidžiai dievišku žodžiu atvėrė“.

IV.16.6 Indra: *áśmānam cid yé bibhidúr vácobhir vrajám gómantam usíjo ví vavruḥ* „kurie net akmenį sudaužė žodžiais, – gardą su karvėmis Ušidžiai atvėrė“.

IV.20.8 į Indrą: *vrajám apavartási gónām* „gardą atveri karvių“.

V.29.12: *gávyam cid ūrvām apidhānavantam tám cin nárah śásamānā ápa vran* „kaimenę plačią, nors aptvertą, ją vyrai pasidarbavę vis dėlto atvėrė“.

V.45.3: *ví párvato jīhīta sādḥata dyaúr* „uola (akmens kalnas) atsidarė, pasiekė tikslą dangus (arba Dievas)“.

VI.17.5–6 į Indrą: *mahám ádrim pári gá indra śántam nutthá ácyutam sádasas pári svát // ... / aúrṇor dúra usríyābhyo ví dṛḥhód ūrvád gá asṛjo āngirasvān* „Didžią uolą aplink karves, Indra, išvertei, nejudamąją, iš jos vietas. // ... / atvėrei vartus aušrosioms (= karvėms), iš tvirtumos plačios karves paleidai, Angirasų talkinamas“.

VIII.3.19: *nír indra bṛhatībhyo vṛtrám dhānubhyo asphuraḥ / nír árbudasya mṛgayasya māyīno níḥ párvatasya gá ājaḥ* „Indra, nuo aukštų Vritrą krantų nuvertei, / iš Arbudos, iš kerėtojo Mirgajos kalno karves išginei“.

VIII.14.7–8: *vy àntárikṣam atiran máde sómasya rocaná / índro yád ábhinad valám // úd gá ājad āngirobhyo āvis kṛṇvān gūhā satīḥ / arvāncam nunude valám* „Padangę išplėtė, nuo somos girtas, šviesybes / Indra, kai perskėlė valą“, sklandžiau: „Padangę, šviesybes išplėtė nuo somos girtas Indra, kai perskėlė valą. // Lauk karves išginė pas Angirasus, regimą padarė slėpinį, / atvėrė mums valą“.

VIII.32.5 į Indrą: *sá gór áśvasya ví vrajám mandānāḥ somyēbhyaḥ / púram ná śūra darṣasi* „Su karvėmis, ašviais gardą, girtas nuo somos, / lyg pilį, galiūne, sutriuškink“.

VIII.45.30 apie Indrą: *yāḥ kṛntád id ví yonyám triśókāya girím pṛthúm / góbhyo gātúm níretave* „Kas perrėžė antai iščių kalną platų Trišokai (Trišokos labui), / karvėms gatvė išeit kad būtų?“

VIII.66.3: *sá ūrvásya rejayaty ápāvṛtim índro gávyasya vṛtrahá* „tas plačios drebiną užtvarą Indra kaimenės, Vritradobys“, t. y. „plačios kaimenės užtvarą tas Indra drebiną, Vritradobys“.

IX.86.23: *sóma gotrám ángirobhyo 'vṛṇor ápa* „Soma, karvidę Angirams atvėrei“.

IX.108.6 apie Somą: *yá usrīyā ápyā antár áśma-
no nír gā ákṛntad ójasā* „Kuris aušrąsias upines
vidur akmens [buvusias] karves išvarei
per jėgą“.

X.68.11: *bṛhaspátir bhinád ádriṁ vidád gāḥ*
„Brihaspatis perskėlė uolą, rado karves“.

X.89.7: *bibheda girīm návam ín ná kumbhám á
gā índro akṛṇta svayúgbhiḥ* „perskėlė kalną
kaip naują puodynę, karves Indra išvarė su są-
jungininkais“.

X.139.6 Saulė (*sūrya*) *ápāvṛṇod dúro áśmavra-
jānām* „atvėrė vartus (duris) akmens gar-
dų“.

Pažymėtina, kad šitokia *uolos* (ar *olos uoloje*) – kaip akmens gardo, akmenų aptvaro – vėdiškoji samprata nėra jokia išimtis. Palyginkime lo. *ca-
vum* ‘įdubimas, duobė, urvas, ola’ ir tos pačios šaknies *cavea* ‘tvartas, gardas, aptvaras’¹³.

Kad tai ne keistenybė ir Lietuvoje, mums atskleidžia, pavyzdžiui, Juozas Šliavas, pasako-
damas apie Žeimelio apylinkes (Pakruojo r.): „Tvartai, šiose apylinkėse vadinami kūtėmis, XIX a. būdavo statomi iš akmens arba medžio. Akmeniniai tvartai statomi dvaruose, o mediniai – kaimuose.“¹⁴ Negana to, pasak Angelės Vyšniauskaitės, nuo seno „kai kur Žemaitijoje pasitaikydavo ir iš lauko akmenų sukrautų tvorų, vadintų *uolomis*“¹⁵. Taigi ir Lietuvoje *uola* gali būti suprantama kaip akmenų tvora, akmeninis aptvaras. Čia taip pat prisimintinas drauge su *uola* aptartas¹⁶ *vōlas* ‘pylimas, sankasa’ bei ‘akmeninė tvora’: *Akmeniniai vōlai buvo aplink kapus* (Raudėnai, Šiaulių r.)¹⁷. Taigi *uola* ir *volas* šia prasme yra tas pats. Kitaip tariant, šia prasme *uola* – tai *volas* ir, pridurkime, vedų *vala* (nesuasmenintas *Vala*).

Pažymėtina čia ir etimologinė sąsaja tarp akmenį žyminčio germanų prokalbės žodžio **stainaz* (go. *stains*, vok. *Stein*, ang. *stone* bei kt.), taip pat gr. *στία*, *στῖον* ‘akmenėlis’ ir, antra vertus, sieną žyminčio slavų prokalbės žodžio **stěna* (le. *ściana*, ru. *стенá* ir kt., čia ir sen. ru. *стѣна* ‘siena’ bei ‘užtvara, aptvaras’, taip pat serbų-kroatų *stěna*-*stijěna* ‘uola, didelis akmuo’)¹⁸.

13 LoLKŽ: 137–138.

14 Šliavas 1985: 49.

15 Vyšniauskaitė 1999: 36.

16 Razauskas 2023c: 17–18.

17 LKŽ XIX: 927.

18 BkEDG: 1405; Boryś 2005: 612; Buck 1949: 51, Nr. 1.44.4; 473, Nr. 7.27.6; FrGEW II: 797; Klein 2003, 719; Kluge 1999: 791–792; KrEDPG: 472; OEE: 464; Pfei-

DIEVO NUSAVINTI IŠ VELNIO GYVULIAI

Norbertas Vėlius vedų mitą apie Indros iš Valos atimtus, iš jo uolos išgintus galvijus palygino su lietuvių (ir kai kurių aplinkinių tautų) sakmes, kuriose Dievas galvijus atima ar perima iš velnio (LPK 3083), taip pat su kai kuriais antikiniaiis karvių pagrobimo mitais. Pradžioje – pati sakmė:

*Ponas Dievas tvėrė tvartus, o velnias visokius gyvulius lipdė: juodus, negražius, stabalankius, neperskeltom nagom. Prisilipdęs, prisigniauzta-
vęs, visą balą prisistatęs ir juokęsis iš pono Dievo: „Ką gi tu, Dieve, varysi į tuos savo tvartus, kad nė kokių gyvulių neturi?“ Daugiau velnias, toj ba-
loj betupėdamas, ir užsnūdęs. Ponas Dievas tuo tarpu sukūręs muses ir užleidęs ant tų jo gyvulių. Tie visi ko greičiaus į tuos pono Dievo tvartus ir subėgė. Atsimainę – palikę gražūs, margi, su per-
skeltom nagom. Velnias nubudęs žiūrįs – nebėr nė vieno jo gyvulio. Einąs pas poną Dievą žiovauda-
mas, sakęs: „Bene atbėgo, pone Dieve, pas tamstą čion mano gyvulėliai?“ Ponas Dievas sakęs: „Eik žiūrėk į mano tvartus, jei rasi, varykis.“ Velnias įėjęs žiūrįs, kad ir yra, bet ne jo – visi gražūs, mar-
gi, su perskeltom nagom, ir išėjęs sau nebeprisipa-
žinęs, ir nebeėmęs.¹⁹*

Dar vienas pavyzdys:

Dievui sutvėrus žmogų, velnias labai užpyko ant Dievo ir keršydamas sutvėrė galvijus: karvę, avį, kiaulę, ožką ir kt. Galvijų nagas padarė panašias į savo – neskeltas. Vieną kartą anksti rytą Dievas išėjo pasivaikščioti, apsidairyti javų ir pamatė visus velnio galvijus javuose. Užpyko Dievas ant velnio, parvarė galvijus tvartan ir perskėlė visiems nagas. Ateina velnias pas Dievą ir klausia: „Ar nėra uždarytų tvarte galvijų?“ „Yra, – atsakė Dievas, – bet ne tavo, nes tavo galvijų nagos neskeltos, o čia uždarytųjų galvijų nagos skeltos.“ Velnias nuėjo kartu su Dievu tvartan ir, pamatęs, kad galvijai nepanašūs į jo sutvertuosius, nes visų buvo nagos skeltos, neprisipažino. Tokiu būdu Dievas apgavo velnią, ir nuo to laiko velnio galvijai paliko Dievo nuosavybėje.²⁰

Panašiai atitinkamose latvių sakmėse, api-
bendrintose Pėterio Šmito: „Karvių seniau turėjęs

fer 2004: 1353–1354; PkIEW: 1010–1011; ФcЭCРЯ III: 754; ЧpИЭC II: 201.

19 VIKAZ: 40, Nr. 51; SiŠLSA: 120, Nr. 185; plg. BsLP I: 29, Nr. I.8; Elisonas 1935: 13, Nr. 14; 90, Nr. 208.

20 Balys 2002: 302, Nr. 137; daugiau žr. 301–302, Nr. 134–136; Balys 1938: 278–279, Nr. 589; Elisonas 1935: 89–90, Nr. 207.

tik Velnius, bet jos visos buvusios juodos, neskeltom nagom ir baužos, panašios į arklius. Dievas pasistatęs tvartus, o Velnio karves užleidęs musėmis bei gyliais. Taip Velnio karvės suzyliojusios į Dievo tvartus. Dievas joms perskėlęs nagas, už ragus galvosna įvaręs vagius ir nudažęs įvairiomis spalvomis. Ir Velnius nebegalėjęs įrodyti, kad tai jo karvės.“²¹

N. Vėlius daro išvadą: „Motyvas, kad skeltanagius (karves) Dievas atsiima iš chtoniškos būtybės, populiarus senųjų indoeuropiečių mitologijoje, ir jį galima laikyti bendru visiems indoeuropiečiams. Indų mitologijoje griausmo dievas Indra sudaužo uolą, užmuša demoną Valą (*Valá*) ir paleidžia demonų *paní* uždarytas karves. [...] Iš mažyliaus Hermio karves atsiima graikų saulės dievas Apolonas. Romėnų Herkulis atsiima karves iš milžino Kako. Ir indų *paní*, *Valá*, ir graikų Hermis, ir romėnų Kakas karves buvo laikinai pavogę, o lietuvių velnius karves bei kitus gyvulius esą buvo pats sukūręs, ir jie jam priklausė. Šitoks traktavimas turėtų būti senesnis.“²²

Tarp galimų motyvo atmainų bei interpretacijų – ir dangaus šviesulių tarpusavio santykiai, kaip latvių mįslėje: *Pilna plava baltu aitiņu, skaits gans, vēl skaistāks zaglis, kā nāk – tā visas nozog* „Pilna pieva baltų avelių, gražus piemuo, dar gražesnis vagis, kai ateina – visas pavagia“ = *debess, zvaigznes, mēness un saule* „dangus, žvaigždės, mėnuo ir saulė“²³. Čia Saulė palygintina su Apolonu.

Vis dėlto vedų Indra Valos *sutvertus* gyvulius išlaisvina, išgena iš *aptvaro*, iš *tvarto*, taigi iš-*tveria*, todėl mena iš-*tvėrimą*, o lietuvių sakmių Dievas atimtus iš velnio gyvulius parsiveda į *tvartą*, uždaro *tvartę*, taigi su-*tveria*, todėl mena su-*tvėrimą*. Tad šio mito palyginimas su sakmėmis apie Dievo iš velnio nusavintus gyvulius ir atitinkamais motyvais kitose tradicijose neatsižvelgia į esminį jų skirtumą – tiesiog priešingą santykį tarp *sutvėrimo* ir *ištvėrimo*.

21 Šmitas 2004: 167; pavyzdžių žr. ŠmLPT XIII: 127–143, Nr. II.4.1–27.

22 Vėlius 1987: 83, cituojant ištaisyto kelios smulkmenos; žr. Велюс 1981: 261–263. Apie Apolono karves, buvusias Hermio pagrobtas ir iš jo galiausiai susigrąžintas, žr. Homerinius himnus IV.68–507 (HH: 49–64; taip pat Грейвс 1999: 76–79, sk. 17; VIAMŽ: 145 ir daug kitur); apie Heraklio užmuštą Kaką ir susigrąžintus jo buvusius pagrobtus galvijus žr. Vergilijaus „Eneidą“ VIII.190–272 (Vergilijus 1967: 187–189); paminėtini dar Heraklio iš Geriono pagrobti galvijai, žr. Hesiodo „Teogoniją“, eil. 287–294 (Hesiodas 2002: 26–27); pastaruosius du atvejus su lyginamosiomis analogijomis žr. Watkins 1995: 465–468; West 2007: 260–261 ir kt.

23 AnLTM: 107, Nr. 846.b, plg. a.

PAVASARINIS GYVULIŲ IŠGINIMAS

Tikrą sprendimą, regis, nurodo XIX a. vokiečių vedologo Alfredo Hilebranto mintis, esą „vedų poetai su jų mitu apie karvidę, kurioje Vala laikė užtvėręs karves, pasitelkė įvaizdį, atsiradusį kažkurioje šiaurės šalyje arba toje, kurios klimatas vertė jos gyventojus sutverti savo kaimenes tvirtuose tvartuose, kaip kad darė skitai, apie kuriuos Vergilijus rašė (*Georgica* III.352): *illic clausa tenent stabulis armenta* ‘laiko tvartuose ten bandas uždarytas’. Ši [pirminė] prasmė vėliau Indijoje tapo užmiršta“²⁴.

Panašiai XIX a. mąstė rusų mitologas Aleksandras Afanasjevas: „Sugretindama savo žemiškuosius rūpesčius su kūrybiniu griausmininko žygdarbiu gyvulių augintojų liaudis pirmąjį pavasarinį kaimo bandos išginimą suvokė esant religinę veiksmą, apsupo jį tokiomis pat apeigomis, kokių (jos nuomone) anuomet buvo laikomasi danguje, ir pačią šių apeigų atlikimo dieną pašventė aukščiausiam perkūnijų viešpačiui. [...] Rusijoje bandos pirmąsyk išgenamos ant Jurginių rasos, t. y. balandžio 23–ią auštant, dieną, kai švenčiamas Jegorijus Narsusis, į kurį tapo perkelti senieji vaizdiniai apie Peruną. Be to, karvėms sušeriama pašventinta verba, o tai simboliškai reiškia Perkūno rimbo ar rykštės smūgį.“²⁵

Jurginių paprotį pirmąsyk pavasarį išginti iš tvartų gyvulius su mitiniu gyvulių išlaisvinimu siejo ir iškilius XX a. rusų tyrinėtojai Viačeslavas Ivanovas su Vladimiru Toporovu²⁶.

Paprotys balandžio 20–iąją pirmąsyk išginti gyvulius iš tvartų į ganyklas nuo viduramžių žinomas visoje Rytų Europoje ir Artimuosiuose Rytuose²⁷. Jis plačiai paplitęs tarp slavų, taip pat rytų slavų, tarp jų Ukrainoje ir Gudijoje (čia paprastai po tvarto slenkščiu dar padedamas kiaušinis)²⁸. *На Юр'я гаўядо выганяюць раненько на росу* „Per Jurgines galvijus išgena anksti ant rasos“; be to: *Як запасваюць говядо, яго абліваюць вадю, каб было спаснае, а пастуха крэпяць вадю, каб ён за статкам не снаў і не рабіў шкоды* „Pradedami ganiavą, galvijus aplieja vandeniu, kad prisiganytų, o piemenį vandeniu stiprina, kad jis prie bandos nemiegotų ir nepridarytų žalos“²⁹.

24 Hillebrandt 1990: 114, žr. I: 28; „Georgikos“ lietuviškai pasitautos iš Vergilijus 1975: 321.

25 Афанасьев 1995: 243; žr. Преображенский 1853: 162; Архангельский 1854: 52; ДальПРН: 748.

26 Иванов, Топоров 1975: 61.

27 МНМ I: 274.

28 СД I: 497; V: 601; Левкиевская 2002: 50; ЧбнМИ III: 30–31; Шейн 1874: 123, 167, 168 ir daug kitur.

29 Сержпутоўскі 1998: 128, Nr. 1062 (plg. Nr. 1061–1065; 237, Nr. 2123) ir 77, Nr. 523.

Panašūs pirmojo gyvulių išginimo papročiai žinomi Latvijoje: „Gyvuliai pirmą kartą išleidžiami per Jurgines, nors ir į sniegą, trumpam“ (o piemeniui, pirmąkart išgenančiam gyvulius, įdudama kiaušinių)³⁰. P. Šmito žodžiais: „Latviai per Jurgines pirmąsyk išgindavo gyvulius ganytis, o vakare išjodavo su arkliais naktigonėn“, be to: „Vakare prasidėdavo laistymas vandenių, vadinamosios *rumelēšanās*, kad ateinančiais metais lytų lietų.“³¹

Į šį papročį dėmenį irgi atkreipsime dėmesį, nes jis mena *paleistą lietis* tėkmę – prisiminkime: kaip Valos tvartus sutriuškinęs Indra paleidžia kaimenes, taip Vritros užtvankas sutriuškinęs jis paleidžia lietis upes.

Lietuvoje paprotį per Jurgines išginti gyvulius yra aprašę daugelis etnologų. Jonas Balys: „Šv. Jurgis laikomas gyvulių globėjas. Pavasarį prašo jo, kad atidarytų daržines, kad gyvuliai greičiau išeitų ant žolės.“³² „Visoje Lietuvoje sakoma, kad banda pirmąkart išvaroma į ganyklą šv. Jurgio dieną, nes jis yra gyvulių globėjas. Vis tiek jei dar šalta ir žolės nėra, reikia išvaryti gyvulius laukan nors trumpam laikui pasiganyti, pabėgioti.“³³ „Nors kartais dar ir sniego esti, bet tą dieną būtinai išvaro gyvulius laukan, bent trumpam laikui pasilaigyti.“³⁴ „Dažniausiai banda pirmąkart į ganyklą išvaroma šv. Jurgio dieną (IV.23), nes šis šventasis visoje Lietuvoje yra laikomas gyvulių, ypač arklių, globėju (patronu). Nors kartais dar ir sniego esti, bet tą dieną būtinai išvaro gyvulius laukan, bent trumpam laikui pasilaigyti.“³⁵ „Banda pirmąkart į ganyklą išvaroma per Jurgines, nes šventas Jurgis visoje Lietuvoje laikomas gyvulių, ypač arklių globėju. Nors kartais dar ir sninga (*Šv. Jurgis ant šyvio atjoja*, – žmonės sako tokiu atveju), bet tą dieną nors trumpam išvaro gyvulius laukan.“³⁶

Balys Buračas tarpukariu irgi yra pažymėjęs: „Pavasari pirmą kartą bandą į ganyklą visi gindavo Jurginėse (balandžio 23 d.). Senovės papročiu iki Jurginių esą buvę negalima išduoti gyvulių į ganyklą nei priimti ganyklon“; „Atėjus Jurginėms, nors žolės dar nėra, vis tiek visi bandą gindavo į ganyklą. Ir ne taip paprastai, bet būtinai su tam

tikromis apeigomis“; „Rytų Lietuvoje, Zarasų, Utenos ir kitose apylinkėse, bandą į ganyklą gena taip: duoda piemeniui tvarto raktą ir du vištos kiaušinius, kuriuos jis suvynioja į savo kailinius, padeda po tvarto slenksčiu ir varo per juos gyvulius laukan“; „Švenčionių apylinkėse vartuose, pro kuriuos gyvulius varo, padeda vištos kiaušinių“; „Vakare parginusį bandą piemenį lieja vandenių“, kitaip tariant: „Vakare, pargenant bandą namo, šeiminkė lieja piemenį šaltu vandenių. Piemenį vandenių lieti reikia lauke, kol jis dar neperžengė gryčios slenksčio. Po apliejimo vandenių šeiminkė piemenį pavaišina sūriu su sviestu. Piemuo apliejamas, kad karvės būtų pieningos, kad ganykla geriau želtų ir vasara nebūtų lietinga. Piemens laistymo paprotys veik visoje Lietuvoje dar tebėra ir dabar.“³⁷

Žeimelio apylinkėse, pasak J. Šliavo, per Jurgines: „Pirmą kartą išvarydavo karves. Kai piemu pargindavo namo, jį apliedavo vandenių“, taip pat: „Gyvulius šlakstydavo vandenių, norėdami apsaugoti nuo piktų akių.“³⁸ Ar tik vėl ne užuomina į kaimenės – tėkmės homologiją.

Pavasarinio išginimo paprotys pateko net į dainas, štai vienas iš populiarios pavasarinės liaudies dainos „Šalta žiema šalin eina“ variantų (užrašytas 1940 m. Paberžės apylinkėse, Vilniaus r.) prasideda:

*Šalta žiema šalin eina,
Pavasarielis ateina.
Saulė šviesi pasirodė,
Žemelai šilumų duoda.
Švintas Jurgis kai atėjo,
Visi galvijus išvarė.*³⁹

Dar vienas svarbus šio papročio dėmuo, primenantis, kad ir srautus paleidžia lietis, ir gyvulius iš aptvarų išgena ne kas kitas kaip griausmavaldis žaibasvaidis (vedose Indra, Lietuvoje Perkūnas): „Aukštaitijoje ir Žemaitijoje yra tikima, jog pavasarį, pirmą kartą perkūnui sugriaudus, Dievas sujudina visą žemę, todėl atgyja gamta, pradeda augti žolė, javai, medžiai ir visa gyvybė. Tuoju po pirmosios perkūnijos į ganyklą išvaromi gyvuliai.“⁴⁰

„Po pirmos perkūnijos tuoj išvaro gyvulius ir sėja javus“; „Po pirmos perkūnijos reikia galvijus išginti į laukus“⁴¹.

30 ME II: 183.

31 Šmitas 2004: 138.

32 Balys 1993: 165, Nr. 40.

33 Balys 1993: 173–174, žr. Nr. 122; 175, Nr. 132; 176, Nr. 141 ir kt.; taip pat Balys 1948: 125, 143; LFCh: 46, Nr. 46; Marcinkevičienė 1998: 98 ir daug kur kitur.

34 Balys 1986: 574.

35 Balys 1986: 208, žr. ištisai 207–211.

36 Balys 2000: 130, žr. 148.

37 Buračas 1993: 40–45, žr. 237, 238.

38 Šliavas 1985: 79, 84.

39 LLD XV: 559–560, Nr. 460.

40 Buračas 1996: 26.

41 Balys 1998: 79.

E. Sčesnulevičius apie atitinkamus papročius Valkininkų apylinkėse 1938 m. rašė, jog šiaip „gano nuo šv. Jurgio (balandžio 23 d.) iki šv. Mykolui (rugsėjo 29 d.)“; „Kaip tik avės (avys) iki sočiai gali priėsti, arba nors žolės ir maža, bet užgriaudžia, stotkus [bandas] *pragena* – išvaro ganytis. Prieš 50 metų, kol neužgriaus, stotkų *nepragydavac*“; „Atėjus paskirtai dienai, gaspadorius su gaspadine ir piemeniu *pragena* stotkus, tai yra, pirmą kartą išvaro ganyti. Pragenant, laikomasi šios tvarkos: nuo staklių stovo išneša laukan *velaną* (siūlams suvynioti) ir deda jį skersai vartų, kad gyvulys negalėtų praeiti pro vartus neperžengęs velano. Abiejuose velano galuose dedama po vieną žalią kiaušinį“⁴²

Pranė Stukėnaitė-Decikienė (būsimoji Dundulienė) apie Vilniaus krašto atitinkamus papročius 1940 m. rašė: „Šiek tiek atšilus žemei, sodiečiai laukia pirmo perkūno trenksmo, kuris, pasak jų, turįs sujudinti žemę, kad pradėtų leisti žolę, augalus ir pan.“; „Valkinyko apylinkėj žmonės sako, kad pavasarį žemė yra nėsčia. Tad kol nesugriaudžia, nei vienas ūkininkas nekala į žemę kuolų ir netveria tvarų“; „Bematant prisiartina ir Jurginė, arba Jurgis, kuris paprastai būna 23 balandžio. Tą dieną ūkininkai dažniausiai gena pirmą kartą galvijus į lauką“; „Saulei šiek tiek pakilus, pradeda leisti iš tvartų galvijus. Visam sodžiui viešpatauja kažkokia nepaprasta, džiaugsminga nuotaika“; „Vakare šeimininkės laukia pargenančio namo bandą piemenio, kurį apipila vandeniui iš melžtuvės, kad karvės būtų pieningos.“⁴³

Perkūną (jo *grausmą, gaudimą, le. grom*) galiausiai mena ir *gaudulinė* žvakė (le. *gromnica*), gyvulių pirmojo išginimo proga bene seniausiai paminėta 1765 ir 1766 m.: *Gdy pierwszy raz bydło w pole pędzą, Gromnicę w koło obnoszą* „Pirmą kartą išgindami gyvulius į lauką, ratu apneša gaudulinę“; *Gdy bydło pierwszy raz w pole pędzą: Zamek, Jayko, albo Gromnicę pod prog kładą* „Kai galvijus pirmą kartą gena į lauką: spyną, kiaušinį arba gaudulinę deda po slenksčiu“⁴⁴.

Taigi kaip Indra, atvėręs Valos karvides, paleidžia laisvėn kaimenes, taip Perkūnas, atidaręs tvartus, pirmąsyk pavasarį išgena gyvulius.

O kadangi pavasaris – tai „metų rytas“ (ir atvirkščiai: rytas – tai „paros pavasaris“), visa tai mažesniu mastu tiktų ir kalbant apie kasdienį rytinį gyvulių išginimą.

DAR VIENAS LAISVĖS ĮVAIZDIS

Šia proga pridurtina, kad lie. būdvardžio *laisvas, laisvas* pati pirmoji reikšmė didžiajame Lietuvių kalbos žodyne yra ‘neuždarytas, nepririštas’, o *laisvė* atitinkamai apibrėžiama kaip ‘buvimas neuždarytam, galėjimas laisvai judėti’, be kita ko, ir kalbant apie gyvulius: *Telyčios laisvėj po vasarąjį vaikšto* (Rozalimas, Pakruojo r.); atitinkamai veiksmazodis *lēisti* kaip sakytą, turi reikšmę ‘ginti (gyvulius) ganytis’: *Ankstybas dar pavasaris buvo, bet pašaro žmonėms pritrūko, ir dėl to arklius jau leisti pradėjo* (Lazdynų Pelėda); *Jau buvo šviesų šviesu, kaip leidom laukan arklius* (Rodūnia, Gudija); *Leiskie, leiskie jautelius žalian dobilėlin* (iš liaudies dainos) ir t. t.; taip pat su priešdėliais iš-*lēisti, pa-lēisti* reiškia ‘suteikti laisvę (uždarytam, paimitam į nelaisvę, pririštam...)’ ir būtent ‘išginti, išvesti į ganyklą (gyvulius)’: *Kai tik paleidžia iš gardo [vištas], tai ir į mano lauką* (Jurbarkas); *Paleido arklius iš tvarto ant dobilų* (Joniškis) ir t. t.⁴⁵

Taigi tvartų atidarymas (ar sugriovimas) ir gyvulių išleidimas, išginimas plačiausia prasme – dar vienas būdingas *laisvės* įvaizdis, ne mažiau tradicinis bei archajiškas nei paleista *lietis* tėkmė, sugriovus užtvankas.

Todėl nestebina, jog greta tokių minėtų⁴⁶ frazeologizmų kaip *užkietinti širdį (į akmenį, uolą)* esmiškai tą pačią prasmę turi frazeologizmai *širdį uždaryti, užverti* ‘pasidaryti nejautriam’ ir ‘būti negailestingam, neatjausti’ (taip pat *širdyje užsidaryti*, kaip Jurgio Pabrėžos pavyzdyje: *Užsidarė širdyje savo*) ir, priešingai, greta *suminkštinti širdį* tą pačią prasmę turi *širdį atidaryti, atverti* ‘būti atviram, nuoširdžiai išsipasakoti’ ar ‘pasidaryti jautriam, paveikiam’, pavyzdžiui: *Atverk kietą širdį, jeng Kristus per žodį nu ing tave ineis, tavo širdyje gyvens* (Mažvydas); taip pat *širdis atsivėrė* ‘pasidarė atviras’ ir pan.⁴⁷

NELIETUVIŠKA ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Afanasjevas, Aleksandras = Александр Николаевич Афанасьев
Hilebrantas, Alfredas = Alfred Hillebrandt

Ivanovas, Viačeslavas = Вячеслав Всеволодович Иванов,
Vjačeslav V. Ivanov, ang. Vyacheslav V. Ivanov

Jelizarenkova, Tatjana = Татьяна Яковлевна Елизаренкова
Šmitas, Pėteris = Pėteris Šmits

Toporovas, Vladimiras = Владимир Николаевич Топоров
Vergilijus, Publijus Maronas = Publius Vergilius Maro

42 Sčesnulevičius 1938: 230–231; išretinta E. S.

43 Stukėnaitė-Decikienė 1940: 299–300.

44 BRMŠR: 419, 422, Nr. 5; 427, 430, Nr. 5; vertimas V. Ališausko.

45 LKŽ VII: 67, 69, 246, 265, 274.

46 Razauskas 2023b: 58–60.

47 LKŽ II: 292, 298; XIV: 871, 876, 896; XVIII: 888; FŽ: 681, 682, 702, 704 ir kt.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- AnLTM = *Latviešu tautas mīklas: Izlase*. Sastādījusi A. Ancelāne. Rīgā: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1954.
- Balys 1938 = Vilniaus krašto lietuvių tautosaka. Spaudai parengė Dr. J. Balys. *Tautosakos darbai*, IV. Kaunas, 1938.
- Balys 1948 = Jonas Balys. *Lietuvių tautosakos skaitymai*, II. Tübingen: Patria, 1948.
- Balys 1986 = Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. Silver Spring: Lietuvių tautosakos leidykla, 1986.
- Balys 1993 = Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės: Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993.
- Balys 1998 = Jonas Balys. *Raštai*, I. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Balys 2000 = Jonas Balys. *Raštai*, II. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- Balys 2002 = Jonas Balys. *Raštai*, III. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- BkEDG = *Etymological Dictionary of Greek*, by Robert Beekes with the assistance of Lucian van Beek, I–II. Leiden–Boston: Brill, 2010 (puslapių numeravimas ištisinis).
- Boryś 2005 = Wiesław Boryś. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2005.
- BRMŠR = *Baltų religijos ir mitologijos reliktai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.): Šaltinių rinkinys*. Sudarė ir parengė Vytautas Ališauskas. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2016.
- BsLP I = *Lietuviškos pasakos*, I. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas. Vilnius: Vaga, 2001.
- Buck 1949 = Carl Darling Buck. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press, 1949.
- Buračas 1993 = Balys Buračas. *Lietuvos kaimo papročiai*. Parengė Albinas Degutis, Vidmantas Jankauskas, Vacys Milius. Vilnius: Mintis, 1993.
- Buračas 1996 = Balys Buračas. *Pasakojimai ir padavimai*. Sudarė Albinas Degutis, Vidmantas Jankauskas. Vilnius: Mintis, 1996.
- Elisonas 1935 = Jurgis Elisonas. Dievas Senelis: Pasakos apie negyvosios gamtos kūnų, augalų ir gyvulių atsiradimą ir taip pat apie Dievą Senelį, kuris kitą kartą po žemę vaikščiojo ir žmones gyvenimo mokė. *Mūsų tautosaka*, IX. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1935.
- FrGEW II = Hjalmar Frisk. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1970.
- Hesiodas 2002 = Hesiodas. *Teogonija*. Iš senosios graikų kalbos vertė Audronė Kudulytė-Kairienė. Vilnius: Aidai, 2002.
- HH = *Homeriniai himnai*. Iš senosios graikų k. vertė Audronė Kudulytė-Kairienė. Vilnius: Aidai, 2016.
- Hillebrandt 1990 = Alfred Hillebrandt. *Vedic Mythology*. Translated from the original German by Sreeramula Rajeswara Sarma. Delhi: Motilal Banarsidass, 1990 (1891).
- Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.
- Kluge 1999 = Friedrich Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23., erweiterte Auflage bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin–New York, 1999.
- KrEDPG = Guus Kroonen. *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden–Boston: Brill, 2013.
- LFCh = *Lietuvių folkloro chrestomatija*. Parengė Bronislava Kerbelytė, Bronė Stundžienė. Vilnius: Regnum fondas, 1996.
- LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1956–2002.
- LLD XV = *Lietuvių liaudies dainynas*, XV: *Dainos apie gamtą*. Parengė Giedrius Dringelis. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- LoLKŽ = Kazimieras Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- LPK = Jonas Balys. Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas. Jonas Balys. *Raštai*, III. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002. Nurodomas motyvo numeris.
- Marcinkevičienė 1998 = Nijolė Marcinkevičienė. *Pavarėnis*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1998.
- ME II = *Mitologijos enciklopedija*, II. Vilnius: Vaga, 1999.
- OEE = *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Edited by T. F. Hoad. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Pfeifer 2004 = *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Erarbeitet unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2004.
- PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag, 1959.
- Razauskas 2022 = Dainius Razauskas. Laisvės atžvilgiai: *pa(si)leisti* ir *at(si)leisti*. *Būdas*, 2022, Nr. 2.
- Razauskas 2023a = Dainius Razauskas. Kas bėga be kojų... per Vilnių? Tradicinis vandens tėkmės ir gyvos būtybės bėgimo gretinimas, vedantis prie naujos Vilniaus vardo sampratos. *Būdas*, 2023, Nr. 1.
- Razauskas 2023b = Dainius Razauskas. Akmeninė širdis. *Būdas*, 2023, Nr. 5.
- Razauskas 2023c = Dainius Razauskas. Iš (po) uolos pasilieja versmė. *Būdas*, 2023, Nr. 6.
- Sčesnulevičius 1938 = K. Sčesnulevičius. Kaimo piemenys ir ganymas Valkininkų apylinkėje (Vilniaus krašte). *Gimtasai kraštas*. Šiauliai, 1938, Nr. 1–2 (17–18).
- SIŠLSA = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*. Surinko Matas Slančiauskas. Vilnius: Vaga, 1975.
- Stukėnaitė-Decikienė 1940 = Pranė Stukėnaitė-Decikienė. Kai kurie pavasario papročiai Vilniaus krašte. *Gimtasai kraštas*. Šiauliai, 1940, Nr. 3–4 (26–27).
- Šliavas 1985 = Juozas Šliavas. *Žemelio apylinkės: Kultūros ir švietimo apybraiža*. Kaunas: Šviesa, 1985.
- Šmitas 2004 = Pėteris Šmitas. *Latvių mitologija*. Vilnius: Aidai, 2004.
- ŠmLPT XIII = *Latviešu pasakas un teikas*, XIII. Pēc Anša Lercha-Puškaiša un citiem avotiem sakopojis un rediģējis prof. P. Šmits. Rīgā: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1936.
- Watkins 1995 = Calvert Watkins. *How to Kill a Dragon: Aspects of Indo-European Poetics*. New York–Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Vėlius 1987 = Norbertas Vėlius. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė*. Vilnius: Vaga, 1987.
- Vergilijus 1967 = Vergilijus. *Eneida*. Vertė Antanas Dambras. Vilnius: Vaga, 1967.
- Vergilijus 1975 = Vergilijus. *Bukolikos. Georgikos*. Vertė ir pagal originalą hegzametrais lietuviškai atkūrė Dr. Antanas

- Rukša. London: Nida Press, 1975.
- West 2007 = Martin Litchfield West. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Vyšniauskaitė 1999 = Angelė Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1999.
- VlAMŽ = Aleksandra Veličkienė. *Antikos mitologijos žinynas*. Kaunas: Šviesa, 1996.
- VlKAŽ = *Kaip atsirado žemė: Lietuvių etiologinės sakmės*. Sudarė ir parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1986.
- Архангельский 1854 = А. Архангельский. Село Давшино Ярославской губернии, Пошехонского уезда. Написано в феврале 1849 года. *Этнографический сборник*, II. Санкт-Петербург, 1854.
- Афанасьев 1995 = Александр Николаевич Афанасьев. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, III. Москва: Современный писатель, 1995.
- Велюс 1981 = Норбертас Велюс. *Velnio banda* 'Стадо вяльняса'. *Балто-славянские исследования 1980*. Москва: Наука, 1981.
- Грейвс 1999 = Роберт Грейвс. *Мифы древней Греции*, I. Под редакцией и с предисловием А. Тахо-Годи. Москва: Прогресс-Традиция, 1999.
- ДальПРН = *Пословицы русского народа: Сборник В. И. Даля*. Москва: Русский язык Медиа, 2004 (1862).
- Елизаренкова 1999 = Татьяна Яковлевна Елизаренкова. *Слова и вещи в Ригведе*. Москва: Восточная литература, 1999.
- Иванов, Топоров 1974 = Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. *Исследования в области славянских древностей*. Москва: Наука, 1974.
- Иванов, Топоров 1975 = Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. Инвариант и трансформации в мифологических и фольклорных текстах. *Типологические исследования по фольклору: сборник статей памяти Владимира Яковлевича Проппа (1985–1970)*. Москва: Наука, 1975.
- Левкиевская 2002 = Елена Евгеньевна Левкиевская. *Мифы русского народа*. Москва: Астрель-Аст, 2002.
- МНМ I = *Мифы народов мира: Энциклопедия*, I. Главный редактор А. С. Токарев. Москва: Советская энциклопедия, 1980.
- Преображенский 1853 = А. Преображенский. Приход Станиловский на Сити Ярославской губернии, Моложского уезда. *Этнографический сборник*, I. Санкт-Петербург, 1853.
- Ригведа 1989, 1999 = *Ригведа*, I: Мандалы I–IV; III: Мандалы IX–X. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва: Наука, 1989, 1999.
- СД I = *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, I. Под редакцией Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995.
- Сержпутьоўскі 1998 = Аляксандр Казіміравіч Сержпутьоўскі. *Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў*. Мінск: Універсітэцкае, 1998 (1930).
- Топоров 1998 = Владимир Николаевич Топоров. *Предистория литературы у славян: опыт реконструкции (Введение к курсу истории славянских литератур)*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1998.

- ФсЭСРЯ III = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*, III. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.
- ЧбнМИ III = *Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край: Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским*, III: *Народный дневник*. Санкт-Петербург, 1872.
- ЧрИЭС II = Павел Яковлевич Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, II. Москва: Русский язык, 1999.
- Шейн 1874 = *Белорусские народные песни с относящимися к ним обрядами, обычаями и суевериями: Сборник П. В. Шейна*. Санкт-Петербург, 1874.

RELEASED HERDS THE MYTHICAL MEANING OF THE SPRING LIVESTOCK DRIVING-OUT CUSTOM

Dainius RAZAUSKAS

The author has already published a series of articles on the opposition between coagulation and solution in mythology, a particular aspect of which concerns the stagnation (standing, stagnant, “dead” water) and flow (flowing, streaming, “living” water). This broad theme also pertains to mythical images of the spring, fount, stream obstructed or banked up by a stone or rock (the stone itself being an image of final coagulation, stagnation, stiffness) and, in its turn, of the overthrown, demolished, or split-apart rock and the stream launched out from (or below) it. In mythology, the obstruction is usually carried out and impersonated by the Devil or the serpent-dragon, while the demolition is carried out by its worst enemy, the Thunder-God. However, in actual texts, these mythical figures are often represented by various agents, such as animals, anthropomorphic beings, or humans.

And the very image must not be interpreted literally – really, it is polysemantic and “abstract”. For instance, the obstructed and released flow can stand for wealth, and the serpent-dragon damming up water, for a treasure-guarding dragon. That was just the content of one of the previous articles, and in the recent one, livestock were discussed as a kind of treasure (indeed, an ancient and traditional one).

This time, the image of livestock released from the cattle shed is used as an analogy for the flow released from the rock, and it is analysed. As the most prominent text presenting this analogy is the Old Indian “Rigveda”, the analysis begins with its data. Then, some Baltic parallels to the image are presented (for instance, the correlation between flow and stock, and between rock and stall). And finally, the well-known pastoral custom of the first turning out of cattle from the shed in spring (usually on St. George) is examined here.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius
E. paštas: dainius.razauskas@lnkc.lt

MITOLOGINIS PRAEITIES ĮSIVAIZDAVIMAS II

MILŽINŲ DARBAI IR JŲ EPOCHA

Virginijus SAVUKYNAS

Straipsnis tęsia ankstesnį (Būdas, 2025, Nr. 5) ir jame toliau nagrinėjami mitiniai milžinai. Aptariamas „milžinų epochos“ pasaulis, pasižymintis savotišku chaotiškumu (iš vietos į vietą keliavo upės, ežerai, akmenys) ir gigantiškumu, nežabotu derlingumu (karvės buvo didelės, javų varpos – per visą šiaudą). Ir milžinai buvo dideli ne tik ūgiu, bet ir gyvenimo trukme. Atkreipiamas dėmesys į jų odą, buvusią „kaip nagas“. Vaizdinys plačiai paplitęs, žinomas Europoje, Sibire, Artimuosiuose Rytuose. Kadangi jis aptinkamas ir žydų tradicijoje, kai kurie tyrinėtojai manė, kad jis ir paplito iš Biblijos. Tačiau surinkti duomenys leidžia manyti, jog veikiau žydai bus perėmę jį iš kitų, o pats vaizdinys turėtų būti gana archajiškas. Straipsnyje nagas semantiškai siejamas su gyvastimi, o nago oda – su sveikata. Ir žmonių kilmė iš milžinų kartu nurodo į šiuos du gyvybinius pradus.

Reikšminiai žodžiai: milžinai, oda, nagai (ir plaukai), senasis pasaulis, „aukso amžius“, žmonių kilmė iš milžinų, lietuvių mitologija, lyginamoji mitologija.

■ ĮŽANGA

Ankstesniame straipsnyje išskleidėme tridale istorijos sampratą lietuvių mitologijoje: anksčiau gyveno milžinai, kuriuos po tvano pakeitė žmonės, o šiuos po *lykavos* (maro) pakeis nykštukai¹. Tačiau milžinų tema tuo dar toli gražu neišsemta. Lietuvių tautosaka pateikia daugiau duomenų apie milžinus, jų išvaizdą, taip pat ir apie jų epochos skiriamuosius bruožus, kurių dalies ankstesniame straipsnyje tyčia nelietėme, telkdamiesi daugiau į pačią mitinės „istorijos“ sampratą.

Šiame straipsnyje pirmiausia panagrinėsime milžinų epochos charakteristikas. Po to aptarsime milžinų išvaizdą ir galiausiai pasitelksime lyginamąją medžiagą. Svarbiausias klausimas – kokias verčių sistemas (aksiologijas) slepia perėjimas nuo milžinų prie žmonių?

1. MILŽINŲ EPOCHOS CHARAKTERISTIKOS

Tvanas padalijo laiką į „prieš tvaną“ ir „po tvano“, t. y. dabar. Tai lūžinis įvykis, atskiriantis „prieštvaninę“ milžinų epochą nuo dabartinės. Tad kyla klausimas: o koks gi buvo tasai „prieštvaninis“ pasaulis? Žinoma, lietuvių tradicija patyrė krikščionybės įtaką. Ankstesniame straipsnyje jau matėme, kaip Adomas tampa milžinu (pirmieji gyventojai buvo milžinai, o kadangi Adomas buvo

pirmasis žmogus, vadinasi, jis turi būti milžinas). Ir kitais atžvilgiais senasis pasaulis tautosakoje dažnai nusakomas krikščioniškais terminais. Bet tai neturi klaidinti, neva tokie tekstai esantys krikščioniškos kilmės. Krikščioniški vaizdiniai čia tėra naujas apmušalas ant senųjų struktūrų – nauja oda ant senų griaučių. Išsiaiškinus tridale istorijos sampratą, tokius pasakojimus be didelės rizikos galime priskirti prie senojo pasaulio charakteristikų. Tad koks gi jis buvo?

1.1. CHAOTIŠKUMAS

Chaosas mitologijoje dažniausiai vaizduojamas pirmųjų vandenų pavidalu, bet tai tik įvaizdis, menantis pastovios struktūros nebuvimą – priešingai dabartiniam daugiau mažiau „tvirtam“ pasauliui. Ryškių chaoso požymių aptinkame ir milžinų epochoje. Kiek apkrikščionintame Ambraziejaus Kašarauskio pateiktame pasakojime veiksmas vyksta „dar prieš Kristaus atėjimą“, tačiau žinančiam istoriją tai reiškia „prieš atsirandant žmonijai“; tuomet visas pasaulis judėjo, augo, mainėsi, „ežerai keliavo iš vienos vietos į kitą, žemė ir akmenys augo. Ir jei nebūtų atėjęs Kristus ir savo dieviška galia nebūtų to sustabdęs (čia lenkiškai rašęs Kašarauskas skliaustuose pateikia lietuvišką žodį *užvardyti*), tai tikriausiai viskas į akmenis ir uolas būtų pavirę... Upės prieš Kristaus atėjimą garsiai tekėjo, išeidamos už savo krantų. Iki dabar Žemaitijoje matome net trejus jų krantus, vienas už kelių varstų nuo upės“².

1 Savukynas 2025.

2 Kašarauskas 1937: 123.

Pasakojimo autentiškumą patvirtina gausūs padavimai apie keliaujančius ežerus. Štai vienas iš daugybės pavyzdžių:

Nuo Ukmergės miesto į žiemos vakarus yra Žirnąjų ežeras. Tas ežeras nėra labai didelis, turi apie pusę kilometro pločio ir apie aštuonis kilometrus ilgio. Žmonės kalba, kad seniai, dar baudžiavos laikais, nebuvo toje vietoje ežero, o buvęs kaimas, apaugęs gražiais medžiais. Šalia to kaimo tekėjęs mažas upelis. Jis buvęs toks mažas, kad vasaros laiku beveik išdžiūdavęs, pasilikdavęs vanduo tik gilesnėse vietose. Netoli to kaimo buvęs dvaras, kuriame gyvenęs labai žiaurus ponas. To kaimo gyventojai priklausę tam ponui ir turėję eit į jo dvarą dirbti. Vieną kartą po nesmarkaus lietaus mergaitė, grįždama iš dvaro namo,ėjusi upelio krantais ir žiūrėjusi, kaip gražiai bėga vanduo. Jis taip gražiai bėgęs, kad kaip balti žirniai riedėjo. Mergaitė, į tai žiūrėdama, pasakiusi:

– Tai čionai būtų graži žirnaja!

Kai tik ji pasakiusi tuos žodžius, tuojau iš upelio išsipylęs vanduo, užsėmęs tą kaimą ir viską, kas tik tenai buvo. Nuo to laiko toje vietoje pasidaręs ežeras, kurį ir dabar vadina Žirnąjų ežeru. Žmonės kalba, kad ten taip nuo Dievo buvę žadėta, kad ten, toje vietoje turėjęs būti ežeras, ir kai tik mergaitė atspėjusi pažadėtą jam vardą, tai tuojau jis ir išsi-veržęs. Žuvininkai, kai atvažiuoja į tą ežerą žuvažti, samdo iš gretimo kaimo žmones, kurie gerai žino pavojingas vietas. O tokių žmonių yra tik vienas, kuris gali gerai vadovauti žuvažiant, kad nesudraskytų tinklų. Žmonės mano, kad ir dabar ten stovi medžiai ir net kai kur trobesiai ir kliudo žuvažti.³

Dar vienas šio tipo padavimas:

Ties Tirilių sodžiumi buvo didelis ežeras. Vieną kartą užėjo ant Tirilių juodas debesis ir stovėjo, užgulus laukus, ištisas tris dienas. Žmonės, prieidami artyn, matė debesyje žuvis plaukančias, tarytum ežere. Tuo pat laiku ant mažo prūdelio krašto velėjo viena moteriškė rūbus. Bevelėdama sudavė su kultuve sau per nykštį ir surėkė:

– Ai nykšti nykščiuk, kaip aš tave užgavau!

Tik ką spėjo ištart tuos žodžius, tuo tarpu pradėjo užti ir nulėkė į tą vietą debesis, katras kabėjo ant Tirilių sodžiaus. Moteriškę su rūbais numetė toli nuo krašto, ir pavirto prūdelis į ežerą. Kai moteriškė paskui apsakė, kas atsitiko, kai ana nykštį nusimušė ir surėkė, tai senieji žmonės pradėjo samprotauti, kad ta moteriškė įspėjo ežero vardą, tai užtat tas ir nulėkė. Ir praminė ežerą Ai-nykštis, arba Anykštis.⁴

Kaip matome, ežerai keliauja dangumi nelyg debesis ir, svarbu, nusileidžia į naują vietą tada, kai ištiriamas jų vardas. Žodis, kai jis teisingai ir laiku ištiriamas, turi maginę reikšmę. Tad ne-nuostabu, kad užvardyti turi reikšmę 'užkalbėti, užburti, užkeikti': *Visaip užvardys piningus Eig; Man skaudėjo dantis, tai jis užvardijo, kad neskau-dėtų Šd; Buvo čia mūsų sodžiuje viena senutė, kuri mokėjo užvardyti, ir gerai būdavo: tuoj kaip ir nebūta ligos!*⁵ Todėl ir Kašarauskio tekste Kristus užvar-dija ir taip nurimdo, sutramdo šėlstančias gamtos jėgas. Suteiktas vardas gamtą gali palenkti, pa-jungti žmogaus valiai, tik reikia mokėti tinkamai parinkti žodžius.

Kitas svarbus dalykas, reikalaujantis atidos, – akmenų kilmė. „Anksčiau“, milžinų epochoje, jie augo:

Dievas, sutvėręs pasaulį, labai puikiai viską su-rėdęs: pradėjo žolės žaliuoti, medžiai augti. Bet velniui nepatikęs toks darbas. Užsimanęs periš-kadyti Dievui ir gamtai. Dėlto užsėjęs akminine sėkla, smulkiais grūdeliais, kurie labai gražiai augo ir plėtės. Laike trijų dienų augimo, užplėtę didžius žalumynų plotus. Matydamas velnio pai-kybę, Dievas užsimanė patremti. Užleidė didį šal-tį, kuris šaldydamas sutraukė [akmenis] į didžius ir mažus gumulaičius. Traukiantis akmenims nog šalčio, velniukai ne kuriose vietose šokinėjo, norė-dami suturėti akmenis nog gumulavimosi. Dėlto dabar daug akmenų esą su znokais: rodos, kad žmogaus pėdos, karvių pėdos išsispaudusios tebe-sančios, jau nog senų laikų, nog svieta sutvėrimo, akmenų pasėjimo.⁶

Esama duomenų, kurie šią padėtį susieja su milžinų epocha:

Buvo spjudas — žmogus m i l ž i n a s. Vaikščio-jo anas apie laukus ir kur tik rado blogą žemę, ten spjudė. Ir darė iš tų seilių akmenys. Ir anys vis augo ir augo. Dievas išvydo tai ir užleido šalną, kad akmenys neužkariautų pasaulio. Ir tada anys daugiau jau neaugo.⁷

Anksčiau, milžinų epochoje, akmenys augo ir buvo sustabdyti tik užleidus šaltį. Tokių sakmių gausu. Štai dar viena (LTR 1542/10): *Akmenys išdygę iš žemės ir augo. Vieni užaugo dideli, o kiti pasilikę maži. Dievas pamatęs, kad jie nebereikalingi, liepė jiems neaugti, ir kokie buvo, ir šiandien esti.*

3 LTs IV: 610–611.

4 LTs IV: 607.

5 LKŽ XVIII: 142.

6 Balys 2002: 278.

7 LTs IV: 424.

Pažymėtina, kad ne tik šaltis sustabdo akmenų augimą, bet ir suteikimas jiems vardo:

Pradžioje svieto akmenys augo kaip grybai ir neturėjo anie nei kokio vardo. Mandrasai Saliamonas davė jiems vardus, sakė: „Čia bus akmuo“. Nuo to česo, kaip davė vardą, akmenys tuoj sustojo augę: kokie buvo tuo česu, ir dabar tokiais liko.⁸

Akmenys sustoja augti, kai tampa įvardyti, t. y. kai atsiranda kalbantys, vardus teikiantys žmonės. Suteiktas vardas sutramdo gamtos chaosą. Kalba įgyja sakralinę funkciją – tai ne tik žmonių tarpusavio bendravimo priemonė, bet ir galia, padedanti apmalšinti chaosą.

Tačiau svarbus ir kitas akmenų augimą sustabdęs veiksnys: *Akmenys rados iš žemės ir augo lig Kristaus užgimimo. Jėzus gimė per Kalėdas, griausmas užgriaudė, ir akmenys nustojo augę.⁹* Čia iškyla Perkūnas: būtent jis sustabdo akmenų augimą – chaoso apraišką.

Kita vertus, augančių akmenų motyvas tikriausiai slepia dar senesnę vaizdinį, kurį atskleidžia ši saktinė (LTR 1790/64):

Akmenys išėję iš ora, iš debesų. Pirmiau prieš Kristaus atėjimą visa mūsų žemė, visas ors buvo apsiausts vynu akmeniu. Tas akmū neleido numirisiems į dangų patekti. Kristus tam akmenį pirmiause perskėlė į keturias dalis ir paskum su perkūnais suskaldė ir nuleido per sava galybe ant žemes. Taip, kad nė viena gyvulėlia, nei žmogaus neužgava. Ir dabar ty akmenys ir tebėr.

Čia akmenų kilmė dangiška: iš ora, iš debesų. Žemė buvo apsiausta ištisu akmeniu, ir, nuvalę krikščionišką antsluoksnį, matome, kad Perkūnas atliko kosmogoninį veiksmą: suskaldė žemę gabusų akmenį, neleidusį rasti gyvybei, suskaldė jį, taip atverdamas žemei dangų ir leisdamas jai gimdyti gyvybę.

Tiesa, esama tikėjimų, kad akmenys ir dabar auga (LTR 1593/62): *Akmenys ir dabar auga tris dienas metuose. Bet tie teauga, kurie yra nepajudinami, nors su pirštu užkliūtum, jau jis nebeaugs.*

Akmenys ne tik augo, bet ir ėjo iš vietos į vietą, keliavo:

Pirmiau akmenys vaikščiodavo. Bet kartą Ponas Dievas su Švč. Marija ir šv. Juozapu vaikščiojo po žemę, ir Švč. Marija įsidūrė koją, kad net kraujas pradėjo bėgti. Ji tarė: „O, kad jūs dau-

giau nebevaikščiotumėt!“ Nuo to laiko akmenys ir nevaikšto.¹⁰

Šis akmenų vaikščiojimo motyvas siejasi su atitinkamu medžių vaikščiojimu, irgi „anksčiau“¹¹. Taigi milžinų epocha iškyla kaip santykinio chaoso laikai, kada ežerai ir medžiai keliavo iš vietos į vietą, o akmenys – augo. Nenuostabu, kad tokia pasaulyje galėjo išgyventi tik pakankamai didelės ir tvirtos būtybės – milžinai.

1.2. GIGANTIŠKUMAS IR DERLINGUMAS

Dabar pateiksime keletą duomenų, teigiančių milžinų epochą buvus pertekusią gėrybių:

Dideliai seniai, sako, karvės tokios didelės buvusios, kad dėl anų nebuvo jokio tvarto, kad būtų galėjęs kas anas kur sustatyti ir priištiti. Anos vis po laukus laikydavosi ar naktį, ar dieną. O anas milžti galėjo, kas kam papuolė, ar biednieji, ar tai bagotieji, kam tropijos pri anų prieti.

Didelės karvės davė gausiai pieno, ir niekas nepažino bado. Tačiau

atėjo tokia koronė, kaip sako senieji žemaičiai, užėjo didelis be galo šaltis, su viena nakčia iššalo visos. Ir visur tos karvės. O tiktai šiandien ženklus randame paliktus – ir žemėj, ir po žvyrus laumės karvių papus, kur dabar matome ing akmenius paverstus.¹²

Kaip augančių bei vaikstančių akmenų atveju, taip ir didžiųjų karvių išnykimo priežastis ta pati – šaltis.

Be to, negana didelių karvių, būta ir didelių varpų, davusių gausų javų derlių:

Seniau javų varpos buvusios daug didesnės: beveik per visą šiaudą. Kartą žmogus, kažkuo blogai nusiteikęs, ėmė sakyti Dievui: „Ir mažesnių varpų būtų žmogui gana – aukščiau būtų galima pjauti javus, nereiktų lenktis pjaunant.“ Dievas klausia, paėmęs javą, kiek tos varpos palikti: „Lig pusės?“ – „Per daug.“ – „Ketvirtadalį šiaudo?“ – „Per daug.“ Dievo ranka siekia netoli viršūnės: „Ar tiek?“ Žmogus jau norėjo pasakyti: „Per daug dar“, bet čia pat buvęs šunelis apžiojo javo galą, kiek jo nasruose tilpo. Dievas pasakė: „Tokia bus javo varpa, o jei tau bus per daug, šuneliui liekaną

⁸ Balys 2002: 279.

⁹ Balys 2002: 279.

¹⁰ Balys 2002: 279.

¹¹ Razauskas 2020: 257–258.

¹² DSPSO: 200–201.

Milžino žvilgsnis į Nemuną pro Panemunės pilies bokštą. 2026 m. Irmanto Gelūno nuotrauka

atiduok.“ Šunelio dėka varpa dar labiau nesumažėjo, tas ir tyko iš žmogaus savo dalies.¹³

Tokių etiologinių sakmių užrašyta daug. Kituose variantuose Dievas nusprendė patrupinti varpas dėl to, kad žmonės pradėjo javų nevertinti:

Seniai, labai seniai, javų varpos buvo nuo žemės ligi galų. Žmonės prisimaldavo daug miltų, prisikepdavo daug blynų ir kai nesuvalgydavo, tai net moterys pradėjo vaikam pasturgalius šluostyti. Dievas užpyko ant žmonių, atėjo ant žemės ir pradėjo braukyti varpas. Šuo pamatė Dievą braukant javus, sako: „Dieve, ką darai, juk aš nekaltas, kad moterys kvailos. Ir man reiks badas dėl jų kentėti. Palik nors dėl mano dalies.“ Dievas sako: „Kokia tavo dalis, kiek tau palikti?“ – „Ogi kiek aš galiu apžioti.“ Dievas ir paliko tokias varpas, kiek šuo gali apžioti, tai reiškia, tik šunies dalį. O dabar ir žmogus maitinas iš šunies dalies.¹⁴

Todėl suprantama, kad milžinų epocha buvo ne tik chaoso, bet ir savotiškas „aukso amžius“:

Trys Karaliai nešė Kristui dovanų ir susitiko Erodo. Erodas klausia: „Kur einat?“ – „Einam karaliaus aplankyti ir nešam jam dovanų.“ Erodas baisiai užpyko, kad [kitas] jo vietoj bus karalius, o jį nugriauš, ir sako: „Ir aš noriu jį aplankyti.“ Marija ir Juozapas bėgdami pamatė netoli Erodo artoją ekėjant miežius. Marija sako: „Padėk, Dieve!“ Artojas atsakė: „Dėku!“ – „Kai eis Erodas ir paklaus, ar [kas] ėjo, tu sakyk: [ėjo,] kai miežius ekėjau.“ Ateina Erodas ir klausia: „Ar kas ėjo?“ – „Ėjo, kai šituos miežius ekėjau.“ O tuo laiku miežiai užaugo dideli ir su varpom. Erodas sako: „Eik, durniau, jau miežiai su varpom!“¹⁵

Taigi milžinų epocha, viena vertus, itin dinamiška – keliauja ežerai, auga akmenys, vaikšto medžiai, o kita vertus, tai pertekliaus laikai, „aukso amžius“ – su didelėmis karvėmis, ilgomis javų varpomis. Šiuo atžvilgiu lietuvių tautosakos milžinų epocha ištis panaši į antikinį „aukso amžių“, kai žmonės gyveno ilgai (vėliau pamatysime, kad ilgaamžių būta ir milžinų), jiems nieko netrūko, visa ko buvo gausu. Taigi senasis pasaulis buvo dviprasmiškas, ambivalentiškas.

2. MILŽINŲ „NE-CIVILIZACIJA“

A. Kašarauskas pateikia Pranciškaus Monkevičiaus, gyvenusio Varnių parapijoje, duotą milžinų charakteristiką: „Milžinų gyveno dar iki šiandieninės (t. y. Adomo) generacijos, jų pėdsakų kai kur dar likę, bet per tvaną jie visi žuvo. Jų lytinis gyvenimas buvo panašus į laukinių žvėrių. Jie nedėvėjo jokių drabužių.“ Toliau teigiama, kad jie neišmanė žemdirbystės, šildydavosi prie laužų atviruose laukuose¹⁶.

Taigi milžinų gyvenimas apibūdinamas kaip *iki-kultūra*. Tai ne aklų gamtos jėgų persofinikacija, greičiau priešingai – jie galynėjasi su gamta, keisdami jos reljefą. Lietuvių sakmėse milžinai netyčia supila kalnus ar padaro upes. Kovodami prieš žmones, jie irgi pasitelkia „gamtines“ priemones: kulnu išsuka duobes, į jas prišlapina, ir žmonės jose nuskęsta¹⁷. Milžinai panašūs į žmones, tačiau dar nepasiekė žmonių „civilizacijos“ lygio. Jų „necivilizuotumo“ vienas iš požymių – ir minėta užuomina į palaidą lytinį gyvenimą. Jį netiesiogiai patvirtina ir kitos užuominos. Pavyzdžiui, pasakoma, kad jie buvo be kelnų:

Sako, kad Adomas buvo didelis milžinas, ilgaus drabužiais nešiojo ir be kelnų vaikščiojo. Ir dėl to barzdą ilgą nešiojo, kad Ieva, ano pati, bijotų.¹⁸

Tad nenuostabu, kad Davainio Silvestraičio užrašytoje sakmėje prieš tvaną jų esą per daug „priviso“, o vėliau, pasakojant, kaip iš išsigelbėjusių milžinų poros atsirado žmonės, priduriama: „vaikščiojo be kelnų, begėdžiai“¹⁹. Ištis, kaip yra pastebėjusi Bronislava Kerbelytė, lietuvių sakmėse visiškai neužsimenama apie milžinų drabužius²⁰. Nes milžinai nenešiojo drabužių – buvo neapsirengę. Čia iškyla viena iš fundamentaliausių kultūrinių opozicijų: *apsirengęs* vs. *nuogas*. Lietuvių tautosakoje galima aptikti ir daugiau patvirtinimų, jog senovėje žmonės neturėjo drabužių:

Dirbo seniau žmonės, bet rūbų neturėjo, o moterys buvo dykos. Pamačiusi Švč. Panelė liepė numesti paukščiams vieną gražų geltoną grūdėlį iš dangaus. Pavasarį rado žmonės gražų grūdėlį ir pamislįjo, kad gal anas auksinis. Išdygo po kurio meto žolelė ir pražydo. Žmonės nežinojo dar, kas su juo daryti, bet Švč. Panelė parodė. Žmonės

13 Balys 2002: 334.

14 Balys 2002: 336.

15 Balys 2002: 315.

16 Kašarauskas 1923: 120.

17 LTR 3470/154.

18 Balys 2003: 4.

19 DSPSO: 205, 206.

20 Kerbelytė 2019: 13.

*nudžiugo ir nuo to česo išmoko liną daryti ir nebuvo nuogi. Paskui visi sėjo, o kad daug [darbo] su linais, tai Švč. Panelė padarė dėl to, kad bobos, būdamos dykos, daug pletkavoja – kai dirbs, nebeteks joms pletkavoti.*²¹

Aprangos temą lietuvių mitologijoje jau yra nagrinėjusi Daiva Astramskaitė (būsimoji Vaitkevičienė). Ji įtikinamai parodė, kad apranga susijusi su moterimi ir jos gyvenimu. Tradicinėje visuomenėje svarbiausias moters gyvenimo įvykis yra vedybos, išteikėjimas už vyro. Šis įvykis simboliškai gali būti įsivaizduojamas kaip mirtis, kaip radikalus perėjimas iš vieno gyvenimo etapo į kitą, iš vienos šeimos į kitą. Štai kodėl vestuvių papročiai apipinti įvairiausiomis mirties metaforomis ir susiję su pomirtiniu pasauliu. Ir apranga skiria gyvuosius nuo mirusiųjų – ji „moterims suteikia dievišką paskirtį – tarpininkauti tarp gyvųjų ir mirusiųjų“²². Kasdieniniame gyvenime apsirengimas reiškia buvimą gyvųjų ir kultūros erdvėje, o mitiniame laike skiria dvi epochas – milžinų ir žmonių. Milžinai buvo nuogi arba menkai apsirengę (be drabužių), o žmonės jais aprengiami nuo pat gimimo – su krikšto marškinėliais naujagimis įvesdinamas į žmonių bendruomenę.

2.1. ODA

Pagaliau priėjome svarbiausią milžinų požymį – jų odą, kuri buvusi tokia, kaip mūsų nagai. Tai lietuvių tautosakoje liudijama gana gausiai, tad vaizdinio patikimumu abejoti netenka. Štai Jono Balio pateikti pasakojimai:

Rojų žmogus buvo apvilktas tokiais rūbais kaip naga. Bet kai sugriešijo, tai liko nuogas. Dievas paliko to apsilvilkimo po truputį ant galų pirštų. Kad ne Adomo sugriešijimas, tai nereiktų mums apsilvilkti, būtume apsilvilkę taip, kaip buvo apsilvilkę prieš sugriešijimą Adomas su Ieva – rūbais kaip mūsų nagos. (Nariūnų k., Salako v.)

Pirmieji žmonės nebuvo nuogi, kaip mes dabar esame. Jų visas kūnas buvęs nagu apdengtas, todėl jiems nebuvo nei šilta, nei šalta ir jokių drabužių nereikėjo. Kada žmonės nusidėjo, Dievas nuėmęs jiems tą naginį apvalkalą nuo viso kūno ir tik palikęs nagus ant kojų ir rankų pirštų galų, kad žmogus, į juos žiūrėdamas, visados atsimintų aną laimingą gadynę, kaip dar rojų buvęs. (Boiraigių k., Pušaloto v.)

Žmonės turėjo ant viso kūno tokį rūbą, koks yra ant pirštų galų, kaip nagas. Jis niekuomet nenusidėvėdavo, buvo amžinas. Žmonės virto dideliais tinginiais: per kiauras dienas drybsojo kur paunksnėje, nieko dirbti nenorėjo. Tad Dievas už pakūtą nuvilko tą rūbą. Gavo patys pasidaryti sau drabužį: verpti, austi, siūti. Atminimui tik paliko nagus ant pirštų. (Veiviržėnų v.)

Nagas pas žmogų yra toks palikimas. Adomas su Ieva buvo sutverti iš tokios medžiagos kaip nagas. Kai jie prasikalto Dievui, Dievas juos išvarė iš rojus žemėn. Kol išvarė ir žemę pasiekė, jų kūnai persimainė į dabartinį kūną, tik galuose pirštų liko Adomo kūno dalis, kurią mes dabar vadinam nagais. (Rizgūnų k., Daugėlišio v.)

*Adomas ir Ieva, pakol buvo rojuje, o dar nebuvo sugriešiję, jų visas kūnas buvo kai nagas, o kai sugriešijo, tas kūnas paliko minkštas, reikalaujantis drabužių, ir jie kito kito pradėjo gėdytis. Visas kūnas suminkštėjo, tik tai galai rankų ir kojų pirštų paliko kokie buvę, dėl atminties. (Užrašymo vieta nežinoma)*²³

Liudvikas Adomas Jucevičius irgi yra palikęs panašų liudijimą: „Yra Žemaičiuose ir Prūsiose tokia pasaka, kad Dievas, sutvėręs pirmuosius žmones rojuje, kūną jų buvo apdengęs tokiu lukštu, kokie dabar yra nagai, bet po pirmojo nusikaltimo nuplėšė jiems tą rūbą, paliko to rojus rūbo tik ženklą ant rankų ir kojų pirštų, kad atmintų savo kaltę.“²⁴

Kadangi pirmieji šios žemės gyventojai buvo milžinai, nesunku čia minimus pirmuosius žmones Adomą ir Ievą su jais sutapatinti. Juolab kad pagrindo tam teikia ir pati tautosaka²⁵. O A. Kašarauskas apie milžinus tiesiai šviesiai sako: „Oda ir jų apvalkalas buvo kaip mūsų nagai.“²⁶

Taigi galime tarti, kad pirmųjų žemės gyventojų milžinų oda buvusi kaip nagai.

Todėl dabar iškyla klausimas: o ką gi lietuvių mitologijoje reiškia nagai? Kokios čia slypi mitologinės reikšmės? Ir ką tada reiškia nagų pakeitimas į odą?

2.2. NAGAI

Nagas tvirtesnis, saugesnis, ne toks pažeidžiamas kaip oda. Todėl milžinams ir nereikėjo drabužių – nuo šalčio bei kitų pavojų saugojo nagas. Dėl to

²³ Balys 2002: 284.

²⁴ Jucevičius 1959: 163.

²⁵ Balys 2002: 278.

²⁶ Kašarauskas 1923: 120.

²¹ Balys 2002: 296.

²² Astramskaitė 1993: 151.

nenuostabu, kad senovės milžinai ilgiau ir gyveno: *O patsai Adomas, kai daėjo metų arti 1000, kaip sako senieji, tai tada ir apsirgo*²⁷. Kartais nurodomas milžinų amžius 500 metų (LTR 4438/119). Ir, pasak Kašarauskos, milžinai gyveno žymiai ilgiau nei žmonės²⁸. Taigi nagas mena gyvastingumą. Tą liudija ir lietuviškas žodis *gyvuonis* (*gývuonis*, *gyvuonys*). Štai kokias jo reikšmes pateikia Lietuvių kalbos žodynas (lkz.lt):

‘vieta po nagu; rago vidurinė dalis’: *Karvė nusilaužė ragą – liko viena gyvuonis* Ds; *Karvė nusdaužė ragą su gývuoniu* Krok.; *Avino rageliai minkšti, vieni gyvuoniai* Skr. Gyvuonį turi ne tik gyvūnai, bet ir žmonės: *Ravėjant atplyšo nagas su visu gývuoniu* Slm.; *Nagą ligi gývuonio nukirpau, tai dabar skauda* Vlkv.; *Pirštą nusimušiau, kad net gyvuonys pajuodo* Mrj.;

‘bitės ar vapsvos geluonis’: *Kaip bitė ingilia, tai ir gyvuonys palieka* Lbv;

‘gyvatės liežuvis’: *Gyvatės gyvuonys* Lš.;

ir pati ‘gyvybė’: *Su geluoniu iš bitės ir gývuonį ištraukia* Vl.

Gyvybė ir mirtis – tai dvi tos pačios monetos pusės. Lietuvių tautosakoje irgi aptinkame, kad nagai ir po jais esantis gyvuonis yra esančios su mirtimi: *Jei pajuoduoja (pamėlynuoja) ligonio nagos (panagės), tai jis mirs* (Tauragė, Liubavas, Seirijai, Keturvalakiai, Salakas)²⁹. Po nagu esančios gyvuonies pasikeitusi spalva reiškia, kad žmogaus laikas šiame pasaulyje išseko, ir jo laukia mirtis. Mirties artėjimą rodo ir pačių nagų pavidalas: *Žmogus senyn – nagai aštryn*³⁰. Ar tik ne todėl ligoniui nekerpami nagai (ir plaukai): *Kas žmogus sergąs (ligonis), tai jam negal nagų pjaustyti nė plaukų kirpti, kol tik tai sugys. Priešingai, kad nagus nupjaustysi arba čiuprą (čiupryną) nukirpsi, tai ligonis numiršta*.³¹

Tad nagai susiję su gyvuonimi, kurį saugo, ir kaip tik dėl to tampa besibaigiančio gyvenimo, beišsisemiančios gyvasties ženklas.

2.2.1. NAGAI PO MIRTIES

Ryški tema lietuvių mitinėje tradicijoje yra nagų reikšmė po mirties. Liudvikas Adomas Jucevičius užrašė tokį tikėjimą: „Nusikirpę nagus, lietuviai nemeta jų žemėn, kad – kaip jie mano – velnias nepasidirbtų iš jų sau skrybėlės, bet dedasi juos į užantį, nes mano, kad Sutvėrėjas paklaus per

paskutinį teismą, kur juos padėjai. Tada lengva bus ištraukti iš užančio, o jei velnias paims, tai jau niekas nebeatsiims.“³² Apie velnią, iš žmogaus nagų siuvantį kepurę, pasakoja ir tarpukario tautosakos tekstas: *Nupiausčius nagus, reikia sudėti juos krūvelėn ir peržegnoti, jei neperžegnosi, velnias pasisiūs sau „kepelius“*³³. Panašių lietuvių tautosakos duomenų daugybė: *Nupiaustytas nagas nemesti žemėn, bet susipilti užantin, nes po mirties klaus Dievas, kur padėjome, o žemėn numestuosi velnias susirenka*; arba: *Nupiaustytų nagų nemesti žemėn, bet peržegnoti ir įmesti krosnin. Mat velnias tuos nagus susirenka, nusipina skribėlę ir po mirties parodo. Už tatau reikia atgailoti*.³⁴

Čia galima prisiminti ir skandinavų eschatologiją – Ragnarioką. Tuomet ištrūks laisvėn vilkas Fenris, ir žemę puls Midgardo gyvatė. Ir išplauks laivas, vadinamas Naglfariu, pastatytas iš mirusių žmonių nagų. Užtat vienoje sagoje ataidi atitinkamas perspėjimas: jei žmogus miršta nenukirptais nagais, tai daugėja medžiagos laivui Naglfariui, ir jis greičiau bus pastatytas, vadinasi, greičiau ateis pasaulio pabaiga³⁵. Galima manyti, kad vikingai kaip tik dėl to savo mirusiems nukarpydavo nagus. Nors šiuo atveju matome inversiją (nagai pačiam mirusiajam nėra naudingi, juo labiau ne gyviesiems), vis dėlto tiek lietuviškoje, tiek skandinaviškoje tradicijoje nagai susiję su pomirtiniu likimu.

Galime pridėti finougrų duomenų: suomiai turi prietarą, kad iš sekmadienį nukirptų nagų piktoji dvasia daro laivą, kuriuo pas save plukdo mirusiuosius³⁶. O estai mano, kad iš nukirptų nagų velnias daro laivą, ir kad nepastatytų, nukirptus nagus reikia sudeginti³⁷.

Lietuvių tradicija kitaip paaiškina, kodėl negalima mėtyti nagų: nes po mirties reikės kopti į statų slidų kalną, ir tuomet nagai praversią: *Negalima mėtyti nagų ant žemės, nes po mirties reiks į kalną lipsti, tai neįlipsi* (Marijampolė); *Seniau žmonės nukirptų nagų nemesdavo ant žemės, nes vėlė negalėsianti įkopti į kalną, kur esąs dangus* (Šiauliai); *Neliesk (nedraskyk) pirštais žemės – nagų neteksi; kai numirsi, reiks į kalną lipsti, be nagų neįlipsi* (Veliuona)³⁸.

Kartais su nagais elgiamasi kitaip, bet tikslas tas pats: *Mirusiam vaikui namiškiai perpjauna skeltai nagus ant rankų, kad po smerties ant aukštų kalnų*

27 Balys 2003: 4.

28 Kašarauskas 1923: 120.

29 Balys 2004: 139.

30 LTS V: 208.

31 BsJK: 311, Nr. 758.

32 Jucevičius 1959: 163.

33 TŽ III: 361.

34 TŽ V: 644.

35 PESS: 78.

36 Holmberg 1927: 75.

37 Masing 1998: 70.

38 Balys 2004: 168–169.

Nemunas ties Panemunės pilimi. 2026 m. I. Gelūno nuotrauka

galėtų užlipti. Taip darydavo mano tėviškėj, spėju, kad ir dabar taip daro (Antalieptė)³⁹.

Čia iškyla dar viena susijusi mitinė tema – pomirtinis kopimas į aukštą slidų kalną. Šis motyvas jau žinomas iš Lietuvos metraščių, kurių legendinėje dalyje Skirmantas savo mirusį tėvą Šventaragį štai kaip palaidoja:

Ir pagal savo tėvo įsakymą toje vietoje, Vilnios žiotyse, kur ji įteka į Nerį, įtaisė ugniavietę ir ten savo tėvo kūną sudegino, ir jo žirgą, ant kurio jodinėdavo, ir jo drabužius, kuriais vilkėdavo, ir jo mylimą vergą, kuriam jis buvo malonus, ir sakalą, ir jo kurtą sudegino. Nuo to laiko Lietuvos didieji kunigaikščiai, jų palaikai toje vietoje buvo deginami, dėl to ši vieta nuo tų laikų praminta Šventaragiu pagal to didžiojo kunigaikščio vardą. Ir jeigu kurio nors lietuvių kunigaikščio ar didiko kūną degindavo, tai prie jo dėdavo lūšies ar lokio nagus. Mat tikėjo, kad ateisianti teismo diena, ir vaizdavosi, kad ateisiantis Dievas, kuris, ant aukšto kalno sėdėdamas, teisias gyvuosius bei mirusiuosius. O į tą kalną be tų lūšies ar lokio nagų būsią sunku įkopti. Ir dėl to prie jų dėdavo tuos nagus, su kuriais jie turėsią įkopti į tą kalną ir stoti Dievo teisman.⁴⁰

Patį pomirtinio kopimo į aukštą kalną įvaizdį šįsyk teks atidėti, pažymėjus tik, kad būtent jis matyvuoja nagų svarbą po mirties. O toji svarba,

kad ir kaip būtų motyvuota, padaro nagus savotiškais tarpininkais tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulių. Nagai tarsi pratęsia mirusiojo gyvybę anapus. Panašiai, kaip jie dengė ir saugojo gyvojo gyvybę – gyvuonį.

Indoeuropiečių tautų mitologijose nagus (kartu su plaukais) yra nagrinėjęs Briusas Linkolnas (Bruce Lincoln). Juo pravartu pasiremti.

Senovės Romoje vyriausiojo Jupiterio šventiko nagai ir plaukai būdavo užkasami po vaismedžiu⁴¹. Kodėl, neaišku, bet matome, kad ir romėnams nagai buvo religiškai svarbūs. Mums šiuo atžvilgiu dar artimesni iranėnai: Zaratuštra klausia Ahuros Mazdos, už ką žmones baudžia demonas Aosa. Ahura Mazda jam atsako, kad žmogui kerpant plaukus bei nagus ir metant juos į duobes ar griovius, atsiranda demonai ir iš žemės išeina pabaisos. Ir duoda nurodymus, kaip tinkamai tvarkyti plaukus ir nagus: nunešti juos atitinkamu atstumu nuo ugnies, vandens ir pan., iškasti gilią duobę ir ten juos palaidoti, tada iš jų išaugsią augalai. B. Linkolnas pabrėžia, kad plaukai ir nagai dažnai siejami su derlingumu, vaisingumu. Priminęs pirmažmogio Purušo ar Iumiro (Imiro) kosmogoninę auką, jis atkreipia dėmesį, kad iš plaukų buvo sukurta augalija, medžiai, ir teigia, kad būtent plaukai buvo siejami su augalais, o nagai prie šio tikėjimo komplekso priskirti tik vėliau.⁴²

39 Balys 2004: 58.

40 LM 1971: 59–60.

41 Lincoln 1977: 354.

42 Lincoln 1977: 351–362.

2.2.2. KĄ REIŠKIA ATSIRADUSI ODA?

Jei nagai susiję su gyvuonimi ir gyvybe, tai ką reiškia ištiso nago vietą užėmusi oda? Klausimas labai keblus, nes tautosakoje apie žmogaus odą duomenų mažai (išskyrus sakmes, kuriose velnias mirusiajam nudiria odą, kad ją apsilvilkęs galėtų vaidintis, arba laumės nudiria odą neatsargioms verpėjoms).

Iš mūsų tyrimo galima numanyti, kad ištiso nago vietą užėmusi oda reiškia sumažėjusią gyvybinę galią: žmonės tapo mažesni, trumpiau gyvena, lengviau pažeidžiami, ne tokie atsparūs įvairioms negandoms bei ligoms.

Vadinasi, kartu su gyvybine galia reikia kalbėti ir apie sveikatą. O juk kaip tik iš odos atspalvio pirmiausia sprendžiama apie žmogaus sveikatą. Išblyškusi ar papilkėjusi oda neabejotinai signalizuoja sveikatos problemas, tuo tarpu rausvi skruostai liudija gerą sveikatą.

Gyvybės ir sveikatos santykį yra aptaręs Algirdas Julius Greimas⁴³. Sveikata pirmiausia reiškia asmens integralumą. Štai kodėl pasakose norint atgaivinti žuvusį herojų prireikia dviejų rūšių stebuklingo vandens – gyvojo ir gydančio. Liga – tai prarastas integralumas, kurį galima atstatyti, o miršta žmogus tada, kai pasibaigia jo laikas. Sakmėse apie Giltinę gana aišku, kad jos darbas yra greičiau „techninis“: kai pasibaigia žmogui skirtas laikas, ji savo geluoniu ar liežuviu tiesiog pasiima išsisėmusią gyvybę. O sveikata, apie kurios stovį sprendžiama iš odos atspalvio, – visai kas kita. Kadangi milžinų integralumą užtikrina ištiso nago kiautas, tai galima manyti, kad tik jiems virtus žmonėmis ir iškyla sveikatos reikšmė, išsiskiria gyvybės ir sveikatos pradai.

Dar vienas dalykas. Kaip žinome, Žoržas Diu-mezilis (Georges Dumézil) pabrėžė trijų funkcijų reikšmę mitologijoje: pirmoji – kontraktualinė ir maginė, antroji – karinė, o trečioji apima ekonominę žmonių veiklą ir tokias vertybes kaip sveikata, grožis, gausa, derlingumas ir pan. Dėl to gali kilti klausimas, ar mūsų pasakojimas apie žmonių atsiradimą iš milžinų mena visos žmonijos kilmę, ar tik ūkininkų (žemdirbių, amatininkų, pirklių ir t. t.) luomo? Galgi karalių, žynių ir karių kilmė visai kitokia?

2.3. PLAUKAI IR GROŽIS

Kaip matėme, pirmieji gyventojai milžinai buvo nuogi, taigi – neapsirengę, be drabužių. Kita vertus, prisimintina, kad lietuvių kalboje *plikas* reiškia tiek 'neprisidengęs drabužiu, neapsirengęs,

nuogas', tiek 'neturintis natūralios dangos (plaukų, vilnų, plunksnų, augmenijos, lapų)'. Kad būtent taip gali būti suprastas ir milžinų plikumas, liudija štai tokia obsцениška sakmė:

Kad kitą kartą Ponas Dievas sutvėręs Adomą ir Ievą rojų, tai jie buvę čystai pliki, niekur jiems nė vieno plaukelio nebuvę. Tai tada ir Ieva Adomą nemylėjus, jau mat jis jai nepatikęs. Daugiau tas Adomą kur dės, vaikščiojęs po rojų, kaip vištų nukapotas, nėr jam kur globotis. Vieną rytą atsikėlęs einęs per rojų ir radęs šaltinėli, o jau taip saulaitė ką tik buvusį pusrytėlius bepakylanti. Jis ėmęs prie to šaltinėlio mazgotis galvą, smakrą, apie lūpas, būtų visą burną prausęs, bet užpuolusios jį musės. Jis ėmęs tas muses gintis, šen ten apie save graibytis: po tarpkoją su šlapiom rankom, po pažasty. Daugiau jis ir pareinąs pas Ievą. Ieva, jį pamačius, sakanti: „Mano Adomėli! Iš kur tu gavai tokius gražius parėdnius?“ Džiaugiantis, apie jį kabinėjantis. Adomą jai pasisakęs, kad taip ir taip, jis radęs tokį šaltinėli. Na, tai Ieva prašanti, kad ir jai parodytų. Adomą, kol ją ten nuvedęs, jau saulaitė buvusį pakilusį į gerus priešpiečius. Ieva tuoj ėmus galvą mazgotis. Ir apnikusios tuoj ją musės. Ji ėmus su šlapiom rankom gintis, graibytis po tarpkoją, po pažastis, ir besigindami subėgę į kūlynus. Tai nuo to žmogui plaukai atsiradę, ir nuo to Ieva ėmus Adomą mylėti.⁴⁴

Vadinasi, plaukai yra susiję su meilės vertėmis. Tai patvirtina ir kiti duomenys. Antai buvo tikima, kad *kam slenka plaukai, – kas nors jį myli, tik nesako*; arba: *Jei plaukai nuo galvos slenka, tai kažkas slapta myli*⁴⁵. Beje, plaukų griebiamasi ir siekiant burtais išskirti mylimuosius: užtenka nukirpti jų plaukų ir vėjuotą dieną paleisti pavėjui, sakant tokį užkalbėjimą: *Kaip vėjas tuos plaukus išnešios, kad taip ir meilę išnešiotų*⁴⁶. Sakmėse apie laumes vienas iš jų grožio požymių irgi yra plaukai – kasos iki pat kojų apačios (LTR 462/492). Tačiau kai laumė „bjauri“, o taip būna bene dar dažniau, pabrėžiamas jos plaukų netvarkingumas, kudlotumas: *Kai gyvenau Laukininkuose, mūsų bulves pradėjo laumė kapliuot. Darbuojas kažkokia plaukais apsileidusi moteris, ir gana*⁴⁷. Arba: *Ko sėdzi kaip laumė apsikudlojus* (LKŽ). Raganos, kurios dažniausiai yra negražios, irgi paprastai susivėlusios (LTR 42/52; LTR 507/24; LTR 2750/590). Taigi plaukai tiesiogiai susiję su žmogaus (antropomorfiškos būtybės) grožiu.

44 Balys 2003: 2.

45 TŽ III: 363; IV: 501.

46 Racėnaitė 2011: 88.

47 VILD: 18.

43 Greimas 1990: 156–160.

3. LYGINAMIEJI DUOMENYS IR JŲ IŠVADA

Pirmųjų žmonių oda buvusi kaip nagas ne tik Lietuvoje. Štai Baltarusijoje užrašyta atitinkama sakmė Adomą ir Ievą turėjus odą kaip nagas, ir tik pirmą kartą nusidėjus to nago belikę ant pirštų galų⁴⁸. Ukrainiečiams, rusams ji irgi buvo žinoma⁴⁹. Būtų galima manyti, jog tai yra bendra baltų ir slavų mitologema, bet iš tikrųjų jos geografija daug platesnė: ji žinoma Estijoje, Vengrijoje, Airijoje, Irane (Persijoje)⁵⁰. Vakarų Pamyre manoma, kad nukirptus nagus reikia paslėpti taip, kad jie nebūtų kojomis mindžiojami, kitaip žmogus vaikšto liūdnas ir neranda sau vietos iš nuobodulio⁵¹.

Dar įdomiau Sibire. Selkupai, iki XX a. 4-to dešimtmečio vadinti ostiakais ar samojedais, gyvena Tomsko srityje, Krasnojarsko krašto šiaurėje ir Jamalo Nencų autonominėje apygardoje. Užrašytas toks jų pasakojimas:

Sakoma, kad ostiakai yra paimti iš žemės. Ten yra žemės samanės. Jie atėjo iš žemės, dabar grįžta į žemę. Urmane buvo kupstai, ten buvo samanės. Jie iš ten išlindo. Mūsų karta praeis. Mūsų gentis dar kas... O tada vėl bus žmonės. Jie bus bejėgiai. Vieną šiaudelį vilks septyni žmonės. O anksčiau buvo tokie žmonės: visą jų kūną dengė kietas ir blizgantis sluoksnis, panašus į nagą. Jie buvo stiprūs didvyriai (ru. *богатыри*). Jie eidavo miegoti, tada spjaudavo į puodelį, ir ten gimdavo vaikas. Mums iš jų liko tik kojų ir rankų nagai. Jiems niekas netrukdė. Jie nieko nevalgė, tik uostė kvapą ir tuo pildė savo skrandį.⁵²

Čia matome tą pačią tridalę istorijos sampratą: praeityje gyveno milžinai, dabar gyvena žmonės, o ateityje gyvens nykštukai, kurie septyniese pjaus vieną gaidį⁵³, selpukų atveju – septyniese vilks vieną šiaudą. Ir – ankstesnių žmonių (milžinų) oda buvusi kaip nagas. Užrašytas ir kitas panašus selpukų pasakojimas:

Anksčiau šuo valgė ir gyveno kartu su šeiminku. Tada atėjo velnias, ir šuo pradėjo loti. Šeiminkas užmušė velnią. Velnias tada pasakė:

„Tu vis loji, šali. Aš tau duosiu savo odą.“ Velnias pakeitė ją. O Dievas supyko ir pasakė: „Dabar tu valgysi tai, ką žmogus išmes.“ Dievas jį prakeikė. Anksčiau šuo turėjo odą kaip žmogaus nagas.⁵⁴

Kad Sibiro tautoms ankstesnių žmonių oda buvusi kaip nagas, jau prieš daugiau nei šimtą metų yra pažymėjęs Oskaras Dėnhartas (Oskar Dähnhardt) savo veikale *Natursagen*⁵⁵.

Tokių pasakojimų turi arabai ir žydai. Beveik prieš šimtą metų Harva Holmbergas (Harva Holmberg) rašė, jog „senuose žydų ir arabų pasakojimuose teigiama, kad Adomo ir Ievos kūnai rojuje buvo padengti ragu, todėl jiems nereikėjo drabužių“; jiems nusidėjus beliko ant pirštų galų – tai mūsų nagai⁵⁶. Todėl net būta nuomonės, kad šis nago odos motyvas apskritai kilęs iš žydų.

Stivenas Lembdenas (Stephen Lambden) šiuo klausimu išnagrinėjo visą judėjų literatūrą. Biblijoje nėra jokių užuominų, kad Adomo oda būtų buvusi kaip nagas. Mintis, jog Adomas rojuje buvo padengtas ištisu ragu, atsiranda palyginti vėlai. Rabis Izaokas ben Samuelis Senasis (1115–1184) Prancūzijoje rašė, kad Adomo ir Ievos drabužiai buvę lygūs kaip nagas ir gražūs kaip brangakmenis (perlas)⁵⁷. Estų mokslininkas Amaras Anusas (Amar Annus) pateikė II a. sudaryto veikalo „Rabino Eliezerio skyriai“ (*Pirkei de-Rabbi Eliezer*) citatą, kurioje aiškiai pasakyta, jog Adomo oda buvusi kaip nagas; taip manęs ir IX a. arabas al Tabaris; o štai Sirijos krikščionys apie tokį dalyką nėra užsiminę⁵⁸. Tyrinėtojo manymu, folklorinis pirmojo žmogaus nago dangos motyvas gali būti senesnis už išlikusius Artimųjų Rytų rašytinius šaltinius⁵⁹. Iš tiesų labai galimas dalykas, kad patys žydai šį motyvą bus perėmę, nes jį aptinkame tarp įvairių ne tik Europos ir Azijos, bet ir Sibiro tautų, susidūrusių su krikščionybe ir islamu palyginti vėlai. Be to, motyvas kaip tik rečiau užtinkamas Vakarų Europoje ir visai neužtiktas pas graikus bei romėnus (taip pat prancūzus, portugalus, italus ir kt.). Tad šis nago odos motyvas veikiausiai itin archajiškas, pasiekęs mus iš žmonijos žilos senovės.

48 Добровольский 1891: 236, Nr. 16; Кузнецова 1998: 104.

49 Левченко 1928: 2, Nr. 4; Белова, Кабакова 2014: 235–236, Nr. 370.

50 Maasing 1998: 65–66; Kálmány 1893: 44–45; Muller 2006, № 61: 90; Donaldson 1938: 185.

51 Мухидинов 1989: 38.

52 Пелих 1972: 342.

53 Savukynas 2025: 15–27.

54 Пелих 1972: 341.

55 Dähnhardt 1907: 226–227.

56 Holmberg 1927: 384.

57 Lambden 1993: 86.

58 Annus 2011: 5–6.

59 Annus 2011: 6.

4. SAŠAJA SU PALEMONO LEGENDA?

Baigiant verta iškelti dar vieną klausimą. A. Kašarauskas pateikia įdomų pasakojimą. Anot jo, žemaičiai, besiribojantys su prūsais, ir prūsai prie Nemuno turi padavimą, esą jie yra kilę ne iš Nojaus – jų protėviai atvykę iš ten, kur tva- no nebuvo. Jie atvykę laivais, vadinosi Milžinai, buvo dideli, turėjo daug žmonių, buvo nuožmaus žvilgsnio ir atšiaurios išvaizdos. Atvyko jie iš sa- los, kurioje buvo šilta ir visko gausu. Apsigyveno prie Baltijos jūros (ten, kur „dabar“ gyvena vokie- čiai, prūsai, lietuviai, kuršiai). Tačiau čia klimatas jiems nebuvo palankus, jie nerasdavo patinkančių laukinių augalų (šakniavaisių ir sultingų stiebų). Maisto trūkumas, o ir daugpatystė lėmė, kad jie iš kartos į kartą vis menko ir silpnėjo, kol galiau- siai tapo žmonėmis. Ir tai dar ne viskas – ateityje žmonės taps dar mažesni: *Atejs laiks kad dewini wiraj wiena gajdi pjaus, o szeszi wiraj lekiu baczka ki- als*. Anot žemaičių, – rašo Kašarauskas, – ir dabar jau esama nykštukų krašto, į kurį skrenda gulbės ir žąsys. Taip tėvai atsako vaikams į klausimą, kur šie paukščiai išskrenda rudenį. Ten gulbės ir žąsys kovojančios su tais nykštukais, nes jų labai nemėgstančios, o šie dangstosi skardiniais skritu- liais kaip lietsargiais.⁶⁰

Pasakojimas užrašytas lenkiškai, tik žodis *milžinai* ir ką tik cituotas sakiny- s apie devynis vyrus, pjaunančius gaidį, – lietuviškai. Kito to- kio pasakojimo nepavyko aptikti, todėl reikia būti labai atsargiam. Pasakojimo stilistika ne- primena tiesioginio vertimo iš lietuvių kalbos, bet Kašarauskas juk galėjo jį perpasakoti savais žodžiais. Ir vis tiek lieka autentiškumo klau- simas. Ar negalėjo tai būti kažkieno, gal net paties Kašarausko, pramanyta istorija? Ypač įtartina jos pabaiga apie nykštukus, nuo gulbių ir žąsų besi- dangstančius apskritomis skardomis, panašiomis į lietsargius. Nieko panašaus nei lietuvių, nei jo- kioje kitoje tautosakoje lyg ir neteko matyti. Ne- bent tai kažkiek primintų antikinius pigmėjus, kurie, apsižergę putpeles, avinus ar ožius, kovo- jantys su gervėmis⁶¹.

Tačiau lietuvių tautosaka patvirtina kitas šio pasakojimo detales. Visų pirma, kad prieš žmo- nes žemėje gyveno milžinai. Kad jie turėję daug žmonių, būtų nuoroda į seksualumą, apie kurį straipsnyje irgi jau kalbėta, kaip ir apie milžinų nuogumą. Be to, jie minta išimtinai neapdirb- tu maistu – tuo, ką randa miške. Tai rodytų jų

priklausymą *ne-kultūros* sferai, irgi jau aptartą. Nauja yra tik tai, kad šie milžinai į mūsų kraš- tą atplaukė iš kažkokios mariose esančios salos. Tačiau pats salos vidur marių vaizdinys lietuvių mitologijoje irgi žinomas – joje gyvena Aušrinė, kažkur šalia – Vėjų šeima, o vėjai juk irgi kartais yra milžinai⁶².

Epizodas primena Bychoveco kronikoje pa- teiktą Palemono legendą, pagal kurią lietuvių protėviai irgi atplaukę mariomis. Ir tas panašu- mas atplaukimu nesibaigia – yra dar viena detalė. Įprasta manyti, kad Palemonas atkeliavo iš Ro- mos. Tačiau Bychoveco kronikoje jo iškeliavimas siejamas su Atilos siautėjimu, ir ten yra viena mįslinga vieta:

Ir sušaukęs penkis šimtus savo genties vyrų, [Atila] patraukė į Italų žemę. Priėjo miestą, vadinamą Akvilėja, kuri anuomet priklausė imperatoriui Markianui. Apgulė Akvilėją. O šis miestas buvo labai įtvirtintas ir turėjo gerą romėnų kariuomenės igulą. Todėl Atila, nega- lėdamas jo vienu matu įveikti ir nebenorėda- mas daugiau gaišti, traukė gilyn į Italiją, Ro- mos linkui. O kunigaikščiai ir senatoriai, kurie buvo tame mieste, regėdami tokią jo kariautojų galybę, išbėgiojo iš miesto, apimti didžiausios baimės. Kai kurie bėgo slėptis į savo žuklavietes ir ten, s a l o j e, ėmė kurtis. Ir toji vieta vėliau buvo praminta Venecija.⁶³

O kaip tik iš Venecijos, pavadintos sala, pasak Bychoveco kronikos, ir iškeliavęs Palemonas.

Iškyla gausybė klausimų. Kodėl metraščių kūrėjams prireikė Palemoną iš pradžių nudangin- ti į Veneciją, kodėl negana buvo kelionės tiesiog iš Romos? Ir kodėl gi Venecija pavadinta sala? Gal norėta pasakyti, kad Palemonas su bendražygiais, būsimaisiais lietuvių protėviais, atvyko iš salos? Šiaip ar taip, ši smulkmena irgi susieja Palemono legendą su Kašarausko pasakojimu.

Iškyla ir dar viena mįslė, liečianti patį Lie- tuvos metraštį: gal jį kūrė metraštininkai laikėsi vietinės sakytinės tradicijos, irgi teigusios lietu- vių protėvių atkeliavus į jūrą iš kažkokios salos, tik įvilko ją į tuomet iškeltą romėniškos kilmės teoriją?

60 Kašarauskas 1937: 123.

61 Veličkienė 1996: 241.

62 Greimas 1990: 113–184.

63 Lietuvos metraštis 1971: 42.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- Annus 2011 = Amar Annus. The Mesopotamian Precursors of Adam's Garment of Glory and Moses' Shining Face. *Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions: Comparative Approaches*. Henning Graf Reventlow Memorial Volume, edited by Thomas R. Kämmerer. Münster, 2011.
- Astramskaitė 1993 = Daiva Astramskaitė. Vestimentarinis kodas lietuvių mitologijoje: Linai ir lėmimai. *Baltos lankos*, Nr 4. 1993.
- Balys 1998 = Jonas Balys *Raštai* t. 1. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas (toliau – LLTI) 1998.
- Balys 2000 = Jonas Balys. *Raštai*, t. 2. Vilnius: LLTI, 2000.
- Balys 2002 = Jonas Balys. *Raštai*, t. 3. Vilnius: LLTI, 2002.
- Balys 2003 = Jonas Balys. *Raštai*, t. 4. Vilnius: LLTI, 2003.
- Balys 2004 = Jonas Balys. *Raštai*, t. 5. Vilnius: LLTI, 2004.
- BsJK = *Juodoji knyga*. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kos-tas Aleksynas, Leonardas Sauka. Vilnius: LLTI, 2004.
- Dähnhardt 1907 = Oskar Dähnhardt. *Natursagen: eine Sammlung naturdeutender Sagen, Märchen, Fabeln und Legenden*, Band 1: *Sagen zum Alten Testament*. Leipzig-Berlin, 1907.
- Donaldson 1938 = Bess Allen Donaldson. *The Wild Rue: A Study of Muhammadan Magic and Folklore in Iran*. London: Luzac & Co., 1938.
- DSPSO = *Pasakos, sakmės, oracijos*. Surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Paruošė Bronislava Kerbelytė ir Klimas Viščius. Vilnius: Vaga, 1973.
- Greimas 1990 = Algirdas Julius Greimas. *Tautos atminties paieškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius: Mokslo–Chicigo: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990.
- Holmberg 1927 = Harva Holmberg. *The Mythology of All Races*, vol. 4: *Finno-Ugric, Siberian Mythology*. Boston: Archaeological Institute of America, Marshall Jones Co., 1927.
- Jucevičius 1959 = Liudvikas Adomas Jucevičius. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
- Kálmány 1893 = Ludwig Kálmány. *Die Sterne im magyarischen Volksglauben*. Am Ur-Quell, 1893.
- Kašarauskas 1923 = Keli tautotyros mažmožiai iš kun. A. Kosarzewskio rinkinio. [Parengė K. Būga.] *Tauta ir žodis*, t. 1. Kaunas, 1923.
- Kašarauskas 1937 = Tautosaka ir Kossarzewskio „Lituanikos“. [Parengė Jonas Balys.] *Tautosakos darbai*, t. 3. Kaunas, 1937.
- Kerbelytė 2019 = Bronislava Kerbelytė. *Milžinai lietuvių padavimuose ir pasakose*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2019.
- Lambden 1992 = Stephen Lambden. From Fig-Leaves to Fingernails: Some Notes on the Garments of Adam and Eve in the Hebrew Bible and Select Early Post-Biblical Jewish Writings. *A Walk in the Garden: Exegesis, Iconography and Literature*. Edited by P. Morris and D. Sawyer. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1992.
- Lincoln 1977 = Bruce Lincoln. Treatment of Hair and Fingernails among the Indo-Europeans. *History of Religions*, Vol. 16, No. 4: *The Mythic Imagination*, 1977.
- Lietuvos metraštis 1971 = *Lietuvos metraštis (Bychovco kronika)*. Vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Rimantas Jasas. Vilnius: Vaga, 1971.
- LTs IV = *Lietuvių tautosaka*, IV: *Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*. Medžiagą paruošė: L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis. Vilnius: Mintis, 1967.
- LTs V = *Lietuvių tautosaka*, V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
- Muller 2006 = Sylvie Muller. *Contes d'Irlande, l'Île enchantée*. Paris: Maisonneuve & Larose. 2006.
- PESS = *The Prose Edda by Snorri Sturlson*. Translated by A. G. Brodeur. New York, 1916.
- Racėnaitė 2011 = Radvilė Racėnaitė. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*. Vilnius: LLTI, 2011.
- Razauskas 2020 = Dainius Razauskas. *Blindė: Medis-moteris mitologijoje*. Vilnius: LLTI, 2020.
- Savukynas 2025 = Virginijus Savukynas. Mitologinis praeities įsivaizdavimas: milžinai. *Būdas*, 2025, Nr. 5, p. 15–27.
- TŽ III, IV, V = *Tauta ir žodis*, III, IV, V. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1925, 1926, 1928.
- Veličkienė 1996 = Aleksandra Veličkienė. *Antikos mitologijos žinytas*. Vilnius: Šviesa, 1996.
- VILD = *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.
- Белова, Кабакова 2014 = *У истоков мира: русские этимологические сказки и легенды*. Составление и комментарии О. В. Беловой и Г. И. Кабаковой. Москва: Институт славяноведения РАН, 2014.
- Добровольский 1891 = Владимир Николаевич Добровольский. *Смоленский этнографический сборник*, часть 1. Петербург. 1891.
- Кузнецова 1998 = Вера Станиславовна Кузнецова. *Дуалистические легенды о сотворении мира в восточнославянской фольклорной традиции*. Новосибирск: Издательство СО РАН, 1998.
- Левченко 1928 = *Казки та оповідання з Поділля: В записах 1850–1860-их рр.*, випуск I–II. Упор. Микола Левченко. Київ: друкарня Української Академії Наук, 1928.
- Мухиддинов 1989 = Икромиддин Мухиддинов. *Реликты доисламских обычаев и обрядов у земледельцев Западного Памира (XIX–начало XX в.)*. Душанбе: Дониш, 1989.
- Пелих 1972 = Галина Ивановна Пелих. *Происхождение селькупов*. Томск: Издательство Томского университета, 1972.

MYTHICAL PERCEPTION OF THE PAST II
THE WORKS OF GIANTS AND THEIR EPOCH

Virginijus SAVUKYNAS

The article examines the mythological theme of giants. This study discusses the earlier order, characterised by great chaos (rivers, lakes, stones travelled), and, on the other hand, by gigantism and fertility (large cows, grain ears as long as the straw). Giants were not only large but also lived long; moreover, their skin was like a nail (fingernail). The presence of a nail in this study is linked to vitality, and the skin to health. Thus, the theme of humans emerging from giants also explains the dualism of these two vital principles. Comparative data showed that the belief that the skin of earlier people (giants) was as hard as our nails is widespread among European and Siberian peoples. It is also found in Jewish tradition, so some researchers think that they were the source of this motif. However, the collected data suggest that the Jews themselves probably borrowed this motif, which should be very ancient.

Prie Panemunės pilies. 2026 m. Irmanto Gelūno nuotrauka

APIE KRAŠTOVAIZDŽIO STEBUKLUS, RŪPESČIUS IR KŪRYBĄ. POKALBIS SU GEOGRAFE GIEDRE GODIENE

Rasa KALINAUSKAITĖ

Dr. Giedrė Godienė.
Gintarės Urbaitės nuotrauka

„Pasaulio stebuklai ieško sielų, per kurias galėtų atsiverti, prakalbėti ir... išlikti... Juk kiek jie geba suskambėti žmonių sąmonėje, tiek vėliau atsispindi mūsų gyvenimuose ir kūrinuose. Stebuklai gimsta tik per nustebusius stebėtojus: šie juos atpažįsta, randa, patiria, gimdo, išbūna ar išgyvena. Stebuklas tai ne vien daiktavardis, jis visad yra įvykis – sąmoningo buvimo tam tikrame laiko ir erdvės taške magiškas potyris. Tai pozityvus susitikimas, kurį verta prisiminti, apie jį kalbėti ir branginti, prigydyti savimonės ir savivokos gelmėse, paversti savo kūrybos medžiaga“ – taip socialiniame tinkle paskelbtame tekste geografė dr. Giedrė Godienė apibūdino kraštovaizdžio patyrimą¹. Jau tris dešimtmečius savo mokslinę ir kitą įvairialypę veiklą ji skiria kraštovaizdžiui. Vilniaus universiteto mokslininkė – žinoma Europos kraštovaizdžio konvencijos ir jos rekomendacijų įgyvendinimo ekspertė, konsultavusi Europos Tarybos ir užsienio valstybių institucijas, prisidėjusi kuriant Lietuvos teisės aktus ir strateginius dokumentus. Jos interesų sritys – kraštovaizdžio geografija, miestų geografija ir urbanistika, teritorijų planavimas, kraštovaizdžio politika ir visuomenės įtraukimas į sprendimų priėmimą. G. Godienės darbai prisideda prie Lietuvoje esančių UNESCO pasaulio paveldo vietovių apsaugos: 2010–2012 metais ji koordinavo Kuršių nerijos Išskirtinės visuotinės vertės aprašo rengimą nacionaliniu lygiu ir parengė bendro su Rusijos Federacija aprašo projektą, o pernai pristatė su savo studente Gabriele Jakumaite parengtą galimybių studiją, vertinančią potencialių aukštų objektų vizualinį poveikį Kernavės archeologinės vietovės kraštovaizdžiui. Vilnietė geografė ne kartą dalyvavo viešuose susirinkimuose svarstant plėtros projektus ir kritiškai pasisakė apie gamtinei ir kultūrinei aplinkai žalingus sprendimus. Be to, ji padeda vaikams bei suaugusiems pažinti kraštovaizdį vesdama mokymus, edukacijas ir ekskursijas.

Europos kraštovaizdžio konvencija, kurią Lietuva ratifikavo 2002 metais, kraštovaizdį apibrėžia kaip *žmonių suvokiamą vietovę, kurios pobūdį nulėmė gamtos ir (arba) žmonijos faktorių veikimas ir sąveika*², bet pokalbį su aktyvia Lietuvos geografų draugijos nare, Vilniaus universiteto Chemijos ir geomokslų fakulteto Geografijos ir kraštotvarkos katedros dėstytoja doc. dr. Giedre GODIENE pradėjome nuo to, kas netelpa į teisinius ir mokslinius apibrėžimus.

■

1 2024-10-15 įrašas G. Godienės feisbuko paskyroje, primenant apie spalio 20-ąją švenčiamą Europos kraštovaizdžio dieną.

2 Konvencijos tekstas Teisės aktų registre: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.73C28F54150B> <žiūrėta 2026-01-04>.

Skaitydama Jūsų žodžius apie kraštovaizdį kaip stebuklą, pagalvojau, kad jie kyla ir iš asmeninės patirties. Religijose stebuklas reiškia antgamtinį apreiškimą, bet taip pavadinamas ir egzistencinis patyrimas, kai kasdienybės pertrūkyje trumpam atsiveria gilesnė tikrovė – anot semiotiko Algirdo Juliaus Greimo, blykstelį netobulumo properšoje. Kas tai yra Jums?

Kai būdama kurioje nors vietoje pajuntu, kad esu savyje pilna pasaulio ir pasaulis pilnas manęs – tai man ir yra stebuklas. Tas vienis su pasauliu. Aišku, kiekvienas tai jaučia savaip. Kiti gal nustemba dėl netikėtumo, dėl to, kas įvyksta lyg žaibas. Tai gali ištikti nebūtinai ypatingoje vietoje, žaibas gali trenkti bet kur, ir jūsų stebuklas gali neturėti su vieta nieko bendro... O kai ta patirtis yra susijusi su vieta, pradedi joje atpažinti kažką, kas tau ypatinga. Nebūtinai tai yra universaliai ypatinga. Gal, pavyzdžiui, šiandien labai graži diena ir medžių lapų spalva ypatinga, o gal vanduo mirguliuoja ypatingai... O gal žiūrint į tolį nuo žvyrkelio pakyla dulkės ir sukuria laikiną debesį, ir matai, kaip jis sklaidosi... Gal atskrido paukštis, o gal iš toli atsklinda melodijos aidas... Man kažkada yra buvę, kad stovėdama ant kalno išgirdau, kaip loja šuo, jis daug neskalijo, o taip protarpiaus, su pauzėmis: au... au... Stoviu ir galvoju, na, kodėl man atėjo šitas garsas... Tai tikriausiai yra dovana, kurią gali gauti. Sakoma, kad žmogui gali būti daug duota, bet jis to nelaikys dovana. Tai labai priklauso nuo to, kuris priima, gauna: jeigu supranti, kad tai, ką gauni, yra dovana, tai tau ir yra stebuklas. Jis gali ištikti labai įvairiais būdais. Mane dažniau ištinka žiūrint – aš esu žiūrėtoja, mėgstu net ir tas pačias vietas žiūrėti daug kartų. Ar nustembu, atėjusi į tokią vietą? Visada jaučiu didžiulį dėkingumą, kad galiu tai patirti... Dėkingumą už gyvenimą, už erdvę, kurioje visa yra, už visa tai, kas vyksta aplinkui.

Neseniai įvyko smagi mokslinė konferencija apie sapnus³ ir man labai patiko psichoterapeutės Eglės Minelgaitės-Beinorienės pranešimas apie asklepijonų tradiciją senovės Graikijoje ir gydymą per sapną⁴. Aplink lazdą apsigijusi gyvatė – senas

graikiškas simbolis, kalbantis apie tai, kad žemiška, chtoniška dievybė gali suteikti gydančią patirtį⁵. Sakyčiau, iš žemės, iš geo kylantys dalykai man suteikė daug gydančios patirties, mano buvimai ant kalnų, šalia vandenų, platesnio vaizdo stebėjimai – lyg dalis gydančio sapno. Kaip jį papasakosi, tokia ir bus tavo legenda, tavo stebuklas.

Kraštovaizdis yra bendra vertybė. Kad ir kiek ribų brėžtume, jis perlipa visas tvoras, bet kokias ribas ir sienas, yra visų. Žemė gali būti nuosava. Visuomenės, tautos dažnai įsibuvusios valstybės. Bet kraštovaizdis yra tikrai visų – kiekvienas mūsų pasirinkimas keičia ne tik privačią erdvę, kurioje gyvename, visi esame atsakingi už atskirų vietovių ir visos planetos ateitį. Istorija ir erdvė rašoma kasdien.

Kraštovaizdis – tokia pat bendrybė, kaip, pavyzdžiui, ir kalba. Mes visi kalbame lietuviškai ir tai, ką girdime, yra visų mūsų kalbėjimas, ne vien tavo. Kitas kalba kitaip nei tu, gal tonas grubesnis, gal temos kitos, gal kalbinė išraiška labai skiriasi – bet kalba yra bendras laukas.

Kraštovaizdis nėra tik tai, kas matoma – geografa jį supranta ne vien kaip vietovės vaizdinį, bet ir kaip kūną, kuris tą vaizdinį sukuria. Tai panašu į fotografiją: jus būtų galima nufotografuoti ir sakyti, kad štai čia esate jūs, bet juk nesate nuotrauka... Kraštovaizdžio vaizdas nėra pagrindinė jo dalis – esmė yra pati vietovė.

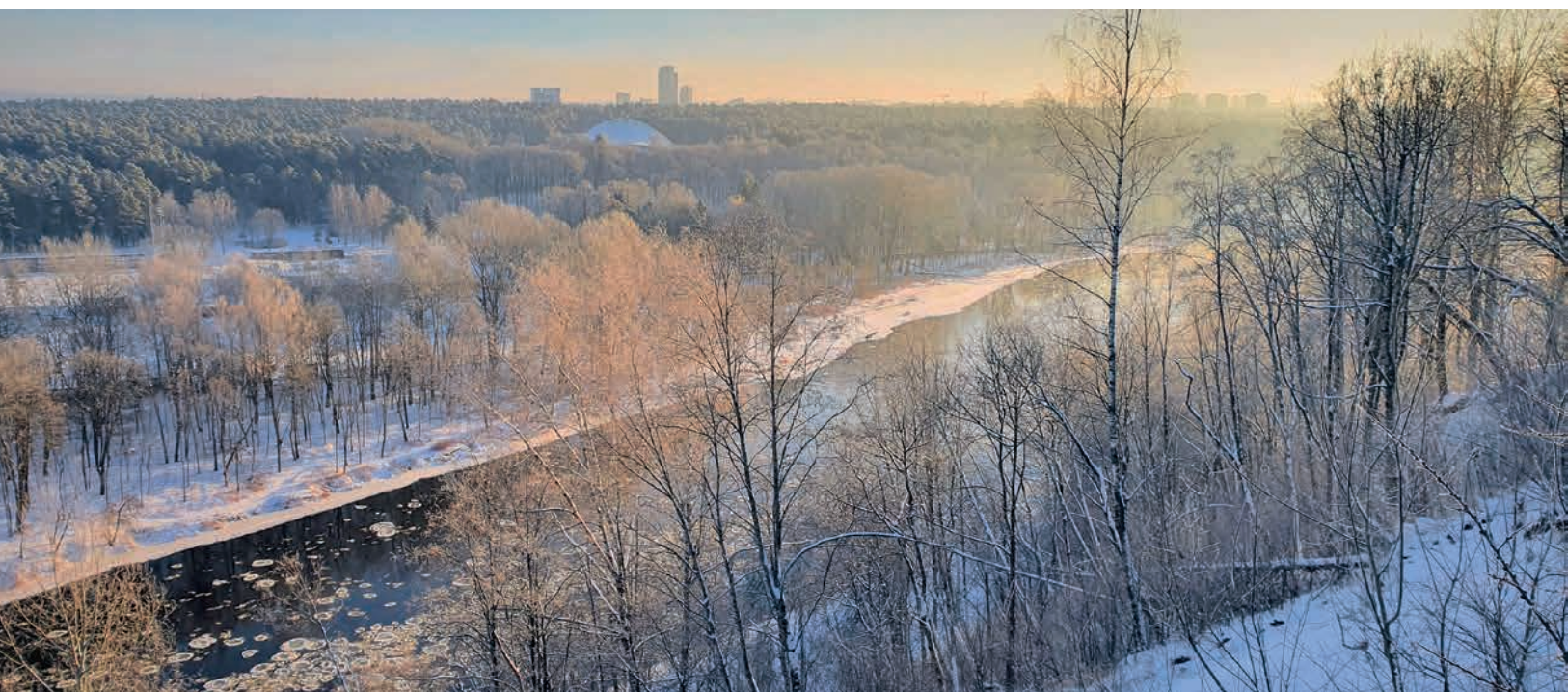
Ar kraštovaizdžio kaip stebuklo patirtį galėtume pavadinti sakralia?

Be abejo, tai ir dvasinė patirtis. Sakralumas suprantamas labai skirtingai, vis mažiau kaip religinė ir vis daugiau – kaip bendra tarscendentinė patirtis, kurią net sunku apibūdinti. Manysje plazda ir baltiškiosios pajautos, ir krikštas, ir meditatyvinės praktikos. Daug mano romuvų yra gamtiškose vietose be žmogaus kūrinių. Visgi manau, kad gerai į aplinką įsiklausantis žmogaus kūrinys nekenkia vietos sakralumui. Dažnai sakoma, kad gamtininkai nekenčia kultūrinių darinių – bet pasivaikščiokit su manimi po Vilnių ir gal nustebsit, kad grožiuosi miestu... Venecijoje manęs kartą paklausė – na, ko tu čia taip gaudiniesi? Mane, sakau, apėmė ekstazė, kokios teisingos čia yra visos proporcijos: jei yra du brūkšniukai, tai ir turi būti tik du – trečias tą santykį suardytų,

3 Lietuvos humanistinės psichologijos asociacijos ir Vilniaus universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų instituto surengtos konferencijos „Sapnas tradicijoje, psichologijoje ir kasdienybėje: transkultūrinė perspektyva“ pranešimų įrašus žr.: <https://lhpa.net/ziemos-konferencijos-2025m-vi-deo-irasas/> <žiūrėta 2026-01-04>.

4 Asklepijonai – dievo Asklepijaus garbei vadinti šventyklų gydyklų kompleksai, buvo gydoma sapnais (iš E. Minelgaitės-Beinorienės pranešimo).

5 Pagal vieną iš Asklepijaus kilmės versijų, jis buvęs viena iš dvasių, gyvenančių tamsioje žemės oloje, ir, kaip visi chtoniški dievai, buvo susijęs su vietove, kaip *genius loci* garbintas šalia giraičių ir šaltinių (iš E. Minelgaitės-Beinorienės pranešimo).

Vaizdas nuo Plikakalnio atodangos. 2021 m. Giedrės Godienės nuotrauka

Vilniaus kraštovaizdžio įvairovė – didžiausia visoje Lietuvoje, o geografas prof. Alfonsas Basalykas teigė, kad jai neprilygsta joks miestas Europos lygumoje. Vilnius – bene vienintelė Europos sostinė, esanti dviejų ledynų sukurtoje vietovėje. Miesto pietryčiai, atskirti Neries – visoje Lietuvoje seniausios teritorijos. Tai priešpaskutinio, Medininkų ledyno, dengusio šalį apytikriai prieš 350–130 tūkstančius metų, suformuotos didelių plokščių kalvų Ašmenos aukštumos, kurių paskutinis ledynas nepakeitė. Šiaurės vakarinė dalis jaunesnė: paskutinis, maždaug prieš 21 tūkstantmetį atslinkęs ir maždaug prieš 16 tūkstantmečių pasitraukęs Nemuno ledyno pakraštys sukūrė Riešės ir Sudervės moreninius kalvynus, Šeškinės ozą, dubaklonius, erozinius raguvynus. Ties Vilniumi sueina trijų tipų kraštovaizdžio sritys, čia yra net 158 jų gamtinės ir kultūrinės variacijos: gali pabūti lygumoje, pakilti į kalvynus, ant iškilių gūbrių, nerti į giliais ežerais mirguliuojančius duburius, sustabdyti laiką pelkynuose...

Pagal G. Godienės publikacijas⁶

6 Čia ir toliau pagal: Giedrė Godienė. Gamtinis miestų charakteris: Sangviniškasis Vilnius ir santūrusis Kaunas. *Kaunas-Vilnius: nuversti kalnus*. (Mo muziejaus parodos katalogas). 2022, p. 118–135; Viktorija Dačinskaitė. Kraštovaizdžio geografe pasakė, kuo Vilnius toks ypatingas: tai stebuklingų reginių miestas. www.delfi.lt, 2024-08-26, prieiga: <https://www.delfi.lt/miestai/zalioji-sostine/krastovaizdžio-geografe-pasake-kuo-vilnius-toks-ypatingas-tai-stebuklingu-reginiu-miestas-120022110> <žiūrėta 2026-01-23>.

jei langai trys, tai tiek ir turi būti, du ar keturi būtų blogai... Visgi mūsų jautrumas masteliui, spalvinei, šviesos harmonijai nėra toks išvystytas, gal istoriškai nesame turėję tiek gerų meistrų, gal reikia daugiau laiko. Gana daug žmonių yra tam nejautrūs, todėl, manau, Vilniuje ir atsiranda negražių pastatų... Sostinėje man įdomios ir brangios ne vien gamtinės vietos. Apmąstant senąjį Vilnių, tikriausiai Šventų Jonų bažnyčios varpinė būtų ta ašis, aplink kurią senamiestis „sukasi lyg vilkelis“ – iš ten gali apžvelgti visą pasaulio paveldo vietovę, UNESCO saugomą istorinį centrą su radialiniu viduramžių gatvelių tinklu, pamatyti, kaip tankus audinys tolstant nuo šios ašies palengva vis retėja...

Susigundysiu dar pacituoti tą patį Jūsų tekstą apie kraštovaizdį kaip stebuklą, kuriame susiejate pažinimą, tikėjimą ir meilę: „Poetas Vytautas Mačernis rimavo „Aš pažinau karalių tavyje iš žingsnių aido / Ir iš akių blizgėjimo aštraus“. Didysis dabartinės lietuvių kalbos žodynas nurodo, kad „atpažinti – tai nustatyti tapatybę, pažinti iš kokių nors ženklų“. Su šaknimi „žinoti“ siejami tokie žodžiai kaip „pažinti, išpažinti, susipažinti, pripažinti“, minimos tokios reikšmės kaip „turėti santykį, ryšį, jį sukurti“, „suvokti daiktus, reiškinius“, „išskirti iš kitų, atskirti“, „patirti, pajusti“, „suprasti“, „žinoti, mokėti, sugebėti taikyti praktikoje“, „pripažinti, patvirtinti, laikyti kuo nors“, „laikytis įsitikinimų, tikėti“, „pasisakyti, pripažinti“, net – „sutikti, leisti“. Mama

Vaizdas nuo Pūčkorių atodangos. 2021 m. G. Godienės nuotrauka

atskiria savo kūdikį net iš verksmo, jo kvapo... O kas Jums nusako namų jausmą? O kaip atpažįstame savo kraštą, jo ribas? Kaip skiriame vieną teritoriją nuo kitos? Ar iš užrašo? Gal iš miškais mėlynuojančios savitai banguotos horizonto linijos, o gal iš žemės spalvos? Iš slėnio pakriaušio ar laukų atvirumo? Gal iš įlankos plačių vandenių veidrodyje, iš vingrios pulsuojančios šaltinio srovelės, ar tiesių kanalų labirinto? Iš sraunios upės linkio, tamsios sietuvos, akmenų rėvos, smėlėto jos dugno, salų? Iš santakų ir kryžkelių? Kelio juostos, nuvilnijančios pakilumomis, ar žmonėmis šurmuliuojančios aikštės? Iš bažnyčios bokštų silueto? Iš baltų, o gal iš raudonų mūrų, langų ir stogų? Tiltų, lieptų, laiptų ir laidų? Seno klevo ar kryžiaus laukuos? Pro medžių šakas besiskverbiančios miško šviesos? O gal – iš kelio ūžesio, girios vėsos, pamario vėjo, pelkės uodų? Iš ypatingos tik Jums žinomos viso to savaip sudėliotos mozaikos? Koks Jūsų būdas pažinti vietas ir save tuo pačiu?“ Taip klausėte savo feisbuko skaitytojų, o koks kraštovaizdis Jums pačiai nusako namų jausmą? Gal kurios nors kraštovaizdžio patirtys paskatino pasirinkti gyvenimo kelią?

Mano kelyje nebuvo didelių posūkių – esu geografe, geografo vaikas. Užaugau prie Karoliniškių kraštovaizdžio draustinio, ten ir yra mano pamatinis kraštovaizdis – erozinis kalvynas su giliomis griovomis ir raguvomis, skardžiais ir Plikakalnio atodanga, už kurią Lietuvoje aukštesnė tik Pūčkorių atodanga prie Vilnios. Tikriausiai daug

ką lyginu su tuo kraštovaizdžiu, todėl kalnuotos vietos man patinka labiau nei lygios. Lygias vietas turiu mokytis mylėti. Kai kalbuosi su lygumų žmonėmis, dažnai klausiu – kodėl lygumos jums yra gražu, kodėl jums gera čia būti? Mano prigimtyje to pajautimo nėra... Sako: kaip gerai lygumoje, kaip toli matosi, koks jautiesi drąsus, ir niekas tavęs neužstoja! Bet aš čia nerandu nieko, už ko žvilgsnis galėtų užsikabinti... Užtai, sako, matai viską, ką nori! O man to visko mažoka... Tai va, aš esu tokia žiūrėtoja nuo kalnų. O ką reiškia erozinis kalvynas? Kad nuo didelio kalno ir skardžio toli matyti, bet pajunti, koks esi mažas... Ten vaikstant viskas labai greitai ir stipriai keičiasi: tai kopė į kalną, tai stačiai leidies žemyn, tai žingsniuoji tiesiai, tai visai kreivai. Karoliniškių kraštovaizdžio draustinyje nuo Neries iki tos vietos, kur stovi namai – vos 600 metrų, bet, kaip sako vienas mano draugas, pusę kilometro keliauji tris valandas, nes tave susuka, veda vingiais, neleidžia praeiti tiesiai, visą laiką turi daryti lankstą. Tokios vietos neleidžia būti paprastam, nes pačios yra sudėtingos.

Na, o kitas mano patirtis nulėmė tai, kad giminėje buvau vyriausias vaikas, pusseserės ir pusbroliai gimė vėliau, todėl dažnai viena su suaugusiais gyvendavau ten, kur žmonių buvo mažai. Nekenčiau darželio, ten nuvesta iškart susirgdavau, o kaime ligos negriebdavo jokių metų laiku. Iki 1982-ųjų, kol sulaukiau dešimties, tėtis

Neris ties Gariūnų sala. 2022 m. G. Godienės nuotrauka

Rimas Žaromskis⁷ dirbo geologinių tyrimų bazėje Nidoje, pasienio zonoje, kur buvo draudžiama įeiti be leidimų. Todėl Kuršių neriją atsimeinu kitokią nei dauguma – aš pažinau ją kaip absoliučios vienatvės, kontempliacijos vietą. Dvi, tris savaites paplūdimyje nematydavau svetimų žmonių. Niekas su manimi nebūdavo, neprižiūrėjo, *necackino*. Jei išalksti – gali pareiti namo, kai paskambina varpas... Ta laisvė man patiko. Ten labai anksti išmokau stebėti: kai esi vienas, turi pats susigalvoti, ką veikti, išmokyti pamatyti.

Iki pat studijų mėgau išskirtinai gamtą, o žmogus domino tiek, kiek ją žaloja, kaip koks parazitas, kaip blogis... Tai buvo stiprus nusiteikimas. Kai sulaukiau penkiolikos ir persikraustėme

gyventi į kitą Vilniaus rajoną, miestas tapo man dar blogesnis: Karoliniškėse turėjau kur nueiti, o Justiniškėse pasitiko atviri laukai ir atšiaurus skersvėjų košiamas kiemas. Nuolat sirgdavau. Įstojusi į Vilniaus universitetą, nusprendžiau išsiaiškinti, kodėl Justiniškės man taip nepatiko, ir pradėjau mokytis urbanistikos. Nagrinėjau miestą įvairiais aspektais – pirmaisiais studijų metais kaip teršėją, vėliau aiškinausi urbanistinę struktūrą, kaip ji tankėja. Dabar sunku įsivaizduoti, kad 1991-aisiais, Nepriklausomybės pradžioje, buvo neįmanoma gauti kartografinio miesto teritorijos pagrindo – tai buvo slapta! Visus metus užtrukau ieškodama Vilniaus plano, kuriame būtų pažymėti tikri namai ir tikros gatvės! Prisimeinu savo vizitą į tuometinį miesto planavimo komitetą Gedimino prospekte: ilgas raudonas kilimas, kabineto gale stovi stalas, už jo sėdi žmogus ir liepia išeiti – ko čia vaikštai, kam tau tas planas... Juokinga scena, kaip iš filmo. Laimei, man padėjo Miestų projektavimo institute dirbusi geografe Dalia Bagdonaitė, kuri supažindino su Justiniškių architektu Algirdu Juozu Bražinsku. Jis mane gražiai priėmė, o išgirdęs klausimus ir priekaištus pasakė: čia tokie siekliai, kad ir disertaciją galima parašyti... Tie žodžiai išsipildė – parašiau disertaciją apie Vilniaus ir kitų miestų urbanistinę tankėjimą. Iš pradžių labai nemėgusi to, ką sukūrė

7 Geografas, okeonologas habil. dr. Rimas Petras Žaromskis (g. 1944). Parašė monografijas „Nuosėdinės medžiagos diferenciacija ir priekrantinių nuogulų sluoksniuotumas“ (1982), „Klimato svyravimo poveikis dabartiniams fiziniams geografiniams procesams Lietuvoje“ (2002), „Baltijos jūros uostai“ (2008), „Nemuno delta“ (2013), „Krantodara ir krantotvarka“ (su Sauliumi Gulbinsku, 2018) ir „Abipus kranto linijos“ (2019), vadovėlius „Pasaulinio vandenyno fizinės-geografinės ypatybės“ (1987) ir „Okeanai, jūros, estuarijos“ (1996), kitų knygų: „Vandenynas ir mes“ (1987), „Šventosios uostas“ (1998), „Lietuvos pajūris ir kopos“ (2006). Apdovanotas Lietuvos mokslų akademijos T. Ivanausko premija (1998). Pagal Visuotinę lietuvių enciklopediją.

žmogus, vėliau įsigilinau į miestų planavimą, nagrinėjau, kaip ir kodėl miestas keičiasi, kas tai lemia ir kaip tai reguliuojama. Kai 2001-aisiais per disertacijos gynimą manęs paklausė, ar suradau receptą, atsakiau, kad pagrindo optimizmui nedaug – pasaulio miestų patirtis rodo, kad į žaliąsias erdves ir vietos savastį atsigręžiama tik tada, kai daug kas jau sunykę, sužalota, sugadinta. Tai vyksta ir dabar. Kai kurie Europos miestai, bandydami prisitaikyti prie klimato kaitos, imasi griauti tai, kas daug metų stovėjo ir jau atrodė normalu, nors iš tiesų nebuvo, nes gimė iš poreikio, iš godumo.

O ar pavyko išsiaiškinti, kodėl Justiniškėse buvo taip negera? Kaip vertinate sovietmečiu Vilniuje pastatytus modernistinius rajonus ir kaip palygintumėt su šiais laikais statomais gyvenamaisiais rajonais?

Justiniškės pastatytos atviroje vietovėje, o pastatų kompleksų forma tam tikrose vietose labai sustiprindavo vėją. Įsivaizduokite, jei vėjo greitis yra 7 m/s, o praėjimuose tarp namų padidėja 5–7 kartus – mažesnę vaiką su portfeliu tokie gūsiai nešė nešdavo, buvo sunku išstovėti. Tie vėjai sušvelnėjo, kai užaugo medžiai ir krūmai. Justiniškių architekto paklausiau: na, kodėl namai tokie vienodi, Karoliškėse bent šiek tiek skiriasi, bent spalvės yra, o čia – viskas vienoda ir balta? Jis ir sako taip išmintingai: o tu pasižiūrėk atidžiau... Bet aš ir taip atidžiai žiūriu, gyvenu ten... Ne, reikia matyti plačiai – ir ištiesė prieš mane tų rajonų planus: ar matai, kas skiriasi? Na, sakau, namai išdėlioti skirtingai, vieni vienaip, kiti kitaip... Bet pasižiūrėk, kaip skirtingai – nėra nė vieno, pastatyto taip pat... Ir jis buvo teisus! Kai palyginau su Vokietijos, Čekijos, Slovakijos, kitų buvusių socialistinių šalių miestais, pamačiau, kad jų modernistiniai rajonai kur kas monotoniškesni, mūsiškiai – ištisai unikalūs, gražūs. Plačiau tada negalėjau matyti, bet manau, ir to laikmečio Paryžiuje nebūtų geriau. Tik Vilniuje kasmet reikalauta statyti vis tankiau ir tankiau. Lazdynus ir net Žirmūnus, Baltupius architektai dar galėjo kurti daugmaž taip, kaip įsivaizdavo, kad būtų gerai, bet vėliau tai tapo neįmanoma. Justiniškės pastatytos apie 10–15 procentų tankiau už Karoliškes, Šeškinę – dar tankesnė. Tačiau dabartiniai perkūnkiemiai – dar blogesni. Laikantis kompaktiško miesto idėjos, šiais laikais statoma daug tankiau, nei modernistiniuose rajonuose. Vertinant santykį su aplinka ir kiek žmogui skiriama erdvė, nepasakyčiau, kad galime džiaugtis pagerėjimu.

Ypatingas Vilniaus gamtinis guolis – kalvotas aukštumas kertantis miškingas gilus devynių terasų Neries senslėnis, atsiveriantis į smėlingas ir molingas Pietų Pabaltijo lygumas. Prieš maždaug 15–18 tūkstančių metų šiame Neries klonyje 3–5 km pločio šalta sraujymė galėjo tekėti 50–80 m aukščiau nei dabartinė upė. Be to, ji plūdo ne į vakarus, nes Baltiją dar slėgė didžiulės ledo masės, bet į pietryčius.

Ši klonij riboja Baltijos ir Vidurio Baltarusijos aukštumos, griūvančios į Nerį ir Vilnią stačiais, raguvų, griovų išraižytais miškingais šlaitais. Tai unikalūs visoje Europoje Sapieginės, Ribiškių, Pavilnio, Panerių, Karoliniškių, Šeškinės šlaitų eroziniai kalvynai. Šiuose sudėtinguose stačiašlaitių kalvų, gūbrių, gilių griovų, plačiadugnių raguvų, amfiteatrinių cirkų labirintuose, kanjoniniame Vilnios senslėnyje pasijunti tarsi vidutinio aukščio kalnuose, nes kilometro atstumu aukščių skirtumai siekia apie šimtą metrų. Vilniuje yra aukščiausi Lietuvos skardžiai – 65 m aukščio Pūčkorių atodanga ir 59 m Plikakalnis Lazdynuose. Visas miesto „ūgis“ – 153 m (Neris Grigiškėse – 78 m, Rokantiškių kalva – 230,7 m).

Vilniuje teka Neris ir 13 jos intakų, yra 18 ežerų, ir seklių, ir gilių. Visi žino Žaliosius, o ar buvote prie Gėlos ežero su visiškai baltu dugnu?

O kur dar augalijos įvairovė! Dėl įvairaus paviršiaus ir grunto čia tarpsta daugybės spalvų ir formų medžiai. Vyrauja pušynai, mišrūs miškai, bet yra ir plačialapių, beržynų, eglynų, kitokių. Sapiegų, Verkių ir kitų dvarų, Vingio parko, Ribiškių apylinkių miškus praturtino svetimžemės rūšys ir formos.

Pagal G. Godienės publikacijas

Neries pakrantė Vilniuje. 2023 m. G. Godienės nuotrauka

Teatro ir kino kritikas, publicistas Vaidas Jauniškis viename tekste pasiūlė tokią Paupio rajono reklamą: „Rajonas, kur galite žiūrėti kaimyno televizorių!“⁸ Atstumai tarp namų tokie, kad tai net neatrodo ironiška...

Paupio rajonas – įtemptų aštuonerius metus trukusių diskusijų rezultatas. Čia kita tema: kaip visos miestą formuojančios grupės turėtų dalyvauti jį kuriant ir kaip turėtų būti atsižvelgiama į jų balsą. Niekas dabar nerodo pirmojo projekto, kur buvo numatyta kvadratu išdėstyti devynaukščius namus. To varianto nematome, nes galiausiai apsisotą ties nuosaikesniu, kur namai – iki keturių aukštų, aukštėjantys nuo upės einant link šlaito, derantys prie šlaito aukštėjimo, skirtingos ir įdomios jų fasadų spalvos ir tekstūros, palyginti gera architektūra. Pradžią tikrai buvo ne tokia... Paupyje man labiausiai nepatinka tie kvartalai, kur „betoniniai“ namai sustatyti ant „betoninių grindų“: nepralaidžia vandeniui danga uždengtas visas sklypo paviršius, nėra jokios žolėlės. Tiesą sakant, nenorėčiau gyventi tokiaime name, bet akivaizdu, kad kitiems tai patinka. Džiaugiuosi,

8 Vaidas Jauniškis: Išdavikai vaizdai. www.15min.lt, 2020-01-15, prieiga: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/asmenybe/vaidas-jauniskis-isdavikai-vaizdai-285-1260372> <žiūrėta 2026-01-04>.

kad Paupys ne visas yra toks, čia yra įvairovės, kaip ir senamiestyje – vienur aikštė ir gatvė, kitur – žalumos lopinėlis...

O kaip vertintumėt to rajono santykį su upe? Vilnia tapo panaši į kanalą...

Puiku, kad pramoninė Paplauja tapo gyvenamu ir gyvybingu Paupiu. Septynių hektarų plote įgyvendinta viena didžiausių konversijų šalies istorijoje. Girtasi, kad sutvarkyta penkiolika kilometrų upės, kad ištraukta dešimt tonų šiukšlių iš šlaitų ir vagos. Prisiminkim, kaip prieš penkiolika metų atrodė Vilnios šlaitai Užupyje – šiukšlių nuobyriniai. Tai pasikeitė į gerąją pusę. Kitas dalykas – supratimas, kaip turėtų atrodyti upė, ką reiškia saugi upė. Man gyvenimas tame rajone atrodo smarkiai sureguliuotas – sienos, tvoros lemia, kaip tu judėsi, kur ir kaip galėsi eiti, o kur ne. Tokiems gamtos vaikams kaip aš sunku būti taip griežtai artikuliuotoje architektūrinėje erdvėje. Gal architektai pasakytų, kad ten atsiveria daug miestieškų pasirinkimų, bet gamtiškų pasirinkimų tikrai trūksta. Stačiais šlaitais nusileisti prie upės labai sunku. Jie ir taip buvo statūs, o tapo dar statnesni – norėta užstatyti kuo arčiau, tai žemė užstatyta nuo Užupio pusės. Lietuvos geografų draugija dėl to rašė daug piktų laiškų savivaldybei, Aplinkos apsaugos agentūrai, bet tai nepadėjo.

Vingis nuo Plikakalnio. 2022 m. G. Godienės nuotrauka

Bernardinų kapinės atsidūrė prie to aukštai užstumto šlaito...

Taip, ir kapinės šalia.

Dabar sunku atpažinti, kad Paupys – ta pati malūnais garsėjusi Papláuja (Páplavos), kurią prieš porą šimtų metų dailininkai tapė skęstančią žalumoje prie Vilnelės vingių, pasipuošusią toluomoje ant kalvų kylančiais bažnyčių bokštais, dosnią erdvės. Tie vaizdai iš Vlodo Drėmos „Dingusio Vilniaus“ – iš tiesų dingę. Kodėl miestas taip tankėja, kad kai kur tampa kone neatpažįstamas?

Tarp žaliosios malūnų Paplaujos ir dabarties įsiterpia dar liūdnesnis – pramoninis etapas. Miestas keičiasi, auga. Kaip medis išauga iš sėklos, taip ir miestas turi savo gyvenimo ciklą. Aišku, civilizacijos istorijoje nemažai pavyzdžių, kai puikūs, aukštos kultūros miestai išnyko dėl nukariavimų, sausrų ar kitų nelaimių, bet jei apokalipsė neištinka, tai iš mažo spuogelio užsimezgęs miestas vis didėja, plečiasi, tankėja, auga į aukštį. Vilnius turėjo kažkur nukreipti savo augimą, ir labai gerai, kad apleistas pramonines teritorijas nuspręsta pertvarkyti į gyvenamąsias, panaudojant turtingų šalių mums skirtus pinigus. Tai brangus malonumas, ir džiaugiuosi, kad laiku ėmėmės tų svarbių projektų, nes po kelerių metų Lietuva taps šalimi

donore – jau ne gausime, o kitiems skirsime Europos Sąjungos paramą.

Kitas klausimas – kaip tankėja miesto audinys, ar nuo to jis tampa kokybiškesnis, įdomus, gyvybingas, ar išlaiko gamtinę ir kultūrinę savastį. Priimant tokius sprendimus, svarbūs įvairių visuomenės grupių, skirtingų sričių specialistų, bendruomenių argumentai. Periodiškai ir pati bandau įsitraukti į urbanistinius procesus kaip kraštovaizdžio geografė, bet tikrai nėra lengva į miestų planavimą atnešti gamtamokslinį išsilavinimą. 1998 metais patvirtintas Vilniaus miesto bendrasis planas, pradėtas rengti dar sovietmečiu, rėmėsi tokiu kiekiu tyrimų, kaip nė vienas vėlesnis – analitinė medžiaga, parengta savo sričių autoritetų, sudarė 16 tomų, 1996 metais sostinė įsteigė dešimt savivaldybės draustinių! O vėliau kraštovaizdžio klausimai ir analitinis geografinis pažinimas vis labiau buvo stumiami į šalį.

2001-aisiais Lietuva ratifikavo Orhuso⁹, po metų – Europos kraštovaizdžio konvenciją, kuriose pasakyta, kad priimant sprendimus dėl aplinkos pokyčių turi būti atsižvelgta į ten gyvenančių

9 Jungtinių Tautų Europos Ekonominės Komisijos konvenciją dėl teisės gauti informaciją apie aplinką, dalyvauti priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais 1998 m. birželio 25 d. Orhuse (Århus, Danija) pasirašė 35 valstybės, tarp jų Lietuva.

Nuo Šv. Jonų bažnyčios varpinės. 2023 m. G. Godienės nuotrauka

žmonių nuomonę. Tokia nuostata išreiškė supratimą, kad aplinką kuria daug veiksmų, įvairius interesus turinčios visuomenės grupės, todėl negalima leisti, kad kuri nors viena uzurpuotų galią ir elgtųsi su kraštovaizdžiu taip, kaip Rusija dabar elgiasi Ukrainoje. Mes, gamtiškesni žmonės, mieste dažnai pasijuntame taip, tarsi kažkas būtų užėmęs vienvaldės galios poziciją ir mūsų balsas nieko nereikštų. Norėtusi remtis Europos Kraštovaizdžio konvencija, kurią Lietuva pasirašė ir ratifikavo viena iš pirmųjų, dar prieš stodama į Europos Sąjungą. Deja, iš tiesų nebuvo pasirengę ją įgyvendinti: atitikome nuostatas dėl kraštovaizdžio išsaugojimo, bet iki šiol liko neįgyvendinta tai, kas susiję su visuomenės dalyvavimu svarstant pokyčius ir žmogaus teisių gynimu teritoriniu principu. Tvarka, kuri tinkamai tai užtikrintų, vis dar nėra nustatyta, o apie šios konvencijos įgyvendinimą tylima jau daugiau nei penkmetį.

Pernai minint Europos kraštovaizdžio konvencijos 25-metį, kritiškai apibendrinote, kad jau bent septynerius metus jos įgyvendinimas Lietuvoje yra tik imituojamas¹⁰. Pacituosiu dalį argumentų: 2012-aisiais

įvyko paskutinė Aplinkos ministerijos iniciatyva surengta tik šios konvencijos įgyvendinimui skirta nacionalinė konferencija; 2015-aisiais atsisakyta specialiojo kraštovaizdžio planavimo; 2016-aisiais paskutinį kartą viešai pateikti valstybinio kraštovaizdžio monitoringo duomenys, metinėse Aplinkos apsaugos agentūros ataskaitose jie nebeteikiami jau dešimtmetį (galima rasti tik valstybinių parkų, krantų, karstinio regiono stebėsenos ataskaitas); nepaisant nevyriausybinių organizacijų ir akademinių institucijų pastangų, neatnaujinamas 2020-aisiais baigęs galioti Lietuvos kraštovaizdžio politikos kryptių aprašas; 2020-aisiais paskelbta paskutinė vieša Europos kraštovaizdžio konvencijos įgyvendinimo ataskaita; šios konvencijos įgyvendinimo rekomendacijų ekspertinė analizė, 2021-aisiais Aplinkos ministerijos užsakymu atlikta Vilniaus universiteto Geomokslų instituto, nėra vieša ir nėra jokių žinių apie numatomą jos taikymą; pernai Aplinkos ministerijos struktūroje ir tarp jos veiklos sričių kraštovaizdis nebuvo paminėtas... Ne mažiau iškalbinga, kad neseniai priimtame Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme jis paminėtas vos keturis kartus¹¹. Per tą laiką pasikeitė kelios vyriausybės, konvencijos įgyvendinimą kuriojančiai Aplinkos ministerijai vadovavo ir kairiųjų, ir dešiniųjų partijų

10 Giedrė Godienė. Europos kraštovaizdžio konvencijai – 25 metai! Lietuvos geografų draugijos interneto svetainė www.lgd.lt, 2025-10-20, prieiga: <https://lgd.lt/europos-kraštovaizdžio-konvencijai-25-metai/> <žiūrėta 2026-01-04>.

11 Nauja Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo Nr. I-733 redakcija priimta 2025-11-18, įsigalios 2026-11-01.

Nuo Trijų kryžių kalno. 2024 m. G. Godienės nuotrauka

atstovai¹². Panašu, kad kraštovaizdis dingsta iš politinės darbotvarkės?

Iš tiesų pastarąjį dešimtmetį padėtis nuosekliai blogėjo. Tiesioginę pareigą rūpintis kraštovaizdžio apsaugos ir formavimo klausimais turėtų Aplinkos ministerija. Tačiau iš ten per pastaruosius trejus metus išėjus trims kraštovaizdžio specialistams, nauji nepriimami – žioji didelė kompetencijų tuštuma. Trūksta kraštovaizdžio, kaip visumos, supratimo, vyrauja atomistinis požiūris, kad kraštovaizdis yra tik tai, kas žalia – tarp pastatų įsiterpęs gamtos lopinėlis, parkas, saugoma teritorija. Geografai mato, tiria ir vertina kitaip. Anapus kraštovaizdžio nėra jokios vietos, jokios erdvės! Europos kraštovaizdžio konvencijos nuostatos apima net ir tai, kas po vandeniu, jos akiratyje – ne tik išskirtinio grožio gamtinės vietos, bet ir miestai,

12 Aplinkos ministro pareigas Sauliaus Skvernelio vadovaujamoje vyriausybėje 2016–2018 metais ėjo aplinkosaugininkas Kęstutis Navickas, 2019–2020 – tuomet Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos narys Kęstutis Mažeika, Ingridos Šimonytės vyriausybėje 2020–2024 – Liberalų sąjūdžio narys Simonas Gentvilas, Gintauto Palucko vyriausybėje nuo 2024-ųjų pabaigos iki 2025-ųjų spalio – Povilas Poderskis (dabar – Aplinkos ministerijos kancleris). Šiuo metu Ingos Ruginienės vyriausybės aplinkos ministras – „Nemuno aušros“ deleguotas Kastytis Žuromskas.

Per amžius kultūrinius kraštovaizdžio lobius kaupęs Vilnius iš ikirikščioniškos Lietuvos paveldėjo net 18 piliakalnių. Feodalius laikus mena kunigaikščių ir dvarininkų valdos, vienuolynų kompleksai, o kai kurie valdovų medžioklės draustiniai svarbūs iki šiol (pvz., Vingio parkas). Įvairių epochų pastatai ir urbanistinės struktūros, architektūros stilių įvairovė kuria savitą miesto mozaiką. Nuo 1997-ųjų Vilniaus trijų pilių teritorijos – valstybinis kultūrinis rezervatas, o 1994-aisiais Vilniaus istorinis centras įtrauktas į UNESCO pasaulio paveldo vietovių sąrašą.

Bene didžiausias sostinės unikalumas – jautri miesto ir gamtos dermė. Vilniaus piliakalnis su papiliais, Kreivosios pilies vieta, Vingio parkas – Vilniaus tapatybei svarbios žaliuojančios teritorijos, saugomos dėl kultūros paveldo.

Lenkijos okupacijos metais Stepono Batoro universiteto mokslininkų gamtininkų iniciatyva XX a. 4-ajame dešimtmetyje draustiniais buvo paskelbti Kalnų parkas, Žalieji ežerai, pradėti saugoti Šeškinės ozas, įdomiausi Vilniaus krašto akmenys. Nuo 1960-ųjų saugomi Neries slėnio šlaitai Karoliniškėse ir Žaliųjų ežerų dubakloniai. Žymių Lietuvos geografo profesorius Alfonso Basalyko, Česlovo Kudabos, Pauliaus Kavaliausko pastangomis netrukus po Nepriklausomybės paskelbimo 1992-aisiais Vilniuje įsteigti Verkių ir Pavilnių regioniniai parkai (pirmojo, 1984 metais įkurto Pavilnių valstybinio gamtos parko pagrindu). Sostinėje yra ir 10 savivaldybės saugomų draustinių.

Pagal G. Godienės publikacijas

sąvartynai, pažeistos, nualintos teritorijos. Geografams žemėlapyje negali būti baltų vietų, o jei yra, tai reiškia, kad kažko neištyrei, nežinai.

Neramu ir dėl to, kad dėmesį sutelkus į UNESCO pasaulio paveldo vietovių, Europos mastu svarbių vertybių apsaugą, jo labai trūksta tam, kas vertinga nacionaliu ar vietos masteliu. Vilniuje vos ne vos įstengiama pasirūpinti senamiesčiu, o kiti miesto savasties dalykai, savivaldybės lygmens vertybės dažnai paliekamos likimo valiai.

Biologinės įvairovės apsaugą Europos Sąjungoje reguliuoja direktyvos, o kraštovaizdžio ir kultūros paveldo apsauga – nacionalinis reikalas. Tai – mūsų orumo klausimas. Jei patys nenorėsime saugoti savo kraštovaizdžio ir kultūros paveldo, niekas mūsų apie tai nepaklaus. Gaila, kad Lietuvoje savasties apsauga dažnai suprantama kaip kliūtis vystymuisi. Kiekvienas žmogus jaučia savo tapatybės ribas, kurias peržengus jis taptų kažkuo kitu – taip gali nutikti ir su kraštovaizdžio tapatybe.

Visuminį supratimą apie kraštovaizdį stiprina nuo 2009-ųjų kas antrus metus teikiamas Europos Tarybos Kraštovaizdžio apdovanojimas¹³, kurį gali pelnyti šalių, ratifikavusių Europos kraštovaizdžio konvenciją, savivaldybės ir organizacijos. Sukaupia jau daugiau kaip šimtas pavyzdžių, kaip atrodo vietos, kuriose tinkamai įgyvendintos šio tarptautinio susitarimo nuostatos¹⁴. Šis konkursas išsiskiria idėjų masteliu, ilgalaikiais kompleksiniais problemų sprendimais, visuomenės įtrauktimi. Vertingiausias laikomas ženklus pokytis didelėse ir neretai negamtiškoje teritorijose, sprendžiantis kuo įvairesnes, kuo didesniai žmonių skaičiui aktualias problemas. Aišku, su sąlyga, kad tikslas – išsaugoti savastį, harmonizuoti teritoriją, atkurti sunykusias vertes, plėtoti žinias, ugdyti vietos tapatybę, padėti prisitaikyti prie klimato pokyčių ir dabarties poreikių. Lietuvos kraštovaizdžio konkursai, vertinantys tik atskiruose sklypuose įvykusius pokyčius, šiame kontekste atrodo skurdūs¹⁵.

13 Angl. *Landscape award of the Council of Europe*, žr.: <https://www.coe.int/en/web/landscape/landscape-award> <žiūrėta 2026-01-04>.

14 Pašnekovės paskaitą apie tai žr.: Giedrė Godienė. Europos kraštovaizdžio konvencijos įgyvendinimo gerieji pavyzdžiai. Vilniaus universitetas, CHGF GI Geografijos ir kraštotvarkos katedra, 2022, prieiga: https://www.architekturumai.lt/wp-content/uploads/G.Godiene_LAR_EKK20220923.pdf <žiūrėta 2026-01-04>.

15 Daugiau žr. G. Godienės pranešime, skaitytame 2024 m. „Kraštovaizdžio horizontų“ forume: [Pavyzdžiui, Italijos Sardinijos saloje esantis Karbonijos \(it. *Carbonia*\) regionas 2011 metais apdovanojimą pelnė už tai, kad išsaugojo kalnakasybos suformuotą kraštovaizdį, paversdamas jį pasididžiavimo ir pragyvenimo šaltiniu. Fašistų valdymo laikais Sardinijos pietuose buvo išplėta anglies gavybos pramonė ir sukurta ją aptarnaujančių gyvenviečių sistema, visiškai pertvarkant vietovę. Sovietmetį prisimenantys žmonės ten patiria *dějà vu* – nuotaika slogi, kaip tarybinėse gyvenvietėse. Bet pastatai ir infrastruktūra buvo sukurti labai kokybiškai ir puikiai funkcionuoja, todėl nuspręsta juos atnaujinti. Didžiąją Sardinijos dalį UNESCO paskelbė geoparku, vietove, svarbia dėl savo geologinių ypatybių¹⁶. Buvo sukurtas Anglies muziejus, kurio ekspozicija pasakoja apie kalnakasybą ir tą darbą dirbusius žmones¹⁷. Ekspertams, atvažiuavusiems vertinti paraišką Kraštovaizdžio konkursui, didžiulį išpūdį padarė vietos gyventojų pasakojimai: „Čia nerasite nė vieno senbuvio, kuris nebūtų nukentėjęs nuo kalnakasybos, kiekvienoje šeimoje yra mirusių. Žmonės eidavo dirbti, nors žinojo, kad po kelių mėnesių taps ligoniais ir nebegalės net vaikščioti. Jie neturėjo kitos išeities...“ Už tai, kad tokią patirtį sugebėta paversti pozityviais dalykais, ir skirtas apdovanojimas.](https://lgd.lt/kras-</p>
</div>
<div data-bbox=)

Kitas pavyzdys – Lilio (Lille) ir Lanso (Lens) miestų metropolija Prancūzijoje. Miestų pakraščiuose susikaupia viskas, ko nereikia centre – sąvartynai, logistikos centrai, transporto mazgai, aiškos struktūros neturinčios teritorijos, nelegaliai užimtos žemės. Tačiau būtent čia yra vandenvietės, kurių vanduo būtinas didmiesčiams. Čia telkiasi ir visuomenės parašėse atsидūrę žmonės, negalintys sau leisti gyventi pagrindiniame mieste – imigrantai, socialiai pažeidžiami asmenys, benamiai, nusikaltėliai. Jie įstengia gyventi tik ten, kur labiausiai užteršta ir nesaugu. Kartais tokiose vietose pasilieka ir nuskurdę ūkininkai, kurie nenori apleisti savo žemės net tada, kai aglomeracija juos užspaudžia. Nuostabu, kad prie Lilio miesto tokią erdvę pavyko pertvarkyti – ten buvo sukurtas Diolio parkas, 2009 metais pelnęs Kraštovaizdžio apdovanojimą¹⁸. Didžiulės teritorijos pertvarkymas truko daugiau nei šešis dešimtmečius. Pradėta valyti užterštas vietas, o vietoje

tovaizdžio-horizontai-2024-europos-krastovaizdžio-konvencija-ir-lietuva/ <žiūrėta 2026-01-04>.

16 It. *Parco Geominerario, Storico e Ambientale della Sardegna*, žr.: <https://parcogeominerario.sardegna.it/en/home> <žiūrėta 2026-01-04>.

17 It. *Museo del Carbone*, žr.: <https://www.museodelcarbone.it> <žiūrėta 2026-01-04>.

18 Pr. *Parc de la Deûle*.

plantacinių miškų įveisti įvairiarūšiai. Ūkininkai susirado naujų veiklų, ėmėsi trumposios grandinės principu tiekti maistą savo kaimynams. Imigrantams, neturėjusiems vietos, kur galėtų pamatyti ką nors sava, buvo sukurtas Mozaikinis kultūros sodas, reprezentuojantis daugiau nei dvidešimties etninių grupių kultūras¹⁹. Atskiros parko dalys – lyg įvairių kultūrų lizdeliai, primenantys toli nuo tėvynės atsidūrusiems žmonėms jų gimtąsias vietas, būdingus augalus, statinius, ornamentiką. Kurdami šį sodą, architektai bendravo su žmonėmis, užrašė jų istorijas, visa tai permąstė ir transformavo į kūrinį – toks požiūris atitinka Kraštovaizdžio konvencijos dvasią. Ir po to, kai projektas pelnė apdovanojimą, teritorija toliau vystoma ta pačia linkme. Buvo ypač svarbu išvalyti nuotekų dumblo, pramoninių atliekų ir padangų sąvartynais paverstas šlapynes. Atlikus didžiulius valymo darbus, ten, kur dauguma gyvų padarų nebegalėjo gyventi, įsikūrė retieji augalai ir pelkių fauna, vėžliai ir varlės, o kai kurios vietos net pripažintos draustiniais.

Ar Kraštovaizdžio apdovanojimo konkurse dalyvavo Lietuvos projektai?

Du dalyvavo. Utenos miesto parkų sistema 2013 metais pelnė antrojo laipsnio Kraštovaizdžio apdovanojimą. Būkime tikslūs: apdovanojimas skirtas ne kraštovaizdžio architektūrai, o kraštovaizdžiui, puoselėjamam kaip bendrasis gėris. Pramoninis miestas, suprojektuotas modernizmo epochoje su vientisa gamtinio karkaso sistema, išsaugojo natūralių teritorijų tinklą: sovietmečiu upių, ežerų pakrantės buvo apleistos, bet išliko gamtiškos, o vėliau jos nebuvo privatizuotos. Todėl pavyko sukurti puikias viešąsias erdves: Utenos centre – Miesto sodą, palei upes ir ežerą – Kraštonos, Vyžuonos ir Dauniškio parkus. Apdovanojimą skyrę ekspertai sakė, kad tose Europos šalyse, kurios po sovietinės sistemos griūties patyrė nuosavybės grąžinimą ir naująjį urbanistikos bumą, miestai neteko daugybės viešųjų erdvių, tad Utena buvo įvertinta už tai, kad sugebėjo jas išsaugoti ir sutvarkyti visų žmonių labui. Dabar miestiečių poilsiui pritaikyta daug nuolat tvarkomų, gražinamų gamtiškų erdvių, kurios funkcionuoja kaip ekosistema – tai didelis turtas. Teko prisidėti rengiant Utenos paraišką – smagu, kad pavyko atskleisti idėją ir ji buvo suprasta.

2019 metais konkurse dalyvavo ir Telšiai. Šis miestas ėmėsi labai didelių ilgalaikių pertvarkų,

tikrai smarkiai išgražėjo. Visgi šis atvejis moko, kaip svarbu suvokti kraštovaizdį kaip visumą ir tinkamai pristatyti vietovių performavimo idėjas. Telšių konkursinė paraiška rėmėsi kraštovaizdžio kaip žaliosios erdvės koncepcija, akcentavo gamtinių teritorijų konsolidaciją. Komisijos nariai, apžiūrėję palei Masčio ežerą įrengtą kelių kilometrų ilgio krantinę, nuo natūralių želdinių visiškai išvalytą, akmenimis išgrįstą pakrantę, nežvelgė tos idėjos įgyvendinimo, nes tai nėra natūralių procesų atgaivinimas. Telšiai pelnė diplomą už dalyvavimą konkurse. Manau, jei paraiškoje būtų pabrėžta, kad šios pertvarkos pagerino telšiškių gyvenimo kokybę, sustiprino pasididžiavimą savo vieta ir žemaitiška tapatybe, projektas galėjo pelnyti apdovanojimą, nes Europos kraštovaizdžio konvencija – ne vien apie gamtiškos aplinkos išsaugojimą.

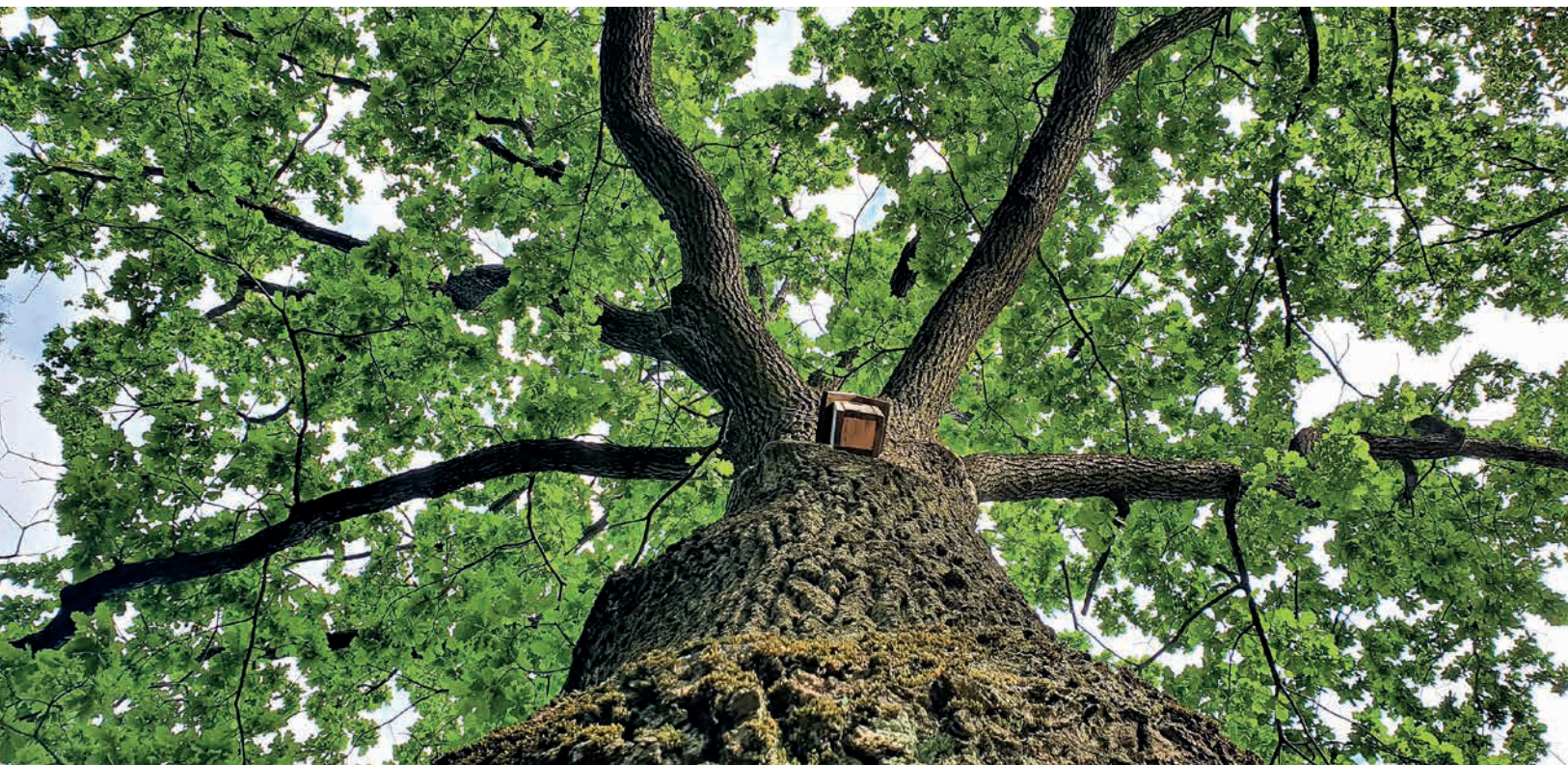
Ar galėtumėt paminėti kelis geruosius Vilniaus pavyzdžius?

Sunku pasirinkti, vis randu prie ko prikibti... Kadangi esu gamtiškesnis žmogus, man sunku teigiamai vertinti projektus, kurie esmingai pakeičia teritorijas. Sakyčiau, vienas iš gerųjų pavyzdžių – prieš kelerius metus sukurtas Neries senvagės parkas, esantis prie Linkmenų gatvės, einant nuo Sakurų parko link Šnipiškių. Tą vietą, kur telkšo virtinė termokarstinių ežerėlių, pavyko gražiai sutvarkyti. Atsižvelgta į senąsias gamtines formas, iš esmės jų nepakeičiant, tik paliečiant meiliais prisiglaudimais. Sukurta erdvė, kur žmogus gali ramiai pabūti. O toje pat senvagėje esantis Ozo parkas tarp Ulvydo ir Gerulaičio gatvių – nesėkmės istorija. 2012 metais jis dalyvavo nacionalinėje Kraštovaizdžio konkurso atrankoje, bet daug pagyrų nepelnė. Pristatyta, neva ten buvęs vandens telkinys sutvarkytas, o iš tiesų tikrasis termokarstinis ežeras statybų metu buvo užverstas, iškastas naujas telkinys, visas teritorijos reljefas prarado savastį ir mokslinę vertę... Ką manau apie Sakurų parką? Daug technologijų, kita kultūra... Tikriausiai mums reikia ir lunaparkų, ir apie kitas kultūras pasakojančių vietų. Man labiau patinka Antakalnyje esantis mažytis japoniškas sodas, kuriame dvasinė pagava daug stipresnė – mažame plote lengviau tai sukurti, o dideliame reikia daug laiko. Sakurų parkas yra pernelyg atviroje erdvėje – gal po pusės amžiaus, kai medžiai suaugs, bus geriau.

Jei reikėtų įvardinti kraštovaizdžio požiūriu ydingiausią Vilniaus projektą, ką pasirinktumėte?

Nelengva pasirinkti... Sakykim, puiki jungtis nuo Polocko gatvės palei Bernardinų kapines link

19 Pr. Mosaic, le jardin des cultures.

Ąžuolas, vardu Direktorius, Lazdynų rajone Vilniuje. 2020 m. G. Godienės nuotrauka

Subačiaus gatvės. Gera pėsčiomis kirsti Vilnios slėnį, čia toli matyti, bet pats upės ruožo sutvarkymas nėra jautrus nei architektūros, nei gamtos požiūriu. Ant dirbtinai užstumto, statesniu padaryto šlaito, ant pačios jo briaunos iškilę nauji namai, šlaitas sutvirtintas brutaliais akmenų gabijonais, ant jo įrengti zigzaginiai laiptai be jokios galimybės pasirinkti kitą elgesio scenarijų, o po naujuoju tiltu Vilnią gali matyti, bet ji lieka nepasiekiamą, ranka nepaliečiama.

O kaip vertinate Vingio parke prie Neries statomą „Akropolį“ ir daugiabučių namų kvartalą? Dalyvavote viešame svarstyme...

Nuo 1953-ųjų prie Vingio parko veikusi visoje Sovietų Sąjungoje didžiausia suvirinimo aparatų gamykla 2000-aisiais bankrutavo, jos pastatai nugriauti 2013-aisiais. Tai buvo viena labiausiai sunkiausiais metalais užterštų Vilniaus vietų ir gyvenamųjų namų statyba leista tik nukasus ir išvežus daugiau kaip 3000 kub. metrų užteršto grunto, 4 200 tonų statybinių atliekų. Būtent dėl užterštumo čia ketinta statyti tik visuomeninius pastatus – todėl ir suplanuotas „Akropolis“. Tik vėliau ta ypatinga vieta ir nuostabūs vaizdai sugundė vystytis – na, kaip čia nestatys butų... Šiandien pasigendu daugiau informacijos, kaip sekėsi išvalyti gruntą, ar tikrai žmonėms nepavojinga ten gyventi. O namai toje vietoje jau stojasi – ir stojasi labai

arti prie Neries, prisispaudę prie pat stačiašlaitės pakrantės... Ar tikrai nebuvo galima leisti sau šiek tiek prabangos statyti toliau nuo šlaito briaunos? Gamtininkai ne be reikalo prašo laikytis bent 50 metrų atstumo, kad būtų saugu ir žmonėms, ir gamtai: tada ir upės ekosistema turėtų kur plėtotis, ir žmonės turėtų kur vaikščioti, kuo mėgautis, ir statiniai stovėtų stabiliau. Geografų požiūriu, laimėtų visi. Deja, godumas nulėmė kitaip. Pakrante vingiuojantis takelis – visai siaurutis... O juk prie pat stačių šlaitų statomi daugiaaukščiai pastatai – tai didžiulė apkrova. Mano pačios dviaukštis namas stovi maždaug už 800 metrų nuo upės ir daug toliau nei už 50 metrų nuo vietos, kur reljefas ima žemėti. Nepaisant to, ant laidžių smėlių net ant polių pastatytas namas per porą dešimtmečių ėmė krypti, trūkinėja sienos. Negaliu paguosti tų, kas Vilniuje statosi namus ant šlaito briaunos: bėgant laikui patirsite nuostolių.

Dar vienas atvejis – Sierakausko g. 25 ir aplink jį įgyvendintas projektas buvusio dvarelį teritorijoje. Iš pradžių ketinta statyti 7–8 aukštų pastatus prie pat šlaito briaunos link Geležinio vilko magistralinės gatvės, o visame sklypo požemyje – dviaukštę automobilių aikštelę. Kadangi Geomokslų institutas šalia, jau buvome patyrę, kad pastačius daugiabučius Sierakausko g. 18a po poros metų į tą gatvę nuslinko pavojinga nuošliauža, o pastačius šiame šlaite estakadą – dar

Tarzankės ąžuolas Lazdynuose. 2021 m. G. Godienės nuotrauka

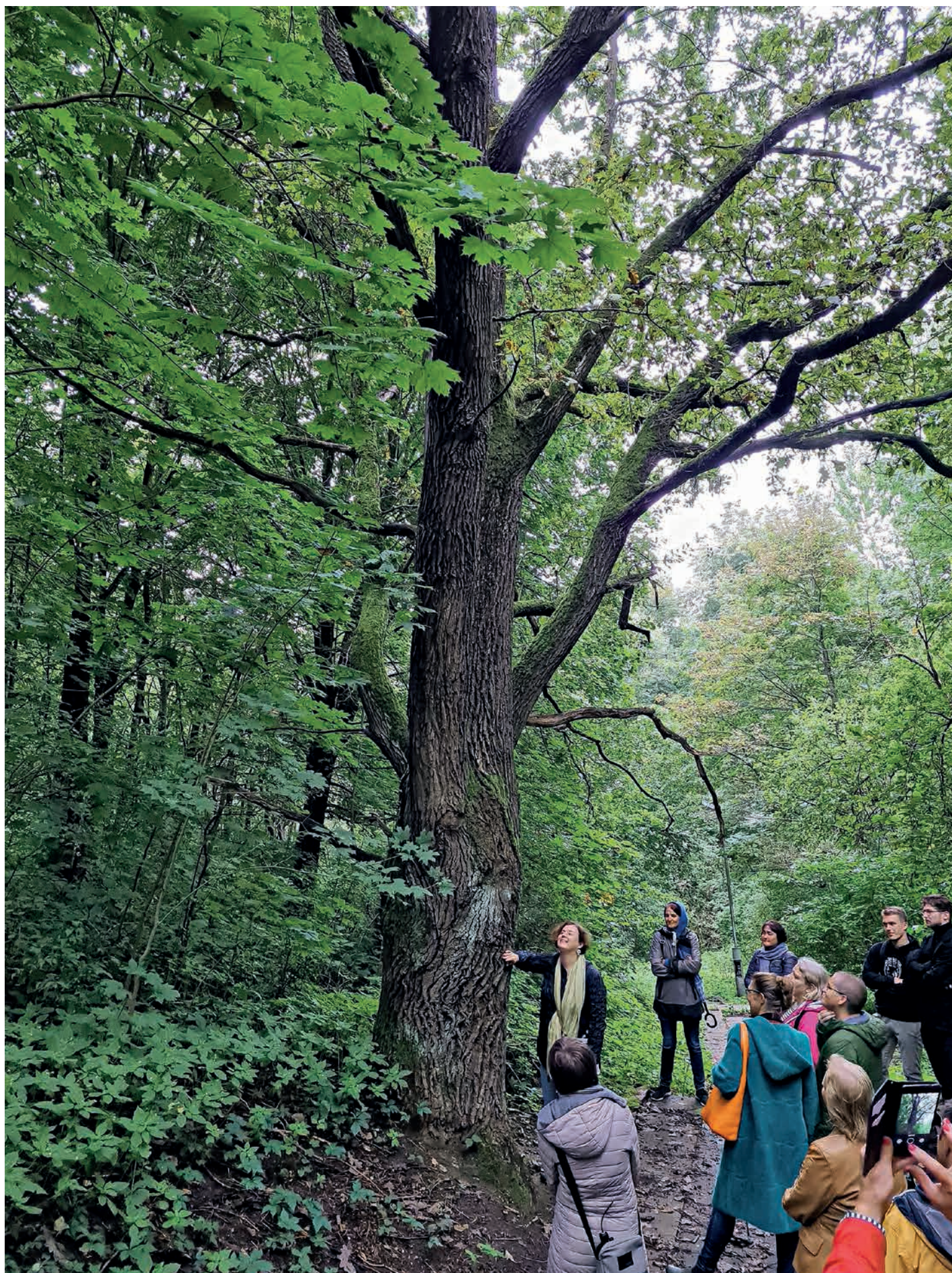
viena... Nuošliaužos – pavojingas reiškiny, o ten, kur šlaitai ribojasi su intensyvaus eismo gatvėmis, grėsmė ypač didelė. Todėl svarstant Sierakausko g. 25 projektą su visuomene paprasčiau parodyti geologinių tyrimų išvadas. Štai, sako, matote aplanką. Ar galiu atsiversti? O kam – ir taip matote, kad jis yra... Negalėjau net atsiversti ant stalo gulinės bylos! Valstybinėje geologijos tarnyboje kiekvienas gali susipažinti su visais Lietuvoje atliekamais inžineriniais geologiniais tyrimais. Taip ir padariau. Nors tokioje sudėtingoje geologinėje situacijoje būtų tikrai naudinga atlikti ne vien pamatų apskaičiavimui būtinus privalomus tyrimus, bet ir išnagrinėti platesnį kontekstą, paaiškėjo, kad savivaldybė to neužsakė. Tai reiškia, kad jei šiuo ir kitais panašiais atvejais už sklypo ribos įvyktų gamtinė nelaimė, už ją būtų atsakingas ne sklypo savininkas, o mes, visi vilniečiai! Kaip ir tuos 8 milijonus eurų už žalą gamtai, padarytą atliekant neleistinus Nemuno gilinimo darbus, mokės ne Vidaus vandens kelių direkcijos atsakingi asmenys, o mes visi.²⁰

20 Remiamasi 2025 m. lapkritį Aplinkos apsaugos departamento paskelbtu pranešimu, žr.: Marius Monkevičius, LRT. lt. Tyrėjui šypsena sukėlė VVKD reakcija, bet ne jos darbai Nemune: žala upei – neatitaisoma? [www.lrt.lt](https://www.lrt.lt/2025-11-19/priega:https://www.lrt.lt/naujienos/eismas/7/2750140/tyrejui-sypsena-sukele-vvkd-reakcija-bet-ne-jos-darbai-nemune-zala-upei-neatitaisoma), 2025-11-19, prieiga: <https://www.lrt.lt/naujienos/eismas/7/2750140/tyrejui-sypsena-sukele-vvkd-reakcija-bet-ne-jos-darbai-nemune-zala-upei-neatitaisoma> <žiūrėta 2026-01-04>.

Nors viešasis interesas apima daugiau nei atskirą sklypą, statybas reglamentuojantys teisės aktai neleidžia reikalauti, kad investuotojai nagrinėtų platesnį kontekstą. Laikomasi išankstinės nuostatos, kad sklype atliekami veiksmai nepadarys poveikio už jo ribų, bet mano paminėti pavyzdžiai rodo, kad taip nėra. Kai prie Raudondvario keli žmonės norėjo įsirengti apsauginį pylimą nuo potvynių ir išgirdo, kad to daryti negalima, kilo įtampa. O juk apsaugojus vienus sklypus, upė užlies kitus – esame visi susiję, negali elgtis taip, lyg būtum izoliuota sala. Iki tokio vientiso pasaulio supratimo mums dar reikia užaugti.

Apmaudu, kad su visuomene svarstoma daugiausiai „iškirptų iš konteksto“ miesto gabalėlių ateitis, neleidžiama dalyvauti kuriant visumą. Kaip per chirurginę operaciją, kai visas kūnas uždengiamas ir paliekama atvira tik operuojama vieta. Skirtumas toks, kad gydytojai ištiria ir pūikia pažįsta visą organizmą, o svarstant plėtros projektus visumos supratimo nėra: net jei žinau, kas yra už aptariamo plotelio, negaliu naudoti tokių argumentų, jie laikomi „nesusijusiais“...

Pernai pavasarį paveldosaugos aktyvistė, teisininkė ir menininkė Rėda Brandišauskienė surengė meninę akciją „Balta tamsa“ – rūkas uždengė ant Išganytojo kalvos Misionierių ansamblyje pastatytus daugiaabučius, sudarkiusius vieną iš gražiausių Vilniaus

G. Godienės ekskursijoje Lazdynuose. 2021 m. gegužė. Nijolės Šulcaitės nuotrauka

senamiesčio panoramų²¹. Netrūksta ir kitų vaizdų, kurių miestą mylintys žmonės norėtų nematyti. Anot architekto Augio Gučo, dalyvavusio rengiant nominacinę paraišką dėl Vilniaus istorinio centro įtraukimo į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą, nuo 1994-ųjų senamiestis taip pasikeitė, kad dabar į tą sąrašą turbūt nepatektų²². O ar gali nutikti, kad bus iš jo išbrauktas?

2021 metais iš UNESCO Pasaulio paveldo sąrašo buvo išbrauktas Liverpulis – bet ten pasikeitimai nepalyginamai didesni. Aišku, Vilniaus senamiesčio pokyčiai akivaizdūs. Žiūrint iš aukščiau, vaizdą blizgina stoglangiai, pasikeitė statinių spalvinė gama, pertvarkytos kai kurios vietos. Tačiau tai nėra taip drastiška, kaip Liverpulyje, kur buvo nuspręsta išgriauti istorinę krantinę ir pastatyti keliskart didesnius, visai kitokios architektūros pastatus, sukuriant situaciją, nė iš tolo nepanašią į pripažintą pasaulio vertybę. Paveldą ten tiesiog nušlavė – miestas pats taip pasirinko. Tą pasirinkimą reikia gerbti – kiekviena visuomenė pati apsisprendžia, kaip turi atrodyti jai svarbios vietos...

Pasaulyje yra pavyzdžių, su kuriais lyginant mūsų miestai neatrodo labai baisūs. Kadaisė Londone nustebau aptikusi istorinį pastatą, kurį miestas taip erdviškai suspaudė, kad jo tiesiog nebeįmanoma apžvelgti, suvokti. Vertingą daiktą galima uždaryti į dėžutę, ir niekas jo nematys... Kai lankydamosi Tel Avive pamačiau griaujamą bene XIX a. pastatą, neištvėriau, paklausiau: kodėl griunate, juk jis toks įdomus? Turime pasirinkti, šalia – trijų tūkstančių metų senumo paveldas, tenka nugriauti tai, kas mažiau vertinga, nes dabartis netelpa... Viskas suvokiama lyginant. Tamsią dieną spalvos vienokios, saulėtą – kitokios, taip pat ir su miestu, jo erdve, daiktų santykiais. Labai svarbu pasakoti kraštovaizdžių istorijas ir išsakyti argumentus, kodėl vertiname vienaip ar kitaip, mokytis iš kitų patirties, tiek geros, tiek blogos. Deja, dažniau pasimokome, kai patys nukenčiam. Nereikėtų kartoti Liverpulio klaidų.

Kartais nevykę mūsų laikų Vilniaus pertvarkymai aiškinami tuo, kad po Antrojo pasaulinio karo liko mažai senųjų vilniečių šeimų, iš kartos į kartą

21 Teisę į meną iškeitusi Rėda Brandišauskienė: nesu mačiusi nieko galingesnio už meną. *www.lrt.lt*, 2025-06-02, prieiga: <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/2579973/teise-i-mena-iskeitusi-reda-brandisaukiene-nesu-maciusi-nieko-galingesnio-uz-mena> <žiūrėta 2026-01-04>.

22 Beatričė Laurinavičienė. Architektas A. Gučas: kažin, ar Vilnius dabar patektų į UNESCO sąrašą. Verslo žinios, 2020-01-12, prieiga: <https://www.vz.lt/laisvalaikis/akiraciai/2020/01/12/architektas-a-gucas-kazin-ar-vilnius-dabar-patektu-i-unesco-sarasa> <žiūrėta 2026-01-04>.

paveldėjusių atmintį apie miestą, o naujieji gyventojai taip giliai nejaučia vietos dvasios, menkai pažįsta paveldą, kuris nėra jiems artimas, savas. Paprovokuosiu rašytojos Kristinos Sabaliauskaitės citata: „To – kad Vilniaus negalima savintis – dažniausiai nesuprato ir nesupranta pokariniai atvykėliai bei jų palikuonys, ir kas rudenį suplūstantis šviežias provincijos kraujas – studentai ir darbo ieškotojai, dažniausiai čia ir liekantys. Jie nori, kad miestas jiems priklausytų, nori jį pasisavinti, palikti jame savo pėdsaką, perkurti pagal savo vaizduotę, parodyti, kad šeimnininkai čia – jie. Stato paminklus, būtinai nori šūktelti savąjį urbanistinių žodį, perkrikštyti gatves, it šuneliai pažymėti, kad teritorija – jų. Ir visiškai neįsiklauso į miesto istorijas, neprakalbina jo, neklauso – rėkia savo. Neva žavisi miesto senove ir praeitimi, o tuo pat metu jaučia kažkokią patologinę neapykantą kiekvienai Vilniaus kertelei, kurioje dar užsilikusi ir tyliai tūno autentiška miesto dvasia <...>“²³. Anot K. Sabaliauskaitės, „teisę vadintis tikru vilniečiu teikia trys antkapiai Vilniaus kapinėse, tik jie turi priklausyti trims skirtingoms tavo giminės kartoms.“ Ar pritartumėt tokiam požiūriui? Kas Jums yra tikras vilnietis?

Na, jei reikia trijų antkapių, tai aš dar nesu tikra vilnietė... <juokiasi> Kaip miestas tampa savas? Manau, nuolat matydami tam tikrus daiktų, erdvių santykius, mastelius, spalvas, žmonės nesąmoningai juos įsimena. Trukmė svarbu. Vaikystės patirtys pačios brangiausios. Negalėčiau atleisti žmogui, kuris gyvendamas Vilniuje juo nesidomi, nesimoko – šis miestas toks turtingas, kad jį pažinti vieno gyvenimo per mažą! Šia prasme pritarčiau K. Sabaliauskaitei. Bet ne kiekvienas patiria pažinimo džiaugsmą, kitam gal nesiseka, neįdomu, ir mokytis suprasti miestą būtų tas pats, kaip spręsti nekenčiamos matematikos uždavinius. Žmonės skirtingi – vieni myli, kiti... Globalizacijos epochoje daugėja tų, kurie nieko nejaučia, net jei toje vietoje gimė jų tėvai ir jie patys. Vartotojo sąmonė sako: jeigu čia jaučiuosi blogai, galiu bet kada išsikraustyti kitur. Tarp žmonių, mylinčių gimtąją žemę, norinčių joje būti, ir tų, kurie gali būti bet kur – pasaulėjautos praraja. Emigracijos mastas rodo, kad antrųjų daugėja. Etnologė Elena Bradūnaitė kartą pasakojo, kad anksčiau Havajuose apsigyvenę emigrantai stengdavosi išlaikyti lietuviybę, tautiškumo atributus, o daugeliui mūsų laikų atvykėlių tai nebesvarbu, jie

23 Kristina Sabaliauskaitė. Elegija Vilniaus kaštonui. *Naujas Židyns-Aidai*, 2022 m. Nr. 1 (cituoju iš: <https://www.bernardinai.lt/kodel-vilnius-isimylimas/> <žiūrėta 2026-01-04>).

nesijaučia susiję su tautine tapatybe ir vieta. O jei nejauti ryšio su tauta ar vieta – koks skirtumas, kaip atrodys vienas ar kitas miestas...

Nelieka to stebuklo, kurį palyginote su intymiausia savastimi, su motinos ir kūdikio ryšiu...

Žmogus supranta, kad jis kažkur gerai jaučiasi, bet gal tai universalus jausmas, taip jaustis galima dėl įvairių priežasčių – nes tau šilta, esi sotus, bendrauji su draugu... Kartais sakoma: mano tėvynė – artimi žmonės. Tokią savimonę gimdo globalizacija, tai būdinga nuolat besikraustantiems iš vietos į vietą. Manęs kažkada paklausė: jei turėtum stebuklingą lazdelę, ko paprašytum? Paprašyčiau, kad žmonės jaustų ryšį su savo vieta, prisirišimą. Nes jei jauti, kad ši vieta – tavo, tai stengiesi, kad čia būtų geriau, rūpiniesi išsaugoti, o jei kažką keiti – tai taip, kad ir tavo vaikams po tavęs būtų gerai. Senoji išmintis sako: galvok septynias kartas į priekį. Tie, kas stato namus ant šlaito briaunos, negalvoja net apie penkerius metus...

Psichologiškai man sunku nuolat kariauti dėl kraštovaizdžio, ir retkarčiais atsitraukiu į kūrybą su bendraminčiais. Tokią prabangą turiu ypatinga gamtine situacija garsiuose Lazdynuose, kur dabar gyvenu ir dalinuosi žiniomis su savo bendruomenė. Mums brangios ne tik Neries terasos, Plikakalnis ir Karoliniškių draustinis, Buktos šlaitingi miškai, bet ir tarp daugiabučių namų augantys labai seni ąžuolai, kurių kamienų apimtis – per tris metrus, o amžius siekia nuo 150 iki 300 metų. Kai kurie auga vos už septynių metrų nuo penkiaaukščio – Lazdynų statytojai sugebėjo išsaugoti. Mūsų laikais jie veikiausiai būtų nupjauti. Prašėme, kad Vilniaus savivaldybė tiems medžiams suteiktų saugomų statusą, bet taip neįvyko, tad nusprendžiau veikti kitaip. Pati pasakoju ir renku kitų lazdyniečių pasakojimus apie mūsų rajono gamtą, 2021-aisiais išleidome jų rinkinį. Jau parengtas ir antrasis, dar platesnis rinkinys apie Lazdynų vietos dvasią – istorijos apie mūsų medžius, kalvas, akmenis, pievas, upę, apie tai, kaip žmonės patiria įvairias vietas, ką apie jas prisimena, galvoja, kaip su jomis elgiasi²⁴. Nutariau medžiams duoti vardus. Tai prasidėjo nuo vieno ąžuolo, kai poetas Bronius Saltanavičius papasakojo, kad vadina jį Lazdynų architekto Vytauto Edmundo Čekausko vardu,

nes jis tą medį išsaugojo. Dabar girdžiu, kad jau ir savivaldybės darbuotojai mini ne tik Čekausko ąžuolą, bet ir Braškėtoją! Šis yra perskilęs ir tikrai labai girgžda. Ilgai norėjau susipažinti su kuo nors, kas gyvena šalia – buvo įdomu, kaip sutaria su tuo girgždesiu. Ir pavyko – susipažinau su Jonu, kurio butas pirmame aukšte yra kaip tik po Braškėtoju. Jis pritarė, kad vardas teisingas, papasakojo, kaip tas medis įskilo, kaip jį arboristai tvarkė, kaip pats šalia jaučiasi. O storiausią Lazdynų ąžuolą su dreve pavadinau Bačkiniu. Dažniausiai vaikštau aplink tuos medžius ir galvoju: koks gi jo vardas... Vaikštau ir burbu... Kiti žmonės mano žodžius išgirsta, pakomentuoja, pagal tai ir sprendžiu, ar vardas tinkamas. Taip ąžuolai vienas po kito įgijo vardus, kuriuos minime kalbėdamiesi ar vesdami ekskursijas po savo gyvenamąjį rajoną. Ir tie pasakojimai, ta legenda šiuos medžius saugo!

Iš tiesų panašiu būdu veikia ir kitos apsaugos sistemos: mes suteikiame daiktams prasmę ir tada juos saugome, o jei nepasakome, kad kažkas yra mums vertinga – tai taip ir nėra. Mūsų prigimtyje užkodota ieškoti prasmės, tai labiausiai žmogiška. Visa, kas neužpildyta siekiais, viltimis, vertėmis, veiksmu, lieka pauze, tarpu, fonu... nieku. Todėl bandomė kurti įprasmintą tikrovę, tuo remiasi ir Kraštovaizdžio konvencija, ir visas mūsų gyvenimas.

Dėkoju už pokalbį.

ABOUT LANDSCAPE WONDERS AND CONCERNS. CONVERSATION WITH GEOGRAPHER GIEDRĖ GODIENĖ

Rasa KALINAUSKAITĖ

Conversation about landscape perception and protection with a member of the Lithuanian Geographers' Association, lecturer at the Department of Geography and Land Management of the Faculty of Chemistry and Geosciences of Vilnius University, assoc. prof. Dr Giedrė Godienė. The Vilnius University scientist is a well-known expert in implementing the European Landscape Convention and its recommendations, having consulted the Council of Europe and foreign state institutions, contributed to the creation of Lithuanian legal acts and strategic documents, and supported the protection of UNESCO World Heritage sites in Lithuania. The Vilnius geographer has repeatedly participated in public meetings discussing development projects and spoken out critically against decisions harmful to the natural and cultural environment. In addition, she helps children and adults understand the landscape by leading training sessions, educational programs, and excursions. "Someone once asked me: if you had a magic wand, what would you ask for? I would ask that people feel a connection with their place, an attachment. Because if you feel this place is yours, you try to make it better here, you care to preserve it, and if you change something, do so in a way that would be good for your children after you. Old wisdom says: think seven times ahead. Those who build houses on the edge of a slope do not even think about the next five years..." says Godienė.

24 Knygelė prieinama internete: Lazdynų vietos dvasia – istorijos apie gamtą. Sudarytoja Giedrė Godienė, redaktorė Anželika Vėžienė, tekstus įgarsino Birutė Balickaitė. Lazdynų „Ryto“ bendruomenė, 2021, prieiga: https://www.vcb.lt/wp-content/uploads/2021/08/Lazdynu-vietos-dvasia-%E2%80%93-istorijos-apie-gamta.pdf?fbclid=IwAR01v-hcDhNiF5nQfKIHZjUA3cnspSLaHIFS2U-1GXZrE_mTyr1yZXSfJfNs <žiūrėta 2026-01-04>.

Ąžuolas Bačkinis Lazdynuose. 2024 m. Giedrės Godienės nuotrauka

ARCHAJINĖS POLIFONINĖS MUZIKOS SLĖPINIAI: GARSO SUVOKIMAS IR VIZUALIZACIJA. II D.

Daiva VYČINIENĖ

2025 m. šeštajame BŪDO numeryje¹ aptarta tradicinėje polifoninėje muzikoje patebėta garsinė iliuzija, bandyta ją atspindėti grafine notacija, ieškota sąsajų tiek su optiniu menu, tiek su lietuvių tradicine tekstile. Šį kartą tradicinės tekstilės ir muzikos ryšiui aptarti pasitelkiamas Azerbaidžano kultūrinės tradicijos pavyzdys. Tradicinės klasikinės muzikos – mugamo Rast – ir tekstilės – Šachnazarli kaime austo kilimo – struktūriniai bei semiotiniai tyrimai atskleidžia gilumines šių meno sričių sąsajas ir gal bendras ištakas.

Lietuvių polifoninės muzikos sampratai bei struktūriniais ypatumams išryškinti paranki ir dar tolimesnė analogija su afrikiečių muzika bei tekstile. Ašančių tautos audinių raštus primenanti tekstilinė notacija atskleidžia vieną pagrindinių afrikiečių bei afroamerikiečių polifoninės muzikos ypatybių – ciklišumą. Kelinama prielaida, kad garso ir vaizdo pasaulių sąryšis yra sietinas su pirminiu meno sinkretizmu, pradinę muzikos ir vaizdo vienybę atspindinčiu erdvėlaikiu bei daugeliui senųjų kultūrų būdinga cikline laiko samprata.

Cikliškumas tampa atspirties tašku ir daugeliui šiuolaikinių kompozitorių, kuriančių ritualines kompozicijas. Viena šios „neomitologizmo“ tendencijos muzikoje išraiškų – apskritiminė (žiedinė) notacija, paranki tiek archajinei ritualinei muzikai, tiek ir šiuolaikinei minimalistinei muzikai vizualizuoti. Tai rodo, kad riba tarp archaikos ir modernybės yra trapi ir nesunkiai peržengiama.

PRIGIMTINĖ TRADICINĖS TEKSTILĖS IR ARCHAJIŠKOS MUZIKOS VIENOVĖ

Ieškant prigimtinės garso ir vaizdo sąsajos pavyzdžių, verta stabtelėti prie Azerbaidžano kultūrinės tapatybės simbolių – mugamo ir kilimo – aptarimo. Anot muzikologės Inos Naroditskajos, šias meno formas sieja struktūra, prasmė ir funkcija (Naroditskaya 2005). Taikydama kognityvinį kryžminio duomenų kartografavimo metodą, tyrinėtoja atskleidė pasikartojimo ir jo sutrikdymo, simetrijos ir asimetrijos sąveiką mugame *Rast* ir kilime *Šachnazarli*².

Mugamu vadinama modalinė sistema ir kompozicijos tipas arba mugamo atlikimas (az.

dastgāh)³. Tai gali būti atskiras trumpas kūrinys arba ilgiau nei valandą trunkanti kompozicija – improvizacijų grandinė – kurioje pinasi instrumentinės muzikos *rangai*⁴ („spalvos“) ir vokaliniai intarpai *tasnifai*⁵. Įvairių stilių mugamų modalinės dermės skiriasi, kaip ir įvairių kilimų grupių spalvų deriniai (ten pat: 30). Du iš pagrindinių mugamo elementų – garso aukščių rinkinys ir su juo susijęs melodinis turinys – I. Naroditskajos tyrime lyginami su kilimų spalvų palete ir dizainu.

Azerbaidžano kilimų kompoziciją sudaro geometriniai mikromotyvai, kuriuos kartojant ir varijuojant sukuriama stambesni raštai. Mugamo kompozicija taip pat „audžiama“ iš trumpų pasikartojančių (modifikuotų arba atvirkštinių) melodinių vienetų (az. *avaz*), tad tiek mugamo modalinei sistemai, tiek kilimo kompozicijai būdingi mažų bei didelių muzikinių vienetų deriniai, ir abiem atvejais yra siekiama pusiausvyros.

Mugamo improvizacijoms būdinga kylanči ir slūgstanti dramatinė įtampa, kuri, anot

1 Račiūnaitė-Vyčiniene 2025.

2 Tyrime aptariamas ansamblio „Jabbar Garyagdi“ atliekamas mugamas *Rast* bei *Šachnazarli* kaime austas kilimas, priskiriamas *Gubos Širvano* grupei. Tai reprezentatyvūs ir būdingi šių meno rūšių pavyzdžiai, atlikti / sukurti pripažintų meistrų. Beje, mugamus nuo seno atlikdavo vyrai, o kilimus audė moterys (plg. pasiskirstymą vaidmenimis lietuvių tradicinėje kultūroje: archajinės instrumentinės polifoninės muzikos atlikėjai – skudučiuotojai, ragų pūtėjai, kanklininkai ir kt. – vyrai, audėjos – moterys). Mugamuose – meilės ir ilgesio dainose – dažnai minima lakštingala (az. *būlbūl*) ir gėlė (az. *gūl*), simbolizuojantys įsimylėjęlį ir jo išrinktąją, o kilimuose dažniausiai vaizduojamas stilizuotas sodas – juose dera geometriniai raštai ir gėlių motyvai, kartais įterpiamos ir gyvūnų figūrėlės (Naroditskaya 2005: 27).

3 Mugamo modalinė sistema aprašyta dar XII–XII a. *Safi ad-Din Urmavi* (1198–1283 m.) veikaluose. Jis gali būti atliekamas dainininko (su instrumento pritarimu), tik instrumentais (az. *dastgāh*) arba pakaitomis.

4 *Rangai* gali būti šokiniai, maršiniai arba lyriniai. Jie būna skirtingos apimtys.

5 *Tasnif* – arabiškas žodis, reiškiantis tikslios, stabilios formos dainą (Ahmadova, Heydarov 2025: 21). *Tasnifai* dažnai kuriami pačių dainininkų, atliekami prieš mugamą arba po jo.

Šachnazarli kilimas, Guba,
XX a. pradžia. Iš Azerbaidžano
kilimų muziejaus, Latifo Kari-
movo kolekcijos

etnomuzikologės, skatina klausytojus susimąstyti ar net sugraudina. Atliekant mugamą, viena po kitos skambančios muzikinės improvizacijos (tam tikros muzikinės figūros), primena kilimo centre išdėstytus sudėtingus raštus – vadinamuosius medalionus (az. *gülü*). O azerbaidžanietiškiems kilimams būdingos apvadų eilės primena įžangines ir baigiamąsias mugamo dalis.

Netikėtos mugamo *Rast* ir kilimo *Šachnazarli* analogijos, anot Naroditskajos, išryškėjo pabandžius mugamo kompoziciją perteikti grafiniu vaizdu, išdėstyti laiko ir tono aukščio koordinatėse, o kilimo raštų motyvus sekant akimis taip, kaip jie buvo išausti: iš kairės į dešinę ir iš viršaus į apačią, tarsi išdėstytus laiko skalėje (ten pat: 33).

Mugame ir kilimuose pusiausvyrą bei simetriją kuria muzikinių ir vaizdinių motyvų pasikartojimas. Akis išsyk atpažįsta kilimuose pasikartojančias figūras, linijas ir spalvas (kairioji pusė atkartoja dešinę, o viršutinė dalis atspindi apatinę). Atrodo, kad simetrija būdinga net smulkiausia kilimo motyvui ar raštui: kiekvienas

elementas turi savo „tonacijos“ centrą ir kadenciją. Pasikartojančios mugamo ritminės bei melodinės formulės, kadencijos ar net pavieniai garsai taip pat sukuria tam tikrą pusiausvyrą. Šioms meno rūšims būdingas simetrijos principas, pasak tyrinėtojos, mena veidrodinę kaligrafiją, vandens baseinuose atspindinčių mečečių architektūrą.

Kita vertus, abiem meno rūšims svarbi ne tik *simetrija*, bet ir *asimetrija*, kuri išryškėja įsiziūrėjus įdėmiau.⁶ Ir tai nėra audėjos užgaida ar klaida – rafinuotų kilimų veidrodiniuose raštuose glūdinčios smulkios asimetriniai elementai turi prasmę!

Pasak tyrinėtojos, žvelgdami į *Šachnazarli* geometrinį ornamentą, pagrindiniame kilimo lauke staiga atrandame mažas žmonių ir gyvūnų figūrėles – žmogų ir šunis po antruoju medalionu

6 Pavyzdžiui, vidurinėje *Šachnazarli* pakraščio dalyje reguliarius persidengiančių kabliukų pasikartojimas sutrinka kairiajame viršutiniame kampe. Simetriją sutrikdo ir mažos figūrėlės, išdėstytos aplink pagrindinius centrinės dalies raštus.

iš kairės ir galbūt vilką – dešinėje pusėje. Nors islamas draudžia vaizduoti žmones ir gyvūnus, audžiant kai kurių tipų kilimus, tarp jų ir *Šachnazarli*, įprasta į geometrinius raštus įpinti šias figūras.⁷

Grafiniame mugamo *Rast* melodijos užrašyme atspindinti simetrija taip pat apgaulinga. Kaip dainos, anot etnomuzikologės, niekada neskamba vienodai, taip ir mugame pasikartojantys motyvai niekada nėra identiški. Dėl netolygaus ritmo pulsavimo skirtingai suskamba net ir pavieniai pasikartojantys tonai. Tad žmogus, klausydamasis mugamo ar žiūrėdamas į kilimą, tarp pažįstamų motyvų pastebi naujus niuansus ar ornamentus ir tuo mėgaujasi (ten pat: 46).

Simetrijos ir asimetrijos, stabilumo ir kaitos dichotomija, anot Narodickajos, yra būdinga azerbaidžaniečių kūrybiniam mąstymui. Dar daugiau, mugamo *Rast* muzikinio garso „vizualizavimas“ ir *Šachnazarli* raštų „klausymasis“ sietinas su azerbaidžanietiška tapatybe (greta musulmoniškosios šiizmo estetikos, azerbaidžanietiškos mistikos ir kitų nacionalinio charakterio ypatumų). Monodinės faktūros ir griežtos modalinės sistemos mugame azerbaidžanietiškoji tapatybė reiškiasi per improvizaciją ir gana laisvą, ekspresyvią raišką (ten pat: 47).⁸

Tad nenuostabu, kad ir lietuvių sutartinių (ir joms artimos polifoninės muzikos) intravertiškumas, formos griežtumas ir cikliškumas dera su panašių bruožų turinčiais lietuvių tradiciniais audiniais bei skatina mąstyti apie konkrečiai etninei tradicijai būdingą muzikos ir vaizdo vienovę.

Trumpai apžvelgę azerbaidžaniečių patirtis ir tyrimus, grįžkime prie lietuviškos tekstilės ir polifoninės muzikos kūrybos analizės, bendrų ištakų paieškų.

BENDRIEJI LIETUVIŲ TEKSTILĖS IR POLIFONINĖS MUZIKOS KŪRYBOS PAGRINDAI

Tradicinėje lietuvių tekstilėje, ornamentuose, sudarytuose iš ritmiškai pasikartojančių elementų, išvelgiamas rastro⁹ principas. Daugelis raštų, kurių elementai palaipsniui kinta smulkėdami arba stambėdami, primena optinio meno autorių kūrinius, kuriuose mirgėjimo, pulsavimo efektus stengiamasi išreikšti būtent pasitelkus rastro principą (Musteikytė 2006: 39). Stebint tokį meno kūrinių ar tradicinius audinius, pamažu pasineriama į begalinę trimatę kūrinių erdvę ir joje tarsi ištirpstama.

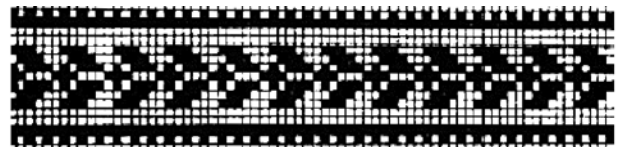
Tą patį galima pasakyti ir apie polifoninę skudučių muziką. Dėl nuolatinio trumpų struktūrų pasikartojimo, savotiško pavienių garsų (atitinkančių taškus ar dėmes vizualiajame mene) mirgėjimo ir raibuliavimo klausytojas yra tarsi panardinamas į beribę skambesio erdvę, keliančią tam tikras muzikines vizijas ir iliuzijas.

Ypač glaudų tradicinės tekstilės ir polifoninės muzikos ryšį rodo bendrieji kūrybos dėsningumai:

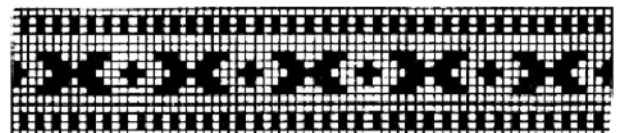
1. Nuolatinis smulkiausių elementų – ląstelių – pasikartojimas¹⁰;
2. Ląstelių (raštų / muzikos motyvų, ritmo formulių) dvigubinimas, t. y. kartojimas po du kartus, taip sukuriant naują raštą (naują muzikos formą)¹¹;

Pavyzdžiui, juostų raštuose, pasitelkus veidrodinę simetriją, iš *eglelių* motyvo gali rasti naujas – *nagelių* – raštas, o iš *grėblelių* gimsta *dvigubi grėbleliai*:

eglelės:

nageliai:

7 Pagal islamo teisę ir mugamo muzika yra *haram* (draudžiama). Bet kaip realistinės figūrėlės, įastos į geometrinių ornamentą, gali būti suvokiamos tiesiog kaip raštai, taip ir mugamo atlikimas gali būti suvokiamas kaip dainininko deklamavimas, o ne muzika.

8 Neatsitiktinai kompozitorius ir muzikantas Teimuras Nadiras (Teymur Nadir), tarpkultūrinio projekto „Mugamas ir sutartinės: dialogai“ (įgyvendinto Vilniuje 2015-11-25) sumanytojas, azerbaidžaniečių mugamui – ekstravertiškam, ekstatiškam, laisvam – priešpriešina lietuvių sutartines, kurios, anot jo, „pagrįstos griežta vidine tvarka, matematika, tiksliau, geometrija“. Žr. <https://www.mic.lt/lt/ivykiai/2015/11/19/mugamas-ir-sutartines-dialogai/>; <https://pasauliolietuvis.lt/teymuras-nadiras-lietuva-man-yra-kaip-atspindys-to-koku-save-noreciau-matyti/<žiūrėta 2026-01-29>>.

9 Rastras – vaizdo, sudaryto iš smulkių vienetų elementų (taškų), struktūra poligrafijoje.

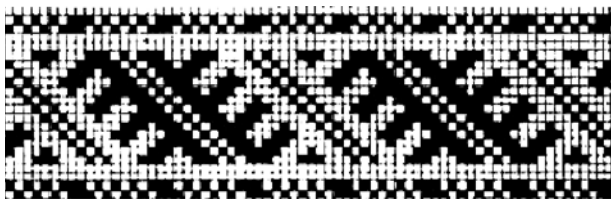
10 Beje, „ląsteliniu minimalizmu, kilusiu iš sutartinių skambesio“ muzikologė Vita Gruodytė yra pavadinusi Broniaus Kutavičiaus kūrybą (Gruodytė 2019: 192).

11 Šioje vietoje norėčiau atkreipti dėmesį į panašumą su azerbaidžaniečių mugamo ir kilimo kūrybos principais. Anot I. Naroditskajos, ir mugamas, ir kilimas kuriami mazgas po mazgo, žingsnis po žingsnio. Bet koks kelių mazgų / žingsnių pridėjimas, praleidimas ar perkėlimas pakeičia bendrą dizainą (Naroditskaya 2005: 41).

grėbleliai:

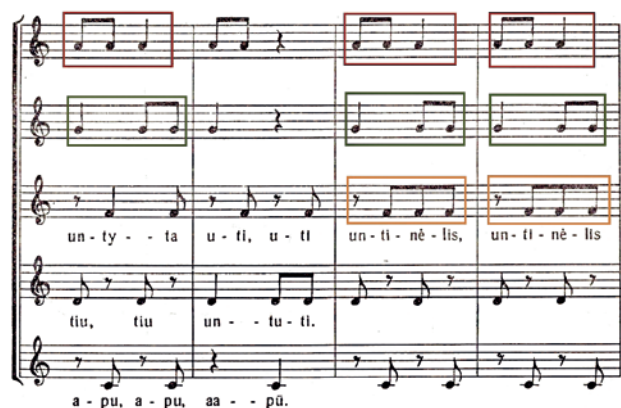

dvigubi grėbleliai:

O archajinėje polifonijoje gali būti dvigubiamos muzikos ląstelės – ritmo formulės.

Štai skudučių „Untytė“ Pandėlio krašte buvo pučiama ne tik paprastai, bet ir „po du kartus“, t. y. pirmoji kiekvienos skudučių partijos formulės pusė buvo kartojama du kartus. Pavyzdžiui, jei įprastai pirmasis skudučiuotojas pučia *tū-tū-tū*, *sku-du-(ti)* ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪, tai variantas „po du kartus“ skambėjo taip: *tū-tū-tū, tū-tū-tū, sku-du-(ti)* ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪. Tokiu atveju, ir kitos skudučių partijos pučiamos kaip pirmoji – dvigubinant I-ąją formulės dalį. Ritmo struktūra pakinta: vietoje buvusios *ab* tampa *aab*. Pavyzdžiui, „Devenių „Untytė“ po du kartus“ (LLIM 105):

Skudučiuotojas Motiejus Bičiūnas aiškino, kad pučiant po du kartus „reikia prityrusių pūtėjų. Ne kiekvienas pataikys“, o jo žmona Elžbieta Bičiūnienė teigė, kad „po du kartu – daug gražiau“. Beje, toks melodijų darybos būdas, kai kurių motyvų (ritmo formulių) dvigubinimas – būdingas ir giedamoms sutartinėms. Pavyzdžiui, sutartinėje „Tevelis kalnely stovėjo“ (SIS 443) po du kartus pakartojama pirmoji abiejų melodijos dalių ritmo formulė:

Išlikę senieji universalūs kūrybos principai, pagrįsti pakartojimais, rodo sutartinių tradicijos archajiškumą.

Verta pastebėti, kad ir kai kurie šių dienų kompozitoriai sąmoningai ar nesąmoningai pasitelkia ir plėtoja šį sutartinių ritmikų ypatumą. Kompozitorė Egidija Medekšaitė yra sakiusi, kad jai ritmas yra svarbiausias elementas, atspindintis tiek audinį, tiek muziką: „Rašydama kūrinį, stengiuosi iš vieno ritminio elemento sukurti daugialypę ritminę sistemą su įvairiais ritminiais sluoksniais“ (Gaidamavičiūtė 2018: 58). Panašūs pasikartojimai būdingi B. Kutavičiaus ritualizuotų kūrinių sanklodai. Jiems būdinga „išsėmimo“ estetika, anot Vitos Gruodytės,

<...> kilusi iš sutartinėms būdingo proceso – kanoninio repetityvinio kartojimo, kol garsinė medžiaga ima perteikti daugiau nei jos medžiagiškumas, kol pradeda veikti ratais besisukančio – įtraukiančio, užburiančio, „mirgančio sąskambio“, anot Vytauto Landsbergio, – magija. Ne veltui kompozitorius naudoja ne tik muzikos, bet ir teksto pasikartojimus, <...> kai kartojimas ne tik įtvirtina tam tikrą prasmę, bet ir įsteigia tam tikrą garsinį būvį, išgryninto tekstinio-sonorinio derinio vibraciją, užaštrinančią buvimo garse pojūtį (Gruodytė 2012: 38).

3. Vyraujančio ornamento (skudučių polifoninėje muzikoje – „fantominės“ melodijos) išskyrimas kontrastinio derinimo principu.

Pavyzdžiui, jei juostos pagrindinis raštas šviesus, tuomet pakraštys tamsus, ir atvirkščiai. Šis tradiciniams audiniams būdingas spalvų derinimo principas lygintinas su minėtoje ankstesnėje publikacijoje jau aptartu vienbalsės melodijos susidarymu polifoninės muzikos audinyje. Dažniausiai ją sudaro kraštiniai – aukščiausi ir

„SEPTYNIOS” ARBA „UNTYTĖ” Vabalninkas $\text{♩} = 96$

„UNTYTĖ” ATVERSTINĖ Vabalninkas $\text{♩} = 80$

I
II
III
IV
V
VI

I
VI
V
IV
III
II
I

Tĭ - tĭ - tĭu - - - tĭ - tĭut.
tĭu - - tĭ - tĭ - - tĭut.
ut, ut ū.
Ut, ut un - - tĭ - tĭ -
ty - - tĭ ut, ut.
Ū, ū.

tĭu, ut un - - tĭ - tĭ - - tĭut, ut un - - tĭ - tĭ.
tĭ - tĭ - tĭ ut, ut ty - - tĭ ut, ut.
(b) (b) (b)

(b) (b) (b)

Onos Lukšienės austa lovatiesė iš Antanų k. (Švenčionių r.). D. Račiūnaitės-Vyčiniienės nuotrauka

žemiausi – garsaeilio garsai, kontrastuojantys su viduriniais garsais.¹²

4. Dvipusė („atvirkštinė“, „dvišalė“) kūrybos technologija. Tai nepaprastai įdomus reiškinys, vertas detalesnio aptarimo.

Antai Vabalninko krašte tarp įvairių skudučių kūrinių yra paplitusi ne tik paprasta, bet ir *atžagarinė* arba *atverstinė* „Untytė“. Visos atverstinės „Untytės“ (pvz., LLIM 93) partijos atliekamos taip, kaip ir paprastosios „Untytės“ (žr. LLIM 92), tik kitais skudučiais (t. y. skudučiuotojai apsimaino dūdelėmis). Aukščiausiųjų skudučių partijos pučiamos žemiausiais skudučiais, o žemiausiųjų – aukščiausiais, t. y. pirmasis skudučiuotojas pučia septintuoju skudučiu pirmąją „Untytės“ partiją *titi-tiūtitiut*, antrasis – šeštuoju skudučiu *tiūtitiutiūt* partiją, trečiasis – penktuoju skudučiu pučia *kvepq*, ketvirtasis – ketvirtuoju skudučiu – *untutj*, penktasis – trečiuoju ir *spiegu* pučia *untytės* melodiją, šeštasis – antruoju ir pirmuoju – *kulduky* partiją.

Tai primena dvipusę lovatiesių, rankšluosčių, juostų audimo techniką – vienoje audinio pusėje tamsūs raštai skleidžiasi šviesiame fone, o kitoje – atvirkščiai: tamsus fonas su šviesiais raštais. Anot juostų tyrinėtojo Vytauto Tumėno, visoje Lietuvoje (išskyrus Mažąją Lietuvą) labiausiai buvo paplitusios rinktinės juostos, kurių ornamentą sudaro ne tik pozityvūs rašto, bet ir negatyvūs juostos dugno ženklai. Tokios juostos buvo vadinamos *dvišalėmis*, nes abi jų pusės vienodai geros. Jose dugno ir rašto ženklai skiriasi dėl kontrastingų tonų: pavyzdžiui, raštas tamsus, o dugnas šviesus, arba priešingai. Pačios populiariausios yra balto dugno ir raudono rašto juostos (Tumėnas 2004: 22, 30).

5. Kūrybos principas pirmyn-atgal, būdingas tiek sutartinių muzikai (turimos omenyje ritmo formulės ir jų inversijos), tiek šaudyklės judėjimui audžiant.

Pavyzdžiui:

♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ ♩ || ♩ ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ |

Ly-lioi, se-se li-nų || Se-se li-nų, ly-lioj¹³;
Tū- toj, kū čia ve-ža || Kū čia ve-ža, tū-toj¹⁴;
Šie-na du ku-pe-čiu || Du ku-pe-čiu šie-na¹⁵
ir kt.

Sutartinėse tolygus ritmo formulių giedojimas (ar pūtimas skudučiais) pirmyn-atgal sudaro vientisą muzikinį audinį (nes vienu metu skamba keli balsai). Pavyzdžiui:

Prisiminkime, kad audimas mitologijoje – tai viena iš priemonių chaosą paversti kosmosu. Audimas, kuriame dalyvauja dievai, simboliškai siejamas su aukojimu: „Auka, kuri į visas puses ištempta [savo] gijomis/ Išskleista šimtu vienu veiksmu, (tarnaujančiu) dievams – / Šie atėję tėvai (ją) audžia. / Jie sėdi prie ištemptos [aukos, sakydami]: „Ausk pirmyn! Ausk atgal!“ (Rigveda X, 130, 1).¹⁶

V. Tumėnas, aptardamas juostų ryšį su mitologija, primena, kad lietuviai *audimu* vadina ir smarkų, pasikartojantį zūjimą „pirmyn atgal“ (Tumėnas 1996: 38). Jau Algirdas Julius Greimas yra atkreipęs dėmesį į veiksmažodžio *austi* reikšmes, kurios Lietuvių kalbos žodyne išdėstytos taip: 1. ‘gaminti audeklą’, 5 ‘šen ir ten bėgioti’, 8. ‘nuolat varstyti, darinėti (duris)’ (plg. Greimas 1990: 258). Toks ryšys, tikėtina, nėra atsitiktinis. Prieš akis iškyla Austėja – lietuvių bičių deivė, kuri yra ir darbšti audėja. Sutartinėse ir dainose bitelė dažniausiai vaizduojama kaip dirbanti korius „be šilkų šilkelių“, o greta jos apgiedama seselė – verpianti, audžianti, išrašanti raštus „kaip bitės korelius“. Tad bitelės veikla – korių (tobulų šešiakampių akučių) lipdymas – lyginamas su audimu.

Tęsiant analogijas galima paminėti, kad, anot V. Tumėno, senovės arijų Vedose „audimui pirmyn ir atgal“ prilyginamas ir himnų giedojimas bei jų poezija, įkvėpta dvynių Ašvinų, o Ašvinai tiesiogiai siejami su bitėmis, vadinami medaus gėrikais (*madhupa*)¹⁷. Tad audimo (šiuo

12 Čia galima prisiminti vieną iš vaizdo iliuzijų – spalvų priartėjimą ir atsitraukimą. Nors ir vienodai nutolusios, kai kurios spalvos atrodo tarsi arčiau mūsų, o kitos – lyg „atsitraukę“ atgal. Panašiai ir skudučiuojamuose kūriniuose – kai kurie garsai skamba garsiau, ryškiau, o kiti – lyg iš tolo.

13 SIS 210a, b; 212.

14 SIS 1290a.

15 LLIM 10, 11.

16 Pasitelktas Tatjanos Jelizarenkovos vertimas į rusų kalbą (Ригведа 1989–1999).

17 Ašvinai susiję su medumi ir soma – ekstazę sukeliančiu žyinių ir dievų gėrimu, o lietuvių alaus ir midaus darytojos, Tumėno pastebėjimu, yra Laima ar Laumė. Senovės arijai audimą, bites ir giedojimą siejo su Ašvinais, o baltų tradicijoje šią sritį vėlgi globoja Laima ir Laumė. Jų veiklos panašumas aiškintinas itin artima šių mitinių veikėjų giminyse (Tumėnas 2002: 275). Apie laumių giedamas su-

atveju – sakralaus) ir šventosios kalbos principai tarsi tie patys: pirmyn-atgal.

Tad matome tokį pat senovės arijų ir lietuvių mitinį kompleksą: bitės–audimas–giedojimas.

Apibendrinant galima teigti, kad kūrybos principas pirmyn-atgal, būdingas tiek audimui, tiek sutartinių muzikai, sietinas su senuoju mitiniu mąstymu, kosminės tvarkos kūrimu. Juk ir sutartinių giedojimas, grojimas ar tiesiog *sutari-mas* susijęs su visuotinės darnos kūrimu.

ARCHAIKA IR MODERNYBĖ: KOMPARATYVISTINĖS IŽVALGOS

Archajiška polifoninė muzika turi sąsają su kai kurių šiuolaikinio meno krypčių (minimalizmo, optinio meno, kinetinio meno, *sound visual* ir pan.) kūrybiniais principais, o ypač su jų estetika. Manychiau, kad šių sąsąjų pastebėjimas ir bendrų kūrybos principų gvildenimas gali padėti suvokti archajišką muziką, taip pat skatinti kurti naujus tarpdisciplininius projektus. Šią mintį netiesiogiai patvirtintų ir Davido Loko (David Locke) tradicinės afrikiečių muzikos interpretacija (Locke 2009).

Nepaisant didelės tradicinės Afrikos muzikos įvairovės, esama ir bendrų bruožų. Joje dažnai vyrauja ritmas, o ne melodija ir harmonija. Dažna poliritmija – vienu metu skambantys kontrastingų ritmų deriniai. Pagrindinis struktūrinis kompozicijų principas – kartojimas ir improvizacijos.

Šiai muzikai būdingas vienalaidis daugelio garsų skambėjimas, intensyvi melodijos ir ritmo sampyna. Ši įspūdį sustiprina gausiai naudojama vokalinė ir instrumentinė ornamentika. Su muzika glaudžiai susiję ir judesiai bei kūno perkusija (plojimai, trypinimas ir šokis).¹⁸ Afrikiečių muzikos žinovas Gerhardo Kubiko (Gerhard Kubik) teigimu, Afrikoje apskritai neįmanoma muzikos atsieti nuo šokio ar kūno judesių. Tai viena iš priežasčių, kodėl afrikietiška muzika mažiau linkusi į notaciją nei vakarietiška muzika (Robotham, Kubik 2025).

Tyrinėtojai pabrėžia kolektyvinio afrikiečių muzikavimo svarbą. Į kūrybinį procesą įsiliejantys muzikantai improvizuoja, melodinės frazės (prasidedančios ir pasibaigiančios skirtingu

metu) dažnai sąveikauja lyg antifoninis „šaukinys ir atsakas“ arba persidengia – taip gimsta polifonija. Plačiai paplitęs ir hoketas – ritminių arba melodinių linijų pasidalijimas tarp dviejų ar daugiau muzikantų.¹⁹

Atkreiptinas dėmesys ir į glaudų afrikiečių muzikos ryšį su gamtos garsais. Puikus pavyzdys – kpeilių²⁰ pasakojimas apie tai, kad skeršinių ragų muziką įkvėpę paukščiai *tuu-tuu*. Šiuos nuostabius paukščius išgirdusios upelyje žvejojusios moterys. Jos pasiteiravusios vyresniojo, kaip pakartoti jų balsus. Šis pataręs: „Eikite į miestelį ir paskerskite dvi karves.“ Tai padariusios, moterys grįžusios į vietą, kur girdėjo paukščius ir pamėgdžiojo *tuu-tuu* balsus, pūsdamos karvių ragus²¹ (Stone 1976). Taip gamtos garsai virtę muzika (*The Garland Handbook of African Music* 2008: 15–16).

Muzikantams įsiminti tam tikras muzikines frazes padeda žodinė tradicija – mnemoninės frazės. Iš jų gali būti sukurta vadinamoji laiko juosta – kompozicijoje nuolat besikartojantis ritminis modelis. Viena Vakarų Afrikoje gerai žinoma laiko juosta perteikiama skiemenimis *kong kong ko-lo kong ko-lo* (jie nurodo ir ritmą, ir garso spalvą). O jos notacija, darant prielaidą, kad x žymi instrumento dūžį, o taškas – tylą arba tęsiamą garsą, galėtų atrodyti taip:

x . x . x x . x . x x .
Kong kong ko- lo kong ko- lo

Laiko juosta dažnai mušama dvigubu varpu (be liežuvėlių) arba būgnu. Kiti ansamblio instrumentai turi savo ritminius modelius: *ku-gu*, *ku-gu* ir *i-za-pa ni-pa-ti*. Balsiai *u* ir *o* žymi žemų dažnių, „tamsius“ tembrus, o *i* – aukštesnio dažnio. Taigi, skiemenimis galima perteikti tembro ir ritmo paletę (ten pat: 16).

Ieškodamas, kaip apibūdinti Afrikos muzikos vienalaidį daugialypumą (multidimensiškumą), Lokas pasitelkė terminą muzikinis

19 Hoketo (pranc. *hoquet* – žagsėjimas) technika aptinkama XIII ir XIV a. polifonijoje. Kai atskiros melodijos natos yra paskirstytos tarp skirtingų balsų ar instrumentų, ji skamba su pertrūkiais, primenančiais mikčiojimą ar žagsėjimą. Greita trumpų garsų (arba garsų grupių) kaita tarp balsų, instrumentų ir tembrų yra pagrindinis polifoninės ir poliritminės struktūros elementas, būdingas daugeliui Užsachario Afrikos muzikos tradicijų (*Music of Africa*; Robotham, Kubik 2025 ir kt).

20 Kpėliai (*kpelle*) – tai Liberijoje ir Gvinėjos pietuose gyvenančios Afrikos tautos savivardis. Pagal VLE.lt.

21 Prisiminkime skudučių kūrinius „Tututis“, „Intakas“, „Untytė“, „Untutis“ ir pan., kurių ritmo formulės *tū tū tu-tut; tu tu tū, tu-tū-tū; ū-tu-tu-tut; ut ut* ir pan. mėgdžioja paukščių balsus.

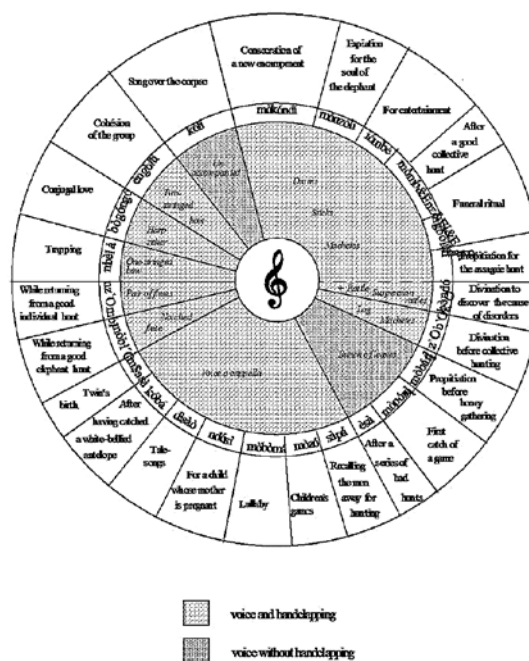
■ tartines žr. Račiūnaitė-Vyčiniene 2018: 18–19, 114–115.

18 Žr. *Music of Africa* (https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Music_of_Africa); Robotham, Kubik 2025 (<https://www.britannica.com/art/African-music>) ir kt. <žiūrėta 2026-01-29>.

kubizmas.²² Nors, pasak šio autoriaus, kubistinis menas smarkiai skiriasi nuo Afrikos atlikimo meno, tarp Afrikos muzikos kūrinių, pasižyminčių kubizmo ypatybėmis, stiliaus bei prasmės ir Europos menininkų kubistų pasaulėžiūros, estinės raiškos ir tikslų esama įsidėmėtinų panašumų (ten pat: 28).²³ Dailininkai kubistai sąmoningai dekonstravo savuosius siužetus, kad įtrauktų žiūrovą į kūrybinį procesą, skatintų jo asmenines interpretacijas. Afrikietiškos tradicinės muzikos kūrėjai taip pat kviečia klausytojus dalyvauti savosios muzikos kūrimo procese – be kūrybiškos sąmonės ir kūno sąveikos kubistinis afrikietiškas muzikos kūrinys tiesiog negimtų (ten pat: 31).

Autorius pastebi, kad Europos menininkai kubistai paveiksluose pasitelkė vienalaikiškumo technikas, siekdami atsisakyti vizualinio laiko ir vietos tikroviškumo. Šie kūriniai žiūrovui suteikė fenomenalią suvokimo patirtį: galimybę juos vertinti iš skirtingų perspektyvų, kaskart patiriant skirtingas būsenas. Ir Afrikos muzikantų atliekami kūriniai klausytojus trumpam panardina į daugialypę būseną. Šiam išpūdžiui perteikti jis pasiūlė garsinio kubizmo (*sonic cubism*) terminą (ten pat). Pats tyrinėtojas vienalaikį daugialypumą patyrė Ganoje, kai stebėjo šokius pritariant būgnams, ir Zimbabvėje – klausydamasis muzikavimo mbira²⁴.

Lokas pastebi, kad muzikinio kubizmo fenomenas susijęs ne tik su šios muzikos suvokimu, bet ir su jos notacija (ten pat: 17–18). Išties Afrikos muzikai (arba visai muzikinei sistemai, kuri yra neatsiejama kultūros, papročių ir tikėjimų dalis²⁵) „vizualizuoti“ ne kartą bandyta taikyti grafinę notaciją. Pavyzdžiui, prancūzų etnomuzikologė Siuzana Fiurnis (Susanne Fourniss), sukūrė apskritiminę diagramą. Ji skirta dainomis grindžiamai „akos“²⁶ muzikinei visatai“ pavaizduoti. Jos

„Akos muzikines visatos“ vaizdas

Savitą grafinės notacijos variantą – laiko vienetų langelių sistemą (TUBS – *Time Unit Box System*) – XX a. 7 deš. sukūrė Filipas Harlandas (Philip Harland) ir Džeimsas Kėtingas (James Koetting)²⁷. Ši nesudėtinga sistema dažniausiai naudota muzikos ritmams užrašyti. Notaciją sudaro viena ar kelios langelių eilutės, kurių kiekvienas žymi fiksuotą laiko vienetą (pulsą). Tušti langeliai reiškia tylą, o langeliai, užpildyti taškais ar kitais simboliais, – įvairius garsus. TUBS suteikė galimybę tiksliai užrašyti kiekvieną garsą ir pauzę, nesitaikant prie vakarietiško metro (Koetting 1970), taip pat atskleisti ryšius tarp sudėtingų ritmų, pavyzdžiui, *poliritmų*, kuriuos būtų

keturių balsų kontrapunktą su savita jodliavimo technika (Fürniss 2006: 1–2).

22 Iš pradžių jis siekė, kad studentai, jau susipažinę su XX a. Europos vaizduojamuoju menu, žinias apie kubizmą galėtų susieti su naujai išgirstos Afrikos muzikos patirtimi, o vėliau suprato, kad kubistinio meno kritikos sąvokos ir žodynas yra išties parankūs kalbant apie Afrikos muziką (Locke 2009: 9–10).

23 Autorius primena ir kubizmo laikotarpiu (maždaug 1900–1940 m.) vykusias meno istorikų diskusijas apie kultūrinius bei istorinius Afrikos ir Europos, primityvizmo ir modernizmo, santykius.

24 Mbira (kiti pavadinimai – *kalimba, kilimba, likembe, mbila sansa* ir kt.) – afrikiečių muzikos instrumentas, gnaibomasis idiofonas, lamelafonas, labiausiai paplitęs Užsacharės Afrikoje.

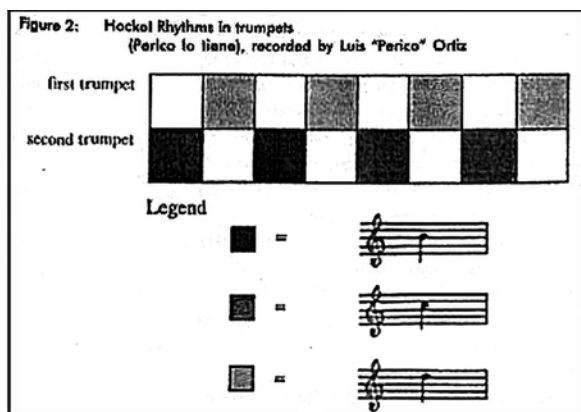
25 Plačiau apie tai žr. Agawu 2016.

26 Akos pigmējai gyvena atogrāžņu miškos abajos Centrinēs Afrikas Republikos ir Kongo Liaudies Republikos sienos pusēse. Kaip ir kitiems Cetrinēs Afrikas pigmējams, jiems būdingas polifoninis dainavimas, derinant sudētinga

27 XX a. 7 deš. susiformavus etnomuzikologijos mokslui, išaugo susidomėjimas kitomis notacijos formomis, pradėta kritikuoti vakarietiška notacija. Be TUBS, buvo pasiūlytos ir kitos alternatyvos: *tabulatūros notacija*, *apskritiminė notacija*, „*Green notacija*“ (Doris Green – etnomuzikologė, muzikantė, šokėja – sukurta sistema, skirta mušamųjų instrumentų muzikos ir šokio judesių užrašymui vienoje integruotoje partitūroje – *aut.*; žr. Green 1985), *impulsų notacija* ir *geometrinis vaizdavimas* (Agawu 2016: 191).

sunku perteikti įprasta notacija. Be to, TUBS sistema paprasta interpretuoti, ją gali naudoti ir ne muzikantai.

Remiantis šia muzikos ritmų žymėjimo sistema, XXI a. pradžioje buvo sukurta ir tekstilinė Afrikos muzikos notacija. Tai Polio Austerlitzo (Paul Austerlitz) adaptuota Kétingo TUBS versija. Kétingas langelių sistemoje naudojo tik vieną spalvą, o tekstilinėje notacijoje skirtingiems garsams išreikšti naudojami skirtingi pilkos spalvos atspalviai.

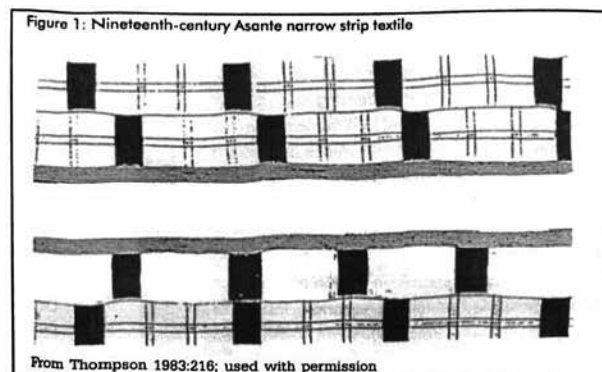
Trimitų hoketo ritmika, *Perico la tiene*, įrašė Luis „Perico“ Ortiz (ilustracija iš Austerlitz 2004: 118)

Pilkos spalvos atspalviai tekstilinėje notacijoje nurodo konkrečius aukščius arba skambesius, t. y. kiekvienas atspalvis žymi konkretų trimitu išgaunamą garsą. Kuo šviesesnis atspalvis, tuo tonas aukštesnis (kaip minėta, šią garsų vizualizaciją gali „perskaityti“ ir neišmanantys vakarietiškos notacijos). Viršutinėje trimito partijoje kartojasi ta pati nata, o paliekamus tarpus užpildo apatinė trimito partija (Austerlitz 2004: 118).²⁸

Toks užrašymas nepaprastai panašus į Vakarų Afrikos tekstilę – siauras raštų juostas. Austerlitzas priminė meno istoriko Roberto Fario Tompsono (Robert Farri Thompson) įvesdintą terminą ritmizuota tekstilė. Pastarojo teigimu, siaurų raštų juostų audiniai primena garsųjį netaisyklinių melodinių akcentų frazavimą Afrikos ir afroamerikiečių muzikoje (Thompson 1984: 207). Tad tekstilinė muzikos notacija atskleidžia estetinę Juodojo Atlanto²⁹ vizualiųjų ir garsinių menų vienovę (Austerlitz 2004).

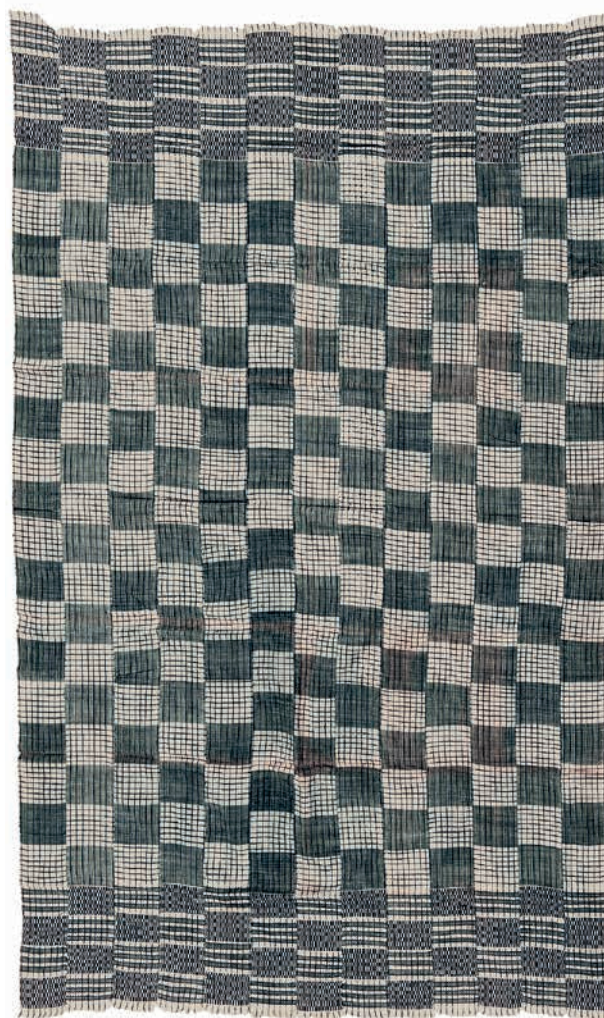
28 Austerlitzo tekstilinė notacija labai artima mano pasiūlytiems polifoninės skudučių muzikos – „Škic, kate“ (LLIM 78) ir „Kate“ (SIS 1536) – notacijos pavyzdžiams. Žr. Račiūnaitė-Vyčinienė 2025.

29 Sąvoka *Juodasis Atlantas* (*The Black Atlantic*) apibūdina juodaodžių kultūrų susiliejimą su kitomis aplink Atlantą gyvuojančiomis kultūromis, kitaip tariant, nusako istorines ir kultūrines jungtis per vandenyną. Išsamiau žr. Thompson 1983; Gilroy 1993.

XIX a. ašančių siaurų juostų tekstilė (iš Thompson 1983: 218; cit. iš Austerlitz 2004: 118)

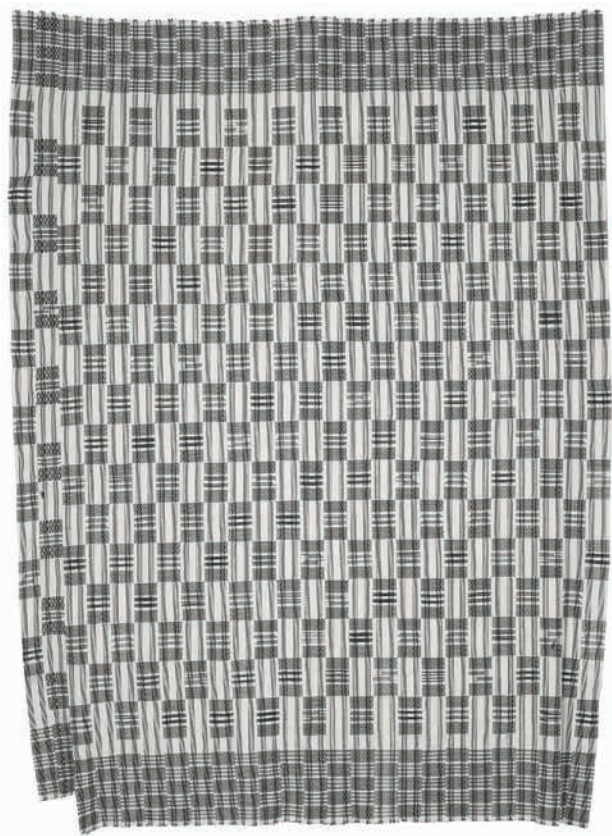
Pažinčiai – keli ašančių (akanų grupės tautės³⁰) audinių navazdžiai.

Kente audinys³¹, medvilninė suknelė. Saugoma Nacionalinio pasaulio kultūrų muziejaus fonde (Nationaal Museum van Wereldculturen), Nyderlandai. Iš www.europeana.eu.

30 Ašančiai (savivardžiai *asanci*, *asantefo*) – Afrikos tauta, kai kurių tyrinėtojų nuomone, akanų tautos etninė grupė. Gyvena daugiausia Ganoje (Ašančio ir Brong Ahafo srityse), Toge ir Dramblio Kaulo Krante.

31 Kente – ašančių audinių rūšis.

Ašančių, arba akanų, medvilninis vyriškas audinys. XX a.

Ašančių, arba akanų, vyriškas audinys. XX a. Saugomas Mineapolio meno institute <https://collections.artsmia.org/art/98493/mans-cloth-asante-artist> <žiūrėta 2026-01-29>.

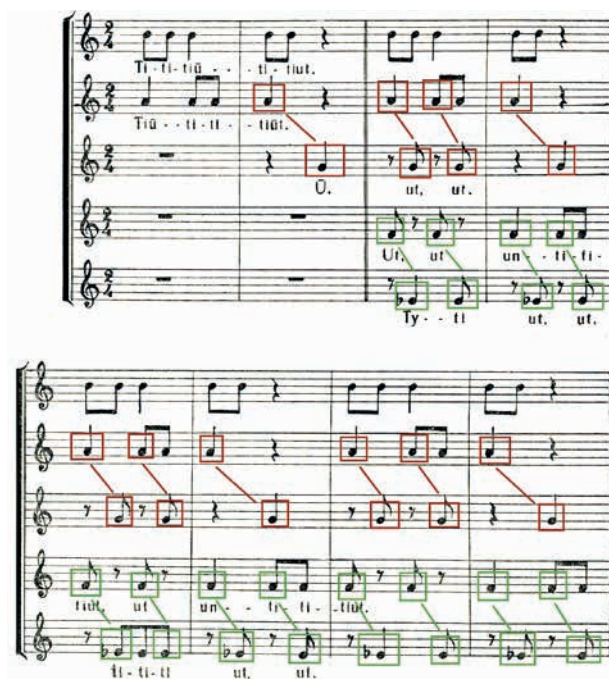
Ašančių, arba akanų, vyriškas audinys. XX a. Saugomas Mineapolio meno institute <https://collections.artsmia.org/art/98500/mans-cloth-asante-artist> <žiūrėta 2026-01-29>.

Ašančių *Kente* audinys. Saugomas Majamio universiteto meno muziejuje <https://miamiuniversityartmuseum.omeka.net/items/show/1048> <žiūrėta 2026-01-29>.

O dabar vėl trumpam sugrįžkime prie lietuvių tradicinės polifonijos. Nors Austerlicio tekstilinė notacija tolina lietuvių muzikai, vis dėlto tam tikrų Afrikos regionų polifoninė muzika tipologiškai yra gimininga lietuvių tradicinei polifonijai, kartais pavadinamai lietuviškąja „protominimalistine muzika“ (Nakas 2004). Šioje vietoje vertėtų priminti, kad turtinga Afrikos pučiamųjų muzikos instrumentų ansamblių polifonija³², pasižyminti begaliniu tam tikrų ostinatinių figūrų kartojimu, turėjo įtakos Stivo Raiko (Steve Reich) – minimalizmo pradininko – kūrybai (Feld 1996). Tad neatsitiktinai tiek lietuvių, tiek Afrikos ir Karibų jūros regiono polifoninių kūrinių „audimas“ iš smulkių, nuosekliai pasikartojančių, ritmiškai organizuotų elementų artimas vietinei tekstilei, kurioje galima išvelti ir šiuolaikiniam optiniam menui būdingų bruožų³³, aptartų ankstesnėje publikacijoje.

Vienas iš akivaizdžių lietuvių ir afrikiečių bei afroamerikiečių polifoniją vienijančių elementų – minėtasis hoketo principas. Ši technika būdinga daugeliui lietuvių archajiškų polifoninių kūrinių, pučiamų skudučių arba ragų (medinių trimitų) komplektais. Pavyzdžiui, penkiais ragais pučiama „Skurdutė“ (LLIM 97):

Retais atvejais hoketu gali būti pagrįstas ir skudučiavimas dviese: ištisinė melodija susidaro iš pavienių abiejų skudučiuotojų išgaunamų garsų (pvz., „Antis tupi ant kiaušinių“, LLIM 40).

32 Išsamiau žr. Arom 1984; 1991; Nketia 1974 ir kt.
33 Išsamiau Račiūnaitė-Vyčinienė 2025.

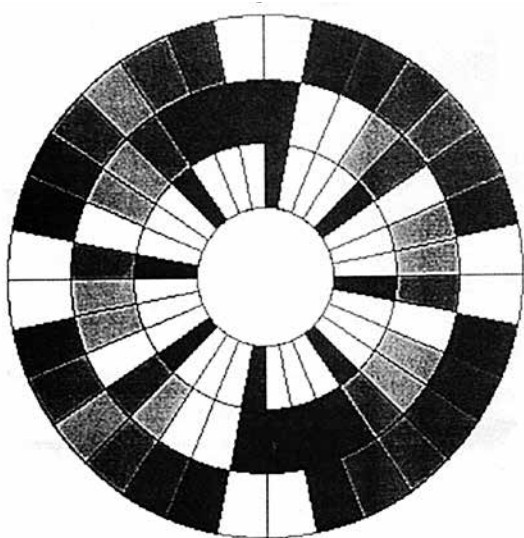

Hoketo principas būdingas ir tam tikroms vokalinėms sutartinėms – *atitartinėms*. Pavyzdžiui, giedodamos *trejines atitartines*, kiekviena iš trijų giedotojų tam tikroje vietoje padaro trumpą pauzę – dažniausiai praleidžiamas vienas refreno žodis (*dobilio, dautuvo, siudijo* ir pan.) arba žodžių junginys (*dobilio čiūto* ar *dobilio rūto*). Šį žodį ar žodžių junginį pagieda kita giedotoja (kuri iki tol tylėjo), užpildydama melodijoje paliktą spragą. Pavyzdžiui, „Dobilio, dobilėli“ (SIS 1258a):

Panašiai hoketo principas veikia ir afrikiečių polifoninėje muzikoje. Hoketo pavyzdžiai, Austerlicio teigimu, ypač tinkami tekstilinei notacijai (prisiminkime aukščiau pateiktą pavyzdį). Plėtodamas savąją tekstilinės notacijos koncepciją, Austerlitas rėmėsi ir daugelio kitų tyrinėtojų išvalgomis. Džonas Mbiti (John Mbiti) atskleidė, kad afrikiečiai muzikiniam laikui nepriskiria skaitinių verčių, tradicinėse Afrikos bendruomenėse neegzistuoja skaitmeniniai kalendoriai, tad ir linijinė laiko samprata afrikietiškam mąstymui iš esmės svetima (Mbiti 1970: 24, 21, cit.: iš Merriam 1982: 456). Mekio Nzevio (Meki Nzewi) teigimu, afrikietiška laiko samprata yra ciklinė, kylanti iš gamtos (Nzewi 1997: 33).³⁴ Tad, anot

34 Atkreipiamas dėmesys, kad XX a. pagausėjus kontaktų su kitomis kultūromis, ir Vakarų profesionalioje muzikoje radosi netiesinio laiko konceptas (Kramer 1988: 387). Austerlitas atkreipia dėmesį ir į XX a. pabaigoje folkloristo Čarljo Sygerio (Charles Seeger) išsakytą mintį, kad linijinės muzikos notacijos „grandinė arba srautas“ iškreipia ir Vakarų muzikos realybę, nes muzikinėje patirtyje garsinės grandys susilieja (Seeger 1977: 169).

Vidinis ratas žymi šokėjų motorinį ritmą, vidurinis – dvipusio būgno partiją, išorinis – saksofono partiją

Austerlito, būtent apskritiminė (žiedinė) notacija³⁵, naudota, pavyzdžiui, Nzevio (Nzewi 1997), Bekerio (Becker 1979) ir Nelsono (Nelson 1991) Vakarų Afrikos, Javos ir Pietų Indijos muzikai užrašyti, padeda išvengti klaidinančio išpūdžio. (Austerlitz 2004: 121). Štai kaip atrodo vienas iš linijinės tekstilinės notacijos pavyzdžių, paverstas apskritimine tekstiline notacija. Čia vidurdienio dvyliktos valandos pozicija atitiktų linijinės tekstilinės kūrinių notacijos pradžią (ten pat: 122).

Aptaręs keletą Afrikos ir Karibų muzikos apskritiminės vizualizacijos pavyzdžių, Austerlitas pateikia ir tokį apibendrinimą: nors tekstilinė notacija yra vizualus šios „gyvenimo bangos“ (taip jis pavadina bendrą įvairių muzikos instrumentų ir šokėjų šėsmą, kaleidoskopiškai keičiantis melodijos ritmams – *aut.*) atitikmuo, tačiau jos statiskumas negali perteikti nuolat kintančios muzikos kokybės (ten pat: 122).

Nepaisant neišvengiamo bet kokios, taigi ir apskritiminės (žiedinės) notacijos, statiskumo, pastaroji, mano manymu, tinkamesnė, nei įprasta penklinė, tiek afrikiečių, tiek ir lietuvių polifoniinei muzikai vizualizuoti. Sinestetinis Austerlito požiūris į Juodojo Atlanto estetiką skatina į tokią notaciją pažvelgti įdėmiau, giliau patyrinėti įvairius ją sąlygojančius reiškinius, kurių vienas svarbiausių – ciklinio laiko samprata. Nepamirškime, kad būtent ciklinė laiko samprata yra sutartinių ir joms artimos polifoninės muzikos pasaulėvokos pamatas.

35 Terminai apskritiminė, žiedinė (plg. *circular notation*), ciklinė notacija straipsnyje vartojami sinonimiškai.

NEOMITOLOGIZMAS XX A. MUZIKOJE: APRAIŠKOS IR IŠTAKOS

Pastaruoju metu muzikologiniuose tyrimuose vis dažniau atsigręžiama į mitus (jų struktūrą, archetipinius simbolius ir kt.), juose išvelgiami ir šiuolaikinės muzikinės kūrybos pradai. Štai minėtoji muzikologė Viktorija Adamenko XX a. kompozitorių (A. Skriabino, A. Šionbergo (A. Schoenberg), A. Šnitkės (A. Schnittke) ir Dž. Krambo (G. Crumb) kūrybos tendencijas įvardija kaip „neomitologizmą“ muzikoje (Adamenko 2007). Viena jo išraiškų – vėlgi apskritiminė notacija, anot muzikologės, iliustruojanti XX a. muzikos slinktį nuo „atsiskleidžiančios laike“ prie „atsiskleidžiančios erdvėje“. Apskritiminės notacijos suklestėjimas šiuolaikinėje muzikoje, anot Adamenko, aiškintinas Europos ir Amerikos kompozitorių (nuo A. Skriabino iki Dž. Krambo) pastangomis savo kūryboje pasiekti makrokosminę istorijos, kultūros ir visuomenės sintezę, t. y. kurti savitą mitą. Daugelio šių kompozitorių ritualinės kompozicijos³⁶ remiasi archetipiniais mitiniais simboliais, pavyzdžiui, mandala.

Šiuolaikines ritualines kompozicijas Adamenko interpretuoja savitai, pasiremama įvairiomis, viena kitą papildančiomis, metodologijomis: Klodo Levi-Stroso (Claude Lévi-Strauss) struktūralizmu, Tartu mokyklos semiotika, Džozefo Kempbello (Joseph Campbell) mitografija ir kt. (Adamenko 2007: xii). Jos teigimu, kosmologiniuose mituose visatai struktūruoti dažniausiai pasitelkiama apskritimo mitologema. Ir kai kuriose šiuolaikinėse partitūrose apskritiminė notacija pasitelkiama kaip protostruktūra. Svarstydama apie šiuolaikinių muzikos kūrinių apskritiminės notacijos kilmę, muzikologė pasitelkia ir prancūzų filosofo Gastono Bašlaro (Gaston Bachelard) „apvalumo fenomenologijos“ bei „vertikalaus laiko“ sąvokas (vertikalus laikas atitinka Krambo „sustabdyto laiko“ idėją bei *Karlheino* Štokhauzeno (Karlheinz Stockhausen) „momento formą“). Jos žodžiais, „Bašlaro vertikalusis laikas ateina į galvą lyginant minimalistinę muziką su archajišku ritualu, per kurį jo dalyviai patiria mitinį laiką“ (ten pat: 239).

Kai kurios Adamenko išvalgos itin svarbios modernybės ir archaikos sąveikai aptarti. Anot

36 Pasak muzikologės Ingos Janauskienės, tokiose kompozicijose su rituališkumu sietinas kūrinių mitologinis pobūdis, jo kosmologinė orientacija, specifinė, ritualams būdinga struktūra, forma ir modeliai, savita muzikinė raiška (kartais pasireiškianti barbarišku stiliumi) ir kt. (Janauskienė 1999: 306).

muzikologės, paprastai yra sunku įveikti atotrūkį tarp itin išprususio meno atlikėjo ir aborigenų muzikos, mitų ir ritualų kūrėjo sąmonės. Tačiau XX a. neomitologizmas ir neoritualizmas padeda kultūrinės ribas peržengti (ten pat: xv).

Ypatingą dėmesį šiuolaikinės muzikos sąsajoms su mitu skiria čekų muzikologas Deividas Kozelas (Kozel 2017, 2019, 2022 ir kt.). Straipsnyje „Laiko modeliai XX a. mituose ir muzikoje“ (2019) šis autorius pastebi, kad laiko modelių mitologizavimas muzikoje yra glaudžiai susijęs su momentiniu laiku (momentine forma) ir vertikaliojo laiku, menančiu mito ir ritualo laiko vertikalumą, statiką ir belaikiškumą (Kozel 2019: 186). Tyrinėtojas atkreipia dėmesį į svarbią struktūrinę XX a. muzikos komponavimo techniką – nelinijškumą.³⁷ Klausantis šios muzikos, nesitikima patirti tradicinės praeities-dabarties-ateities sekos kaip tam tikro naratyvo, dėmesys sutelkiamas į dabarties momento muzikinę struktūrą. Nelinijškumas, anot Kozelo, pasiekiamas sutrikdant muzikos ir jos kompozicinės medžiagos tolydumą (ten pat: 188).

Muzikologo teigimu, puikus muzikinio minimalizmo pavyzdys, kai taikant specifines muzikines priemones yra sukuriamas belaikiškumo ir vertikalios laiko pojūtis, yra Stivo Raiko „Muzika 18-ai muzikantų“ (1974–1976). Maždaug valandos trukmės kūrinys išvelgimi net keli mitologiniai principai. Pavyzdžiui, šio kūrinio struktūroje atsispindi mitui būdingas kartojimas: muzikos tėkmę sudaro ilgos pasikartojančios atkarpos, kurios palaipsniui kinta, bet neturi teleologinės krypties (ten pat). Muzikologas atkreipia dėmesį, kad abstrahuotų formų kartojimas XX a. mene, tapęs jį struktūruojančiu principu, nėra praradęs turėtų sakralinių funkcijų, ryški ir ritualinė jo prigimtis (plg. mitinius simbolius mene, šokio, operos, performanso ritualinių funkcijų atgaivinimą ir t. t.).³⁸

Šioje vietoje norėtusi ilgiau stabtelėti prie kartotės, kaip mitologinio principo, kurio apraiškų Kozelas atranda XX a. muzikoje (Šionbergo,

Krambo kūryboje, minimalistinėje muzikoje ir kt.) (Kozel 2017). Muzikologas remiasi amžinojo sugrįžimo ir kartotės principą akcentavusiu Mirčia Eliade (Mircea Eliade), atskleidusiu, kad daugelis žmogaus veiksmų atkartoja mitinius įvykius, ir tai suteikia jiems sakralumo.

Kartojimo principas, anot Kozelo, yra neomitologizmo išraiška. Jį aptiksime tiek pačioje muzikoje, tiek ją perteikiančiose grafines struktūrose. Kaip ir Adamenko, šis autorius atkreipia dėmesį į apskritiminę notaciją, iš naujo atrastą XX a. kompozitorių (tai suvokiama kaip savotiškas renesansas).³⁹ Apibendrinamas savo išvalgas ir pasiremdamas Adamenko tyrimais (Adamenko 2007: 201–240), Kozelas teigia, kad ši naują notacijos būdą galima interpretuoti pasitelkus savasties archetipo – mandalos – simboliką. Ratas (apskritimas) tampa atrastojo mitologinio muzikos matmens simboliu modeliu (Kozel 2017: 165).

O dabar sugrįžkime prie Kozelo analizuojamo Reiko kūrinio „Muzika 18-ai muzikantų“ ir dar vieno svarbaus jo elemento – cikliškumo⁴⁰. Anot muzikologo, svarbiausias minimalistinės muzikos elementas yra ciklinis pasikartojimas, sukeliantis belaikiškumo, statiškumo išpūdį ir grindžiamas mitiniu mąstymu. Tai muzikos semiotikui Erui Tarasčiui (Eero Tarasti) suteikia galimybę minimalistinę muziką, grindžiamą dabarties akimirkų seka be jokios aiškos laiko artikuliacijos, pavadinti antinaratyvine (Tarasti 1994: 285, cit. iš: Kozel 2019: 189). Tarastis laiko segmentaciją minimalistinėje muzikoje susieja su Levi-Stroso išvalga, kad muzika (ir mitas) yra priemonė sustabdyti laiką: „Minimalistinė muzika atmeta laiko segmentaciją ir tradicinės muzikinio laiko funkcijas: šioje muzikoje nebegalima išskirti pradžios, pabaigos, įžangos ar kitų muzikos laiko funkcijų. Čia muzika iš tiesų tapo mašina, kuri sustabdo laiką <...>“ (Tarasti 1994: 284). Šias Tarasčio mintis tarsi „įgarsina“ vienos Broniaus Kutavičiaus oratorijos „Magiškas sanskritas“ dalies tekstas: „Pradžios neregėjau, nei galo – vien saulės šviesos sukinys“ ir begaliniais kanonais plėtojama muzika. Ne tik ši, bet ir kitos oratorijos dalys yra atviros, lyg neturinčios nei aiškos pradžios, nei aiškos pabaigos. Rodos,

37 Tiesa, autorius perspėja, kad mitinio mąstymo laiko modeliai ir laiko modeliai muzikoje nėra tapatūs, tai tiesiog tam tikrų mitologinių ir muzikinių struktūrų simbolinės prasmės interpretacijos, kurias įgalina XX–XXI a. kultūroje atgimstantys mitai. (Kozel 2019: 186).

38 Kartojimą Kozelas sieja su ritualu, perimtu iš neeuropietiško kultūrų laiko modelių, taip pat su mitologiniu rato bei sferos simboliu (Kozel 2019: 190). Ypač ryškus tokios kūrybos pavyzdys – Broniaus Kutavičiaus oratorijos *Pasutinės pagonių apeigos* (1978), *Iš jotvingių akmens* (1983), *Pasaulio medis* (1986) ir *Magiškasis sanskritas* (1990).

39 Apskritiminės notacijos pavyzdžių galima rasti Krambo, Štokhauzeno ir kt. kompozitorių kūryboje.

40 S. Reiko žodžiais, šios kompozicijos pagrindą sudaro vienuolikos akordų ciklas, skambantis pradžioje ir pabaigoje. Žr. Steve Reich. *Music for 18 Musicians. Composer's Notes* (<https://www.boosey.com/cr/music/>).

jos galėtų tęstis visą amžinybę⁴¹, kaip ir tradicinės lietuvių sutartinės.

Šiuolaikinėje muzikoje pasitelkiamą nelinijškumą Kozelo interpretuoja kaip kompozitorių siekį įsisavinti daugeliui neeuropietišku kultūrų būdingą ciklinę laiko sampratą. Ciklinio laiko modelis, mitiniame mąstyme siejamas su dievų, gamtos ir žmogaus gyvenimo fazėmis bei materializuojamas ritualine veikla, primena mitinį laiką. Mitinio laiko aktualizavimo pasekmė – istorinio (empirinio, linijinio) laiko tėkmės sustabdymas. Taip peršokama į kitą laiko ir erdvės dimensiją: profaniškąjį laiką pakeičia sakralusis laikas, žmogų jungiantis su transcendentine erdve. Muzikoje tai atliepia vertikaliosios muzikos laiko dimensijos „atradimas“, kompozicinės laiko stabdymo priemonės ir kt. (Kozel 2019: 191).

Panašų istorinio laiko tėkmės sustabdymą ir „persikėlimą“ į kitą laiko ir erdvės dimensiją esu aptarusi ir aš, kalbėdama apie pojūčius, kylančius ilgai giedant sutartines arba klausantis jų giedojimo, atsiduodant begalinei muzikos tėkmei (Račiūnaitė-Vyčiniene 2018: 118).

Pasikartojantys sutartinių elementai pamažu įtraukia giedotojas į tam tikrą būseną, esančią tarsi už kasdienybės ribų. Ją iš dalies galima laikyti pakitusios sąmonės būseną, kuri paprastai siejama su tikrovės iškraipymu (patiriant hipnozės, meditacijos, transo, šokio, dainavimo, narkotikų ir kt. poveikį). Taigi, net jei negalvotume apie ritualinę sutartinių prigimtį, jų muzikos kalbą galėtume laikyti tam tikra sąmonės būklės pakeitimo technologija arba bendravimo priemone. Anot Laimos Zakaraitės, „muzika padeda patekti kitur, tai yra, patirti tai, kas normaliai sąmonės būklei nepatiriama. Muzikos reiškinys gali atlikti jungimo, vienovės jausmo sugrąžinimo veiksmą, su kuo paprastai siejama joga bei kita religinė patirtis.“ (Zakaraitė 2005: 48)

41 Anot Ingos Jasinskaitės-Jankauskienės, dėl savitos erdvės ir laiko organizacijos B. Kutavičiaus oratorijoje „galima priartėti prie egzistencijos problemų – amžinos ir beribės Visatos. Į makrokosmosą nukreipta muzika neturi aiškos pradžios ir pabaigos, ji – monofunkciška, vientisos monolitinės struktūros. Pasak Ivankos Stojanovos (Stoianova 1981: 151–154), šis rezultatas pasiekiamas stabiliai (pagal lygią pulsaciją) kartojant melodinius ir ritminius motyvus, ilgų bei periodinių sekvencijų *ostinato*. Susidaro įspūdis, kad taip sukurta muzika „nulipa nuo scenos ir klausytoją ji tarsi ore apsupta iš visų pusių“. <...> Klausytojas neturi iliuzijų, kad, atrodytų, nesibaigiantys kartojimai atneš ką nors nauja. Pagal poveikį klausytojui minėtos orientacijos muzika vadinama labai įvairiai: hipnozė, transo, ciklinė, meditacinė, mistinė, pulsuojanči, kontempliacinė.“ (Jasinskaitė-Jankauskienė 2001: 63).

Sutartinių giedojimo metu beveik kaskart tenka išgyventi „laiko praradimo“, „persikėlimo į kitokią laiko tėkmę“, tarsi „atsidūrimo kitame – abstrakčiame, virtualiame – laike“ ir pan. būsenas. Dažniausiai tai įvyksta neformalaus giedojimo („giedojimo sau“) arba kokio nors neeilinio koncerto metu, kai ypatingai susikoncentruojama į giedojimą, išsivalant nuo bet kokių nereikalingų kasdienių minčių, kitaip tariant – patiriant susijungimą su aukštesne galia, išgyvenant šventumą. Tuomet valandės ir ilgesnės trukmės koncertas prabėga lyg kelios dešimtys minučių. Po koncerto visos giedotojos negali patikėti, kad laikas taip greitai „išsirpo“. Šiuos pojūčius, tikėtina, lemia tiek giedotojų / klausytojų tam tikras nusiteikimas, ypatinga vidinė būsena, tiek ir pati cikliniais pasikartojimais besireiškianti ritualinė sutartinių prigimtis ir jos sąsajos su mitinio modelio provaizdžiu.

Sutartinių giedojimą kaip vyksmą norėtųsi sugretinti su M. Eliadės analizuotu dabartiniu skaitymo veiksmu, kuris, anot mitologo, tebeatlieka mitologizuoto ritualo vaidmenį, nes suskaido vienalytę erdvės struktūrą. Skaitymas padeda šiuolaikiniam žmogui „peržengti laiką“, panašiai kaip suteikė galimybę mitai. Jis perkelia šiuolaikinį žmogų iš jo asmeninio laiko į kitokius ritmus, leidžia išgyventi kitą „istoriją“ (Eliade 1997: 146). Toks santykio su tikrove perkeitimas būdingas ritualui. Šiandieninius sutartinių koncertus įsivaizduodama kaip muzikinius ritualus, matyt, ir aš, kartu su kitomis giedotojomis, nesąmoningai giedodama siekiu pasinerti į „pradžios“ laiką, patirti šventybę. Eliadės pastebėjimu, toks troškimas peržengti savo – asmeninį, istorinį – laiką ir ekstazėje ar vaizduotėje pasinerti į „nepaprastą“ laiką rodo, kad šiuolaikinis žmogus tebėra išsaugojęs bent šio- kį tokį „mitinio elgesio“ paveldą (Eliade 2004: 55).

Tad mintimis apsukusi didelį ratą, vedantį nuo archajiškos lietuvių polifoninės muzikos ir tradicinės tekstilės link modernybės – oparto ir šiuolaikinės muzikos bei jos vizualizavimo tendencijų – ir vėl sugrįžtu prie sutartinių, t. y. prie archajiškos polifoninės muzikos, kuri pasižymi ypatybėmis, aptinkamomis šiuolaikinėje neomitologizmu alsuojančioje muzikoje. Įsidėmėtina, kad sutartinėms apibūdinti tinka visos minimalistinė muziką apibrėžiančios ypatybės, kildinamos „iš ritualinės neeuropietišku (ne Vakarų) kultūrų muzikos“:

belaiikiškumas („ištirpimas“ laike, laiko nejautimas ir pan.),

nelinijškumas (pabrėžiama ne linijinė muzikos plėtotė, bet vertikalūs sąskambiai, susi-

darantys tarp besipinančių balso partijų – sekundų „susimušimas“, „susidaužimas“, iš čia ir vienas iš sutartinių pavadinimų *kapotinės*),

antinaratyvumas (muzikai būdingos vis tos pačios cikliška besikartojančios ritmo formulės, nėra jokių emocinių pakilimų ar atoslūgių⁴²; tekste dominuoja garsažodiniai refrenai, o ne siužeto pasakojimas)⁴³,

nehierarchiškumas (visų garsų lygiavertiškumas, derinės traukos nebuvimas, visiškas skirtingų balso partijų lygiateisiškumas).

Visi šie bruožai patvirtina sutartines esant pirmaprade ritualine muzika, atėjusia iš mitinio laiko.

Su mitiniu laiku sutartines sieja ir vienas svarbiausių archajinės polifonijos bruožų – ciklinis pasikartojimas, liudijantis ciklinę laiko sampratą. Tiesa, čia vertėtų priminti, kad ciklinis laikas tiek tradicinės, tiek ir šiuolaikinės muzikos tyrėjų paprastai siejamas su egzotinėmis, t. y. „ne Europos“, „ne Vakarų“ kultūromis (Vakarų Afrikos, Javos, Pietų Indijos, Kinijos, Malaizijos, Balio ir kt.). O kaip prie šių kultūrų šliejasi sutartinės? Kad ir kaip paradoksalu, sutartinės, mano pastebėjimu, daugeliu bruožų yra artimesnės Rytų, nei Vakarų muzikos sampratai (matyt, tai leistų spėti, kad jų šaknys glūdi Senosios Europos civilizacijoje, o gal – senojoje Eurazijos tautų bendrystėje). Į tai jau XX a. viduryje atkreipė dėmesį kompozitorius E. Geistas, teigdamas, kad sutartinės „atspindi kitokią – ne graikiškąją kultūrą“ (Geist 1940: 57). Sutartinėms, anot Geisto, būdingas trumpų, primityvių muzikos atkarpų kartojimas, o tai jas sieja su Afrikos (ypač arabų) muzika bei azijiečių dainų tipu. Tokias pat „besisukančias“ struktūras galima išskirti Balkanuose, taip pat ir Mažojoje Azijoje. Beje, Geisto manymu, archajiškose tautose toks reiškiny susijęs su kultiniais ir maginiais tikslais – tam tikras stereotipinis ritmo ir monodinių struktūrų kartojimas turėdavęs žmonėms hipnotizuojantį poveikį. Čia tiktų prisiminti ir filosofo Žilvino Svigario samprotavimus apie pasikartojamumą. Anot Svigario, archajinėje lietuvių tautosakoje ieškome visa

apimančios gilios darnos, tad svarbi ir pasikartojanti posmų bei sąskambių struktūra:

Kaip be galo kartojamose tantrinio budizmo mantrose ar dzeno piešiniuose, kai daugybę kartų piešiamas tas pats peizažas ar hieroglyphas, taip ir kiekvienas naujas sutartinės posmas tik pagilina įsitraukimą. <...> Įsidainuodamas ir įsigyvendamas žmogus vidumi sutampa su dainuojamu pasauliu. Ritmas, rimas, melodika, jautrus atidumas reiškia ne dekoratyvumo siekį, o tarsi buvimo ir susivokimo pasaulyje būdą, grindžiamą darna. Galima numanyti, kad derinimo pastanga archajiniame pasaulyje gyvenusiam senovės lietuviui buvo susijusi su tam tikra pačioje gamtoje slypinčia pirmaprade tvarka, pirmapradžiu pasaulio prasmingumu. (Svigaris 2017: 59)

Ciklinis kartojimas, drįsčiau manyti, yra esminis lietuvių archajinės polifonijos bruožas, siejantis jas su mitiniais rato (apskritimo), sferos simboliais. Šią sąsają nusako ir vienas iš sutartinių pavadinimų – *apskritos*. Norom nenorom ima suktis mintys apie sinestezijos, kuri paprastai siejama su šiuolaikine menų sinteze, reiškinį. Visai tikėtina, kad aliuzijų į sinesteziją būta jau senovėje – tai rodytų tam tikri kosmoso vaizdiniai, pagrįsti pirmine skaitmenine struktūra: antikos pasaulio „sferų muzika“ („sferų harmonija“), kinų „kosminė harmonija“ ir pan. Sutartinės, arba *apskritos*, taip pat galėtų būti kosminės harmonijos – visuotinės darnos, sutarimo plačiąja prasme – atitikmuo.

Tuomet neturėtų stebinti ir galima sinestetinė prieiga prie sutartinių / instrumentinių polifoninių kūrinių muzikos, ieškant naujų jos suvokimo, įprasminimo ir vizualizavimo (natografavimo) galimybių. Kad archajinėje polifonijoje slypi tokios galimybės, rodytų minėtojo Austerlito sinestetinis požiūris į Juodojo Atlanto estetiką (Austerlitz 2004).

Dar vieną postūmį sutartinių tyrimams pasitelkti sinestetinę prieigą suteikė naujas menininkės ir menotyrininkės Salomėjos Jastrumskytės požiūris į sinesteziją. Anot jos, „sinestezija, kuri ilgą laiką buvo suvokiama kaip statiškas ir galutinis menų sintezės tikslas, palengva virsta pojūčio ir menų sintezės refleksijos aspektu, o romantinė sinestezijos apoteozė – modeliuojamu jos vartojimu“ (ten pat: 93). Sinestezijos pojūtis, anot Jastrumskytės, „arba gali atsitikti ir būti neatšaukiamas, nesustabdomas, arba tikrovė, gudriai manipuliuojama, jį išprovokuoja. Pojūčiai apskritai

42 Kompozitorius Edvinas Geistas (Edwin Geist) kadencijų [tai harmoninis ar melodinis vingis, kuriuo užbaigiamas muzikos darinys – *aut.*] nebuvimą išskyrė kaip vieną esminių sutartinių savybių (Geist 1940: 73).

43 Beje, sutartinių, kaip ir Rytų muzikos (pvz., ainių – Japonijos čiabuvių – *upopos* dainų) atlikimui būdinga suvaldyta emocija, pasinėrimas į vieną būseną ir ilgas buvimas joje (Račiūnaitė-Vyčinienė 2018: 473).

yra vieta, į kurią mus įvilioja tikrovė <...>“ (Jas-trumskytė 2006: 94). Įvairių pojūčių, kylančių atlikimo (giedojimo, skudučiavimo, kankliavimo) metu, požiūriu, sutartinės dar, galima sakyti, visiškai nėra tyrinėtos.⁴⁴

IŠVADOS

Nepaisant to, kad lietuvių polifoninė muzika jau yra plačiai ir giliai ištirta, joje, muzikos psichologijos požiūriu, dar esama daug neatskleistų dalykų – girdėjimo, suvokimo, laiko ir erdvės organizavimo ir kt. Ypatingo dėmesio ir gilesnio specialistų žvilgsnio, manyčiau, vertas muzikinių iliuzijų („fantominių melodijų“) reiškiny, kuris užčiuoptas pirmojoje tyrimo dalyje. Skudučių polifoniniuose kūriniuose susidarančios „fantominės melodijos“ prilygsta judėjimo iliuzijai (muaro efektas), būdingai optiniam ir kine-tiniam menui.

Pastebėta, kad itin glaudaus ryšio esama tarp archajinės polifonijos ir tradicinės tekstilės. Tokio giluminio ryšio galimybes patvirtintų Azerbaidžano muzikos (mugamo *rast*) ir tekstilės (kilimo *šahnazarli*) struktūriniai bei semiotiniai tyrimai, atskleidžiantys bendras šių dviejų menų ištakas. Komparatyvistinis tyrimas parodė, kad muzikinio garso „vizualizavimo“ ir *šahnazarli* raštų „klausymo“ galimybė sietina su azerbaidžaniečių tapatybės ypatumais. Monodinės faktūros mugame azerbaidžanietiška tapatybė išreikšta per improvizaciją ir gana laisvą, ekspresyvią raišką. Tai visiškai priešinga lietuvių sutartinių, kurios pagrįstos griežta vidine tvarka, cikliniu pasikartojamumu ir simetrija, estetikai ir sampratai. Akivaizdu, kad sutartinių intravertiškumas, formos griežtumas ir cikliškumas dera su panašiais bruožais pasižyminčiais lietuvių tradiciniais audiniais (kaip improvizacija paremta ekspresyvi mugamo muzika dera su iš įvairių tradicinių motyvų sukurto kilimo kompozicija, kurioje gausu ir simetrijai nepaklūstančių smulkesnių motyvų). Skirtingų tautų tradicinės muzikos ir vaizdo vienovės tyrimai, manyčiau, galėtų būti labai svarbūs etniniam savitumams, galbūt ir etninei tapatybei, išryškinti.

Archajinei lietuvių polifonijai ir tradicinei tekstilei būdingi tam tikri bendri kūrybos principai: nuolatinis smulkesnių elementų – ląstelių pasikartojimas; ląstelių (raštų / muzikos motyvų

/ ritmo formulių) dvigubinimas; vyraujančio ornamenta (skudučių polifoninėje muzikoje – „fantominės“ melodijos) išskyrimas kontrastinio derinimo principu; dvipusė („atvirkštinė“, „dvišalė“) kūrybos technologija; kūrybos pricipas pirmyn-atgal. Aptartas glaudus polifoninių kūrinių ir audinių ryšys leistų teigti, kad grafinis notacijos būdas yra žymiai parankesnis archajiškos polifonijos ypatumams atskleisti bei jos poveikiui šiuolaikiniam žmogui suvokti, nei įsigalėjusi įprasta europietiška notacija penklinėse. Pastaroji įneša tam tikros painiavos: vieni iš pasikartojančių (kanonu ar imitaciškai) motyvų partitūroje prasideda stipriąja takto dalimi, kiti – silpnąja ir pan. Tai lemia skirtingą vienodų motyvų suvokimą: atrodo, kad vieni garsai labiau akcentuoti, kiti (esantys silpnojoje takto dalyje) – menkliau ir pan. Vis dėlto jie yra visiškai lygiaverčiai, tik nutolę vienas nuo kito mažesniu ar didesniu atstumu – tolygų jų išsidėstymą ir nuolatinį pulsavimą atspindi grafinė notacija.

Grafinės notacijos svarbą lietuvių polifoninės muzikos sampratai ir struktūriniam ypatumams išryškinti patvirtina Austerlico sukurta tekstilinė notacija, skirta afrikiečių bei afroamerikiečių polifoninei muzikai vizualizuoti, o ypač – ne linijinė, bet ciklinė jos versija, leidžianti atspindėti vieną pagrindinių šios muzikos ypatybių – cikliškumą.

Cikliškumas, beje, tampa atspirties tašku daugeliui XX a. kompozitorių, siekiančių aktualizuoti ciklinę laiko sampratą, sukurti ritualines kompozicijas, paremtas mitine ciklinio pasikartojimo samprata. Viena šios „neomitologizmo“ tendencijos muzikoje išraiškų – apskritiminė (žiedinė) notacija. Apskritimas, išreiškiantis amžinybės, harmonijos, pilnatvės ir pan. idėjas, tampa vienu iš itin svarbių figūrinės notacijos simbolių. Be to, dažnai apskritimas ne tik simbolizuoja kūrinių idėją, bet ir atspindi jo muzikinę sąrangą. Apskritiminė notacija yra paranki tiek archajinei ritualinei muzikai, tiek ir šiuolaikinei minimalistinei muzikai vizualizuoti. Tai rodo, kad riba tarp archaikos ir modernybės yra labai trapi – ji laisvai peržengiama.

Galima manyti, kad analizuojamas garso ir vaizdo pasaulių sąryšis yra labai senas, sietinas su pirminiu meno sinkretizmu, su visa apimančia pasaulėžiūra (ir pasaulėgirda), su pradinę muzikos ir vaizdo vienybę atspindinčiu erdvėlaikiu, su daugeliui senųjų kultūrų būdinga cikline laiko samprata. Galima manyti, kad visa tai ir nulėmė tam tikrus bendrus (iš dalies – universalius) kūrybos principus. Tikėtina, kad

44 Kol kas esama tik pavienių pasisakymų, pavyzdžiui, apie tam tikrus vaizdinius, kylančius giedojimo ar skudučiavimo metu.

ir geometriniai lietuvių tekstilės raštai laikytini nors ir netiesiogine, bet galima aptariamoms skudučių polifoninės muzikos, suteikusios postūmį šiam straipsniui, „vizualizacija“.

Straipsnyje glaustai aptarti komparatyvistiniai tyrimai, susiję su muzikos suvokimu, jos vizualizacija (notacija), gali padėti atskleisti iki šiol neišryškintus mūsų psichikos (suvokimo, atminties ir kt.) aspektus, parodyti kai kuriuos universaliuosius kūrybos dėsningumus, susijusius su ciklinio laiko samprata. Toks požiūris į tradicinės muzikos vizualizaciją (notaciją), manyčiau, būtų ypač parankus naujiems komparatyvistiniams archajiškos lietuvių polifoninės muzikos, pagrįstos ciklišku, tyrimams.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Adamenko 2007 = Victoria Adamenko. *Neo-mythologism in Music: From Scriabin and Schoenberg to Schnittke and Crumb*. Hillsdale: Pendragon Press, 2007.
- Agawu 2016 = Kofi Agawu. *The African Imagination in Music*. New York: Oxford University Press, 2016.
- Armstrong 2005 = Frank Armstrong. *Hearing Type*. James Craig's website *Designing with Type* (https://www.designingwithtype.com/chico/images/Armstrong_Hearing-Type.pdf).
- Ahmadvova, Heydarov 2025 = Mansura Shukur Ahmadvova, Rasim Arif Heydarov. The Concept of Mugham in the Azerbaijani Language. *Forum for Linguistic Studies*, 7(11), 2025. P. 13–26.
- Arom 1984 = Simha Arom. The Music of the Banda-Linda Horn Ensembles: Form and Structure. In *Selected Reports in Ethnomusicology*, vol. 5, *Studies in African Music*, Los Angeles: UCLA, 1984, p. 26–46.
- Arom 1991 = Simha Arom. *African polyphony and polyrhythm. Musical structure and methodology [Polyphonies et polyrythmes instrumentales d'Afrique centrale]*. Cambridge University Press, 1991.
- Austerlitz 1997 = Paul Austerlitz. *Merengue: Dominican Music and Dominican Identity*. Philadelphia: Temple University Press, 1997.
- Austerlitz 2004 = Paul Austerlitz. Mambo Kings to West African textiles: A Synesthetic Approach to Black Atlantic Aesthetics. In *Glendora Review: African Quarterly on the Arts*, Vol. 36, No. 3&4, 2004, p. 115–124.
- Averill 1989 = Gage Averill. *Haitian Dance Band Music: The Political Economy of Exuberance*. Ph. D. dissertation, University of Washington, 1989.
- Becker 1979 = Judith Becker. Time and Tune in Java. *The Imagination of Reality: Essays in Southeast Asian Coherence Systems*. Eds. A. L. Becker and Aram A. Yengoyan. Norwood, N. J.: ALEX Publishing Corporation, 1979.
- Blacking 1971 = John Blacking. The Value of Music in Human Experience. *Yearbook of the Folk Music Council* 1, 1971.
- Eliade 1997 = Mircea Eliade. *Šventybė ir pasaulietiškumas*. Vilnius: Mintis, 1997.
- Eliade 2004 = Mircea Eliade. Kaip išgyvena ir kuo prisidengia mitai. *Liaudies kultūra* 2, 2004, p. 47–55.
- Fassler 2014 = Margot Fassler. *Music in the medieval West*. New York; London: W. W. Norton and company, 2014.
- Feld 1996 = Steven Feld. Pygmy POP. A Genealogy of Schizophonic Mimesis. *Yearbook for Traditional Music*, Vol. 28 (1996), pp. 1–35.
- Furniss 2006 = Suzanne Furniss. Aka Polyphony. *Analytical Studies in World Music*, ed. Michael Tenzer. New York: Oxford University Press, 2006.
- Gaidamavičiūtė 2018 = Rūta Gaidamavičiūtė (parengėja). Nėra didelio atotrūkio tarp logikos ir intuicijos, jeigu tai susiję su kūryba. Su kompozitore Egidija Medekšaitė kalbasi Rūta Gaidamavičiūtė. *Kultūros barai*, 2, 2018, p. 57–60.
- Geist 1940 = Edwin Geist. *Antikes und Modernes im litauischen Volkslied*. Kaunas: Pribačis, 1940.
- Gilroy 1993 = Paul Gilroy. *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. London–New York: Verso, 1993.
- Green 1985 = Doris Green. African Oral Tradition Literacy. *Journal of Black Studies*, vol. 15, no. 4, 1985, p. 405–25.
- Greimas 1990 = Algirdas Julius Greimas. *Tautos atminties paieška. Apie dievus ir žmones*. Vilnius–Chicago, 1990.
- Gruodytė 2012 = Vita Gruodytė. Dvi muzikinės (ir ne tik) vizijos priešingomis kryptimis. Broniui Kutavičiui ir Vytautui Landsbergiui. *Kultūros barai*, 11, 2012, p. 37–43.
- Gruodytė 2019 = Vita Gruodytė. Vienišasis modernizmas: Juliaus Juzeliūno akordų teorijos pėdsakais. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vol. 95, 2019, p. 171–197.
- Jankauskienė 1999 = Inga Jankauskienė. Muzikos kūrinių rituališkumas. *Kultūros istorijos tyrinėjimai* 5. Vilnius: Gervėlė, 1999, p. 258–306.
- Jasinskaitė–Jankauskienė 2001 = Inga Jasinskaitė–Jankauskienė. *Pagoniškasis avangardizmas. Teoriniai Broniaus Kutavičiaus muzikos aspektai*. Vilnius: Gervėlė, 2001.
- Jastrumskytė 2006 = Salomėja Jastrumskytė. Sinestezija kaip aktyvus ir pasyvus menų sintezės principas. *Teksto slėpiniai* 9. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006, p. 88–104.
- Koetting 1970 = James T. Koetting. Analysis and Notation of West African Drum Ensemble Music. *Selected Reports (University of California, Los Angeles: Institute of Ethnomusicology)* 1(3), 1970, p. 115–147.
- Kozel 2017 = Kozel David. Repetition as a Principle of Mythological Thinking and Music of the Twentieth Century. *Musicologica Brunensia*. Vol. 52, No. 2, 2017, p. 157–167.
- Kozel 2019 = Kozel David. Time Models in Myth and Music of the 20th Century. *Muzikološki zbornik / Musicological Annual* LV / 1, 2019, p. 177–194.
- Kozel 2022 = Kozel David. Archetypal Symbols in Forms and Principles in Music. *International Review of the Aesthetics and Sociology of Music*. Vol. 53, No. 2, 2022. P. 353–370.
- Kramer 1988 = Jonathan D. Kramer. *The Time of Music*. New York: Schirmer, 1988.
- Kubik, Robotham = Kubik, Gerhard, Robotham, Donald Keith. African music. *Encyclopedia Britannica*, 3 Mar. 2025 (<https://www.britannica.com/art/African-music>).
- LLIM = *Lietuvių liaudies instrumentinė muzika: Pučiamieji instrumentai*. Sudarė Stasys Paliulis. Vilnius, 1959.
- Locke 2009 = Locke David. Simultaneous multidimensionality in African music: musical cubism. *African Music*, Vol. 8, No. 3 (2009), pp. 8–37.

- Locke 2011 = Locke David. The Metric Matrix: Simultaneous Multidimensionality in African Music. *Analytical Approaches to World Musics*, AAWM JOURNAL Vol. 1, No. 1, 2011. (https://journal.iftawm.org/wp-content/uploads/2022/02/Locke_AAWM_Vol_1_1.pdf).
- Merriam 1982 = Alan P. Merriam. *African Music in Perspective*. New York: Garland Publishing, 1982.
- Musteikytė 2006 = Vaida Musteikytė. *Rastro kaip raiškos priemonės panaudojimas vizualinėje raiškoje ir mokyme*. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006.
- Music of Afrika = Music of Africa. *New World Encyclopedia*. (https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Music_of_Africa).
- Nakas 2004 = Šarūnas Nakas. Trumpa lietuvių minimalizmo istorija. *Kultūros barai* 4, 2024, p. 27–31.
- Naroditskaya 2005 = Inna Naroditskaya. Azerbaijani Mugham and Carpet: Cross-Domain Mapping. *Ethnomusicology Forum*, Vol. 14, No. 1 (Jun., 2005), p. 25–55.
- Nelson 1991 = David Paul Nelson. *Mrdangam Mind: The Tani Avartanam in Karnatak Music*. Ph. D. dissertation. Wesleyan University, 1991.
- Nketia 1974 = J. H. Kwabena Nketia. *The music of Africa*. New York: W. W. Norton, 1974.
- Nzewi 1997 = Meki Nzewi. *African Music: Theoretical Content and Creative Continuum, The Culture-Exponent's Definition*. Institut für Didaktik populärer Musik. Oldershausen: W. D. Lugert, 1997.
- PDI = *Pasakos su dainuojamaisiais intarpais*. Surinko ir parengė Jurgis Dovydaitis. Vilnius, 1987.
- Račiūnaitė-Vyčiniene 2018 = Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene. *Sutartinių audos*. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2018.
- Robotham, Kubik 2025 = Donald Keith Robotham, Gerhard Kubik. African music. *Encyclopedia Britannica*, 3 Mar. 2025, (<https://www.britannica.com/art/African-music>).
- Seeger 1977 = Charles Seeger. *Studies in Musicology, 1953–1975*. Berkeley: University of California Press, 1977.
- SIS = *Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, I–III. Sudarė Zenonas Slaviūnas. Vilnius, 1958–1959.
- Stone 1976 = Ruth M. Stone. *African Music and Oral Data: A Catalog of Field Recordings 1902–1975*. Edited with Frank J. Gillis. Bloomington: Indiana University Press, 1976.
- Stone 1982 = Ruth Stone. *Let The Inside Be Sweet: The Pretation of Music Event Among the Kpell Liberia*. Bloomington: Indiana University Press, 1982.
- Stone 1985 = Ruth Stone. In Search of Time in African Music. *Music Theory Spectrum* 7, 1985, p. 139–48.
- Svigaris 2017 = Žilvinas Svigaris. Archajinio lietuvių mąstymo atkūrimas: šventumo samprata. *Liaudies kultūra* 2, 2017, p. 50–62.
- Tarasti 1994 = Eero Tarasti. *A Theory of Musical Semiotics*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1994.
- The Garland Handbook...* 2008 = *The Garland Handbook of African Music*. 2nd Edition. Edited by Ruth M. Stone. New York, London: Routledge, Taylor & Francis, 2008.
- Thompson 1983 = Robert Farris Thompson. *Flash of the Spirit: African and Afro-American Art and Philosophy*. New York: Vintage Books, 1983.
- Tumėnas 1996 = Vytautas Tumėnas. Juostų ryšys su mitologija. *Liaudies kultūra*, 6(69), 1996, p. 35–43.

Tumėnas 2002 = Vytautas Tumėnas. Juosta ir audimas kaip simbolis lietuvių ir indų mitologinėse tradicijose: tipologinės sąsajos ir skirtumai. *Rytai – Vakarai: kultūrų sąveika*. Vilnius: Logos, 2002, p. 264–281.

Tumėnas 2004 = Vytautas Tumėnas. Lietuvių tradicinių juostų „šimtarastiškumas“ istoriniu ir lyginamuoju aspektu. *Liaudies kultūra*, 6(99), 2004, p. 19–30.

Zakaraite 2005 = Laima Zakaraite. Muzikinė patirtis kaip sąmonės keitimo medija. *Žmogus ir žodis*, IV, 2005, p. 47–55.

Ригведа 1989–1999 = *Ригведа*, 1–3 т. Пер. Т. Я. Елизаренковой. Серия «Литературные памятники»: Москва: Наука, 1989–1999.

THE SECRETS OF ARCHAIC LITHUANIAN POLYPHONIC MUSIC: A COMPARATIVE STUDY OF SOUND PERCEPTION AND VISUALISATION. II.

Daiva VYČINIENĖ

Lithuanian polyphonic music – *sutartinės* – has already been widely and deeply researched, but there are still untapped aspects. The article reveals the close connection between archaic polyphony and traditional textiles. This is confirmed by Inna Naroditskaya's structural and semiotic studies of Azerbaijani music (*mugham rast*) and textiles (*šakhnazarli* rugs), revealing the common origins of these two arts. The strictness and cyclicity of Lithuanian *sutartinės* forms also align with those of traditional fabrics. The article highlights these creative principles characteristic of archaic Lithuanian polyphony and traditional textiles: constant repetition of the smallest elements – cells; doubling of cells (patterns/music motifs/rhythm formulas); highlighting the dominant ornament (in *skudučių* polyphonic music – the “phantom” melody) by the principle of contrastive combination; two-sided (“reverse”, “double-sided”) creative technology; the creative principle of forward-backward.

The close connection between polyphonic works and fabrics allows us to assert that graphical notation is handy for revealing the features of archaic polyphony. The importance of graphical notation is confirmed by Paul Austerlitz's textile notation, created to visualise African and African-American polyphonic music, and especially its non-linear but circular (cyclic, round) version, which reflects one of the main features of this music – cyclicity. Cyclicity serves as a starting point for many 20th-century composers seeking to create ritual compositions; they often choose circular notation, which not only symbolises the work's idea but also reflects its musical structure. Such notation is handy for visualising both archaic ritual music and contemporary minimalist music. It is likely that the connection between the worlds of sound and image is very ancient, linked to primary art syncretism and the cyclic time perception characteristic of many ancient cultures.

Lietuvos muzikos ir teatro akademija
Vilniaus g. 6–2, LT-01110, Vilnius
E. paštas: daiva.vyciniene@lmta.lt

SPALVINĖ KLASIFIKACIJA NDEMBŲ RITUALE

Viktoras TERNERIS

Viktoras Turneris (Victor Turner, 1920–1983), XX a. britų kultūros antropologas, vienas žymiausių pasaulyje, mūsų skaitytojui jau turi būti pažįstamas: Liaudies kultūroje (2001, Nr. 6, p. 62–67) skelbta ištrauka iš jo knygos „Ritualinis procesas: struktūra ir antistruktūra“, taip ir pavadinta – „Struktūra ir antistruktūra“. Dabar skelbiame ištrauką iš kitos jo knygos, iš „Simbolių miško“ (The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual). Knyga remiasi lauko tyrimų patirtimi tarp ndembų – šiaurės vakarų Zambijos (centrinė pietų Afrika) tautelės žmonių. Siūlomas vertimas – tai esminės ištraukos iš III knygos skyriaus, pavadinto „Spalvinė klasifikacija ndembų rituale: pirmykštės klasifikacijos problema“, kuriame kalbama apie pamatinių „trijų spalvų“ – baltos, raudonos ir juodos – simboliką ndembų ritualuose ir gyvenime. Ndembų kalbos terminai vertime pateikiami kursyvu angliška transkripcija, kaip autoriaus.

■ Iš tikrųjų kiekvienas dualizmo atvejis įsitenka platesnėje – trinarėje klasifikacijoje. O trinarė klasifikacija yra susijusi su trimis spalvomis: balta, raudona ir juoda. Tai vienintelės spalvos, kurioms ndembūs turi pirminius pavadinimus – visų kitų spalvų pavadinimai yra arba išvestiniai iš jų (kaip *chitookoloka* „pilka“, vedinys iš *took* „baltas“), arba sudaryti iš apibūdinančių metaforų (kaip *meji amatamba* „žalia“, pažodžiui „batato lapų vanduo“). Dažnai spalvas, kurias mes skiriame nuo baltos, raudonos ir juodos, ndembūs kalbiškai tapatina su jomis: pavyzdžiui, mėlynas drabužis apibūdinamas kaip juodas, o geltoni arba oranžiniai daiktai urmu suplakami kaip raudoni.

Pirmąsyk stebint ndembų ritualus, man įsirėžė itin dažnas balto ir raudono molio panaudojimas ritualinei puošybai. Tuomet padariau išvadą, kad tik šios dvi spalvos yra ritualiai reikšmingos ir kad turiu reikalą su dvinare klasifikacija.

Išties esama ritualinių kontekstų, kuriuose raudona siejama su vyriškumu, kaip kad raudona karo vadų, apipjaustytojų bei medžiotojų ritualinė puošia, o balta – su moteriškumu, kaip baltus syvus išskiriančio medžio *mudyi* atveju, kuris yra svarbiausias moteriškumo bei motinystės simbolis. Kita vertus, man teko patirti ne mažiau ritualinių kontekstų, kuriuose balta reiškė vyriškumą, o raudona – moteriškumą. Pavyzdžiui, *Nkula* rituale, atliekamame moters menstruacinių sutrikimų atvejais, raudonas molis bei kai kurie kiti raudoni daiktai simbolizuoja menstruacinį kraują, „gimdymo kraują“ ir giminybę iš motinos pusės – pabrėžtinai moteriškus dalykus. *Wubwang'u* rituale, atliekamame moteriai, pagimdžiusiai arba tikėtinau pagimdysiančiai dvynius, balto molio milteliai, laikomi falo pavidalo inde ir pučiami į ją (stovinčią ant rąstigalio prie versmės), aiškiai mena sėklą. O raudono molio milteliai, laikomi upinio moliuko kriauklėje ir pučiami į moterį

po baltųjų, sakomi reiškiantys „motinos kraują“. Be to, baltuosius miltelius pučia žiniuonis vyras, o raudonuosius – žiniuonė moteris. Taigi nėra griežtos koreliacijos tarp spalvų ir lyčių. Spalvų simbolika nėra nuosekliai lytiška, nors priklauso- mai nuo aplinkybių balta ir raudona gali perteikti lyčių opoziciją.

Taip yra todėl, kad čia turime reikalą su platesne nei dvinare klasifikacija. Balta ir raudona išties tam tikromis aplinkybėmis sudaro priešybes, tačiau tai, kad abi spalvos gali atstovauti tam pačiam dalykui – kitaip sakant, apima viena kitos reikšmę, – verčia numanyti šį tą daugiau nei priešybių porą. Ir tikrai, kaip ką tik sakiau, čia esama trečio veiksnio arba nario. Tai – juoda spalva, kai kuriais atžvilgiais pati įdomiausia iš trijų.

[Iniciacijos apeigų] *Mung'ong'i* metu naujokams menamos minklės. Viena iš jų tokia: „Baltas vanduo naktį nerimsta – kas?“ Teisingas įminimas – „sėkla“ (*matekela*). Taigi viena iš „baltosios upės“ reikšmių – vyriškoji vaisingumo galia. Kartu ši upė pavadinama „Dievo upe“.

Beje, ndembūs sėklą apibūdina kaip „išbalintą (arba nuskaistintą) vandenį“. O veiksmožodis, reiškiantis „šlapintis“, yra tos pačios šaknies –*teke-la* kaip ir daiktavardis *matekela* „sėkla“.

Kalbinant pateikėjus apie „baltąją upę“, vienas iš jų man trumpai pristatė ndembų dauginimosi teoriją, tiesiogiai susiedamas ją su iniciacijos mistrijomis. „Vaikas, – paaiškino jis, – reiškia sėkmę (*wutooka*, žodis taip pat žymi baltumą). Nes vaikas visų pirma apdovanoja tėvą, kuris pirmasis jį pradėjo. Motina tėra lyg puodynė, o kūnas ir siela atsiranda iš tėvo. Tačiau gyvybę (*wumi*) vaikui suteikia Dievas (*Nzambi*).“ Mano paklaustas, kodėl tada ndembai kilmę veda per motiną, jis atsakė: „Vyras vaikus pradeda, bet jie yra motinos, nes

ši juos žindo ir maitina. Motina maitina kūdikį krūtimi, be šito vaikas numirtų.“ Ir tada pacitavo priežodį: „Pradeda gaidys, tačiau viščiukai – vištos (*kusema kwandemba nyana yachali*).“ Toliau jis paaiškino, jog krūties pienas (*mayeli*) taip pat yra baltas – „baltoji upė“, kaip kad baltas yra pagrindinis mergaičių brandos apeigų simbolis – medis *mudyi*, kuris išskiria baltus syvus. Iš tikrųjų pirminė *mudyi* reikšmė ir yra „krūties pienas“. Taigi „baltoji upė“ yra dvilytė – ji mena ir sėklą, ir pieną. „Balti“ simboliai tad gali atstovauti tiek vyriškiems, tiek moteriškiems dalykams, priklausomai nuo konteksto ar situacijos.

Spalvos suvokiamos kaip „galios“ upės, srūvančios iš vieno bendro šaltinio – Dievo ir persunkiančios visą jutiminį reiškinių pasaulį savo ypatingomis kokybėmis. Dar daugiau – manoma, kad atitinkamomis savybėmis jos nuspalvina ir žmonių dorovę bei socialinį gyvenimą, todėl pasakoma, pavyzdžiui, jog „tai geras žmogus, nes jo baltos kepenys“, arba „jis piktas – jo kepenys juodos“. O fiziškai kepenys yra tamsiai raudonos.

Nors ndembų, kaip ir daugelio kitų paprastųjų visuomenių, Dievas primena *Deum otiosum*¹, vis dėlto jis tebėra veiklus ta prasme, kad iš jo be paliovos srūva trys būties pradai, simbolizuojami ir regimai pristatomi spalvų trijulės balta-raudona-juoda. Šie pradai ar galios, ndembų požiūriu, persmelkia visą gamtą ir pasireiškia per atitinkamų spalvų daiktus, kaip kad medžiai raudonos arba baltos spalvos sakais, žieve ar šaknimis, kiti – baltais arba juodais vaisiais, kaip kad baltmolis arba raudonas oksiduotas dirvožemis, juodas aliuvinis (sąnašinis) dumblas ar medžio anglys, balta saulė ir baltas mėnuo, juoda naktis, raudonas kraujas, baltas pienas ir tamsių, juosvų atspalvių išmatos. Gyvūnų bei paukščių ritualinė reikšmė irgi priklauso nuo jų plunksnų ar kailio atitinkamų atspalvių. Netgi žmonės, nors visi jie juodaodžiai, priklausomai nuo pigmentacijos laipsnio klasifikuojami kaip „balti“ arba „juodi“. Tai turi ir atitinkamą moralinį prieskonį, dėl kurio daugelis nesutinka pavadinami „juodais“.

Esu surinkęs iš savo pateiktųjų ndembų nemažai tekstų apie spalvų simboliką, daugiausia iš to, ką jie yra sužinoję apie spalvų reikšmes per iniciaciją ir paskui, dalyvaudami kuo įvairiausiuose ritualuose. Išvardysiu esmines kiekvienos iš spalvų prasmes.

1 *Deus otiosus* (lo.) – religijotyrinė sąvoka, žyminti „neveiklą“, „nuo žemiškų reikalų pasitraukusį“ vyriausiąjį Dievą – *Vert. past.*

BALTA

Pateikėjai sutaria, jog baltas molis (*mpemba* arba *mpeza*) bei kiti „balti dalykai“ (*yuma yitooka*) atstovauja apibendrintam „baltumui“ (*wutooka*), kuris reiškia:

- 1) gerumą (*ku-waha*);
- 2) stiprybę (*ku-koleka* ar *ku-kolisha*);
- 3) skaistumą (*ku-tooka* – pažodžiui „būti baltam“, bet atitinkamuose kontekstuose atpažįstamas reikšmė „skaistumas“);
- 4) būti be nelaimės ar nedalios (*ku-bula ku-halwa*);
- 5) turėti galios (*kwikala nang'ovu* – pažodžiui „būti su galia“);
- 6) būti be mirties (*ku-bula ku-fwa* – t. y. neturėti mirusiųjų tarp savo giminių);
- 7) būti be ašarų (*ku-bula madilu*);
- 8) būti vadu ar turėti autoritetą (*wanta*);
- 9) palaikyti ryšį su protėvių vėlėmis (*adibomba niakishi*);
- 10) gyvybę (*wumi*);
- 11) sveikatą (*ku-handa*);
- 12) pradėti arba atsivesti jauniklį (*lusemu*);
- 13) medžioklę (*wubinda*);
- 14) davimą, dosnumą (*kwinka*);
- 15) atminimą (*kwanuka* – t. y. savo protėvių, atnašaujant jiems skirtose šventovėse *muyombu*);
- 16) juoką (*ku-seha* – draugiškumo požymis);
- 17) valgį (*ku-dya* – ndembūs pažymi, kad ir motinos pienas, ir pagrindinis jų valgis manijokas yra balti);
- 18) dauginimąsi (*ku-seng'uka* – žmonių, gyvulių ir javų vaisingumo prasme);
- 19) padaryti regimą ar atskleisti (*ku-solola*);
- 20) būti brandžiam, vyresniam (*ku-kula* – vyresnių žmonių žilą plauką ndembai aiškina tuo, kad jų „baltumas pasidarė regimas“);
- 21) palaikyti švarą (*ku-komba* – t. y. atsikratyti nešvarumų);
- 22) praustis (*ku-wela*);
- 23) išvengti pajuokos („kadangi nesi padaręs nieko nederamo ar kvailo, žmonės iš tavęs nesišaipto“).

RAUDONA

„Raudoni dalykai (*yuma yachinana*), pasak pateikėjų, yra iš kraujo (*mashi*) arba raudono molio (*ng'ula*).“ Esama skirtingų kraujo kategorijų (*nyichidi*):

- 1) gyvūnų kraujas (*mashi atunyama* arba *mashi anyama* – gali sietis su medžiokle, taip pat su mėsa);
- 2) gimdymo, gimdyvės kraujas (*mashi alusemu amama*);
- 3) moterų kraujas (*mashi awambanda ejima* – t. y. mėnesinių kraujas);

4) žmogžudystės, smurtinio sužalojimo, durtinės žaizdos kraujas (*mashi awubanyi hela kutapana* – čia priklauso ir apipjaustymo kraujas, taip pat raudonos spalvos atributika ritualuose, skirtuose apšventinti užmušus žmogų arba liūtą, leopardą, buivolą);

5) raganavimo bei kerų kraujas (*mashi awuloji* – ndembums raganavimas bei kerai siejasi su nekrofagija, užtat ritualuose prieš kerus raudona spalva reiškia būtent tokioje puotoje pasirodžiusį kraują);

6) „Raudoni dalykai turi galios (*yikweti ng'ovu*); kraujas yra galia, nes praradęs kraują žmogus, gyvūnas, vabzdys ar paukštis miršta. Medinės lėlės (*nkishi*) neturi kraujo, todėl nekvepuoja, nekalba, nedainuoja, nesijuokia, nesišneka tarpusavyje – jos tėra iš medžio išdrožti pavidalai. Bet kai raganai (*aloji*) suteikia joms kraujo, jos įgyja galią judėti ir žudyti žmones.“

7) „Sėkla (*matekela*) – tai baltas (laimingas, skaistus) gerasis kraujas (*mashi atooka amawahi*). Jeigu būtų raudonas (arba) juodas, tai negalėtų apvaisinti (*neyi achinana eyila kusema nehi*). Raudona sėkla neveiksminga, impotentiška (*azeka*), ji negeba ligi galo prasiskverbti (*ku-dita*).“

JUODA

Juodiems dalykams priklauso medžio anglys (*makala*), upės dumblas (*malowa*), iš *mupuchi* bei *musamba* medžių pagaminti dažai (*wulumbu* – dabar šiuo žodžiu vadinamas rašalas) ir juodi *muneku* medžio vaisiai. „Juodumas“ reiškia

1) blogumą, nelabumą (*ku-tama*), bet kokią blogą dalyką (*yuma yatama*);

2) laimės, skaistumo, arba „baltumo“ stoką (*ku-bula ku-tooka*);

3) kančias (*yihung'u*) arba negandas (*malwa*);

4) būti ištiktam ligos (*yikweti yikatu*);

5) raganavimą, kerus (*wuloji* – jeigu žmogaus kepenys juodos, vadinasi, jis gali žudyti, yra blogas; kita vertus, jeigu žmogaus kepenys baltos, jis geras, juokiasi kartu su draugais, jie drauge stiprūs, nes palaiko vienas kitą, kai jis vienas prapultų);

6) mirtį (*ku-fwa*);

7) lytinį geismą (*wuvumbi*);

8) naktį (*wufuku*) arba tamsą (*mwidima*).

Mano čia pateiktas juodų dalykų sąrašas neišvenigiamai padarytų klaidingą išpūdį apie ndembų santykį su juoda spalva, jeigu palikčiau nepaminėtą mistinės-ritualinės mirties sampratą ir su ja susijusią mirtį iš aistros ar priešiško. Ndembų mirties (*ku-fwa*) samprata neturi galutinumo prieskonio, kaip Vakarų civilizacijoje, nepaisant krikščionybės. Ndembums „mirti“ dažnai reiškia pasiekti tam tikro augimo ciklo pabaigą. Miręs asmuo tebelieka aktyvus – arba kaip protėvio

dvasia, prižiūrinti gyvųjų savo giminaičių elgesį ir pasireiškianti jiems visokiais negalavimais, arba tuo, kad iš dalies atgimsta kuriame nors savo giminaityje per apsireiškusias jame atitinkamas sielos bei kūno savybes. Taip, pakinta ir asmens socialinis statusas, ir pats buvimo būdas, bet apie išnykimą nėra kalbos. *Ku-fwa* taip pat reiškia „nualpti“, ir išties ndembūs ne kartą man pasakojo „numirę“ ir vėl atsigavę būdami pas gydytoją (*chimbuki*). Bene artimiausias ndembų prasmei angliškas posakis būtų *to have a black-out* „patirti aptemimą“ (pažodžiui „apjuodimą, užjuodimą“). Mirtis – tai išsijungimas, „užjuodintas“ neigalumo ir pasyvumo tarpsnis tarp dviejų gyvybės būsenų. Taip pat esama ryšio tarp ndembų „mirties“ ir „brandos“ (*ku-kula*) sampratų. Žmogaus augimas vyksta pakopomis, iš kurių kiekviena reiškia mirtį buvusiai, – kaip „mirčių ir įžangų“ seka. Antai mergaitę ištikus pirmosioms mėnesinėms, ndembūs sako: *wunakuli dehi* „ji subrendo“; tą patį jie sako per jos pirmojo nėštumo apeigas ir jai pirmąsyk gimdant. Ryšys tarp *ku-fwa* ir *ku-kula* taip pat išpūdingai išryškėja per apipjaustymo apeigas, kur patalpa, kurioje atliekama pati operacija, vadinasi *ifwilu* „mirties vieta“, o apipjaustyti berniukai kraujuodami, kol sugyja, sėdi ant ilgo *mukula* – raudono eukalipto rąsto, kurio pavadinimas padarytas iš *ku-kula* „subręsti“. „Per mirtį į brandą“, – galėtų būti apipjaustymo apeigų (*Mukanda*) moto. Vieta, kur antklode užklota mergaitė nejudėdama guli dvylika valandų pirmąją jos lytinės brandos apeigų (*Nkang'a*) dieną, irgi yra *ifwilu* arba *chilung'u* – kentėjimo vieta (žr. juodos spalvos simbolikos 3-ą reikšmę), o šių apeigų paskirtis – suteikti naujokei lytinę brandą.

Esama neabejotino ryšio tarp juodos spalvos ir lytinio geismo (*wuvumbi*). Pavyzdžiui, atskyrimo metu vyresnė moteris paima paišiną žievę (kai kurių medžių, kaip kad *mudyi*, ji tokia) ir išjuodina naujokės vulvą. Šitaip siekiama paryškinti jos lytinį patrauklumą. Pasak ndembų vyrų, itin juodos odos moterys esančios geros meilužės, bet ne žmonos. Lytinis geismas siejamas su juodumu ir su slaptumu. Nes juoda žymi tai, kas slapta (*chakusweka, chakujinda*), ne tik slapta, bet ir geidžiama.

Nors šiaip jau juoda siejama ir su leistina meile, o kai kuriuose kontekstuose netgi gali reikšti santuoką.

Baltai ir juodai spalvoms pateikėjų priskiriamų atitinkamų prasmų apžvalga leidžia jas išrikiuoti į tarpusavy priešingų porų seką, pavyzdžiui: gerumas / blogumas; tyrumas / netyrumas; laimė / nelaimė; sėkmė / nesėkmė; mirties nebuvimas / mirtis; gyvenimas / mirtis; sveikata / liga; juokas

kartu su draugais / kerai; daryti matomą / slėpti tamsoje ir t. t.

Tokia seka aiškiai parodo, kad balta ir juoda spalvos, kai abstrahuotos nuo socialinių bei ritualinių kontekstų, ndembams išreiškia aukščiausią jų pasaulėvaizdyje priešpriešą. Vis dėlto, kaip matysime, kartais rituale balta pasirodo kartu su raudona, o juoda išvis retai pasireiškia tiesiogiai. Abstrahuota nuo konkrečių situacijų, raudona prisiima abiejų savybes – ir baltos, ir juodos, tačiau konkrečiuose kontekstuose raudona būdingai poruojama su balta.

Nors kiekviena iš spalvų rituale įgauna ištisą vėduoklę referentų, vis dėlto ji turi savo išskirtinę kokybę, kurią trumpai galima nusakyti taip: balta – teigiama, raudona – ambivalentiška, juoda – neigiama. Būti „baltam“ reiškia būti teisingame santykiyje su gyvaisiais ir mirusiais. O būti teisingame santykiyje su jais – tai savyje būti sveikam ir drūtam. Toks žmogus nei kelia pyktį ar pavydą kitiems, nei pats jaučia jiems priešišumą. Todėl jis nei bijo kerų, nei pats išgyvena pagundą jų griebtis.

Baltumas ne tik turi socialinės dermės bei tęstinumo prieskonį, bet ir atstovauja viskam, kas akimis regima, kas atvira, nepaslėpta. Ndembų moralė esmiškai korporatyvi: privatumas jai atrodo įtartinas, pavojingas, galbūt net mirtinai. Kas valgo ar dirba vienas, kaip kai kurie vadai bei didieji medžiotojai, visuomet įtariamai turį kerėtojo galių. Baltumas tad reiškia viešumo, atvirumo, pažinumo šviesą. Ištis jis atitinka dieną, užtat saulė, o ir mėnulis sakomi esą jo „simboliai“ (*yijikijilu*). Saulė ir mėnulis taip pat laikomi Dievo (*Nzambi*) simboliais, tad vėl grįžtame prie sampratos, jog balta labiau nei bet kuri kita spalva mena dievybę, kaip visa ko esmę, šaltinį ir palaikymą. Baltumas, kaip iš dievybės trykštanti šviesa, turi – mūsų čia nusakytąją prasmę – patikimumo ir tikrumo kokybę, nes, ndembų įsitikinimu, tai, kas aiškiai matoma, gali būti imama patikimu žinojimo pagrindu.

Ką tačiau turime galvoti apie raudonos spalvos simboliką, kuriai iniciacijos ritualuose archetipiniu lygmeniu atstovauja dvi susikertančios „kraujo upės“? Šis dualizmas, ši dviprasmybė – tuo pačiu metu dvi priešingos vertės ar kokybės – yra gana būdinga raudonumo ypatybė ndembų pasaulėžiūroje. Kaip kad jie sako: „Raudona – tai ir gera, ir pikta.“ Raudona – visų pirma kraujo ir mėsos spalva, kūniškumo spalva. Iš čia jos sąsaja su agresija ir kūnišku skausmu. Ji mena žudymą, gyvulio skerdimą ir gimdymo kančias. Raudona taip pat reiškia menstruacijas, ypač tokiuose ritualuose kaip *Nkula* (šis terminas kartais pavartojamas tiesiog kaip menstruacijų sinonimas). Bendrinis mėnesinių pavadinimas yra *mbayi*, sietinas su *ku-baya* „būti kaltam“, nors neretai pasakoma ir *kanyanda*. Patį

mėnesinių laikotarpį žymi *kasheta*, betgi dažniausiai balsiai sakoma *ku-kiluka kwitala dikwawu* „perskoti į kitą trobelę“. Nes ligi pat pastarųjų laikų kiekviename kaimelyje pamiškėje būta bent vienos žolės dengtos trobelės, kurioje moterys praleisdavo savo mėnesines. Čia jos pačios sau gaminosi valgi. Šiuo laikotarpiu joms buvo draudžiama gaminti savo vyrams bei vaikams ir drauge su jais valgyti – tuo turėjo pasirūpinti kita kaimelio moteris.

Mėnesinių ir žmogžudystės kraujas laikomas „blogu“ krauju ir siejamas su juoda spalva. O štai medžiotojo pralietas kraujas, taip pat ant jo protėvių kapų ar protėviams skirtose šventvietėse nulietas kraujas laikomas „geru“ krauju ir rituale siejamas su baltos spalvos simbolika. Daugumai medžiotojų ritualų būdinga baltos ir raudonos simbolikos jungtis.

Esama tam tikros koreliacijos tarp vyro vaidmens atimant gyvybę ir moters vaidmens suteikiant gyvybę, nes abi veiklos suvokiamos kaip raudonos. Vyras žudo – moteris gimdo, ir abu vyksmai siejasi su kraujo simbolika.

Sėkla, kaip jau esame sakę, – tai „vandeniu nuskaitintas“ kraujas. Tėvo įnašas į vaiką tad neturi tų nešvarumų, kurie būdingi moters kraujui. Kadangi baltumas itin artimai siejamas tiek su protėvių vėlėmis, tiek su Aukščiausiuoju Dievu (*Nzambi*), galima tarti, jog šis „tėvo kraujas“ yra „dvasiškesnis“, mažiau „kūniškas“ nei motinos kraujas.

Balta ir raudona siejasi su veiklumu. Abi laikomos „turinčiomis galios“. Kraujas, pagrindinis „raudonumo“ denotatas, tiesiog tapatinamas su „galia“. Balta irgi mena gyvybinius syvus, kaip kad pienas ir sėkla. O juoda, priešingai, mena kūno išmatas, kūniškuosius nešvarumus, taip pat puvimo syvus ir katabolizmo produktus.

Vis dėlto tarp baltos ir raudonos spalvos esama reikšmingo skirtumo: pirmoji mena gyvybės tvarumą bei tąsą, o antroji gali reikšti gyvybės atėmimą; netgi tada, kai ji reiškia gyvybės tąsą per veisimąsi (kaip kad medžio *mukula* atveju), vis tiek išlieka trūkio grėsmė. Tiek žudymas, tiek gimdymas – gyvųjų veikla. Tad raudona, kaip ir balta, patenka po tą pačią bendrą „gyvybės“ antraštę.

Balta ir raudona, poruojamos kuo įvairiausiais vyriškumo ir moteriškumo atžvilgiais – kaip taika ir karas, pienas ir mėsa, sėkla ir kraujas, – drauge sudaro „gyvenimą“ (*wumi*) ir abi priešinos juodai, kaip grynai neigiamai mirties spalvai.

Pažymėtina, jog etnografinėje literatūroje aprašomose visuomenėse, kurios ritualuose naudoja visas tris spalvas, esminė panaudojimo situacija yra iniciacija. Atskirai jos gali būti bendras ritualo pobūdžio ženklas, antai raudona bus nuolatinė

ndembų medžioklės ritualuose, o balta – ritualuose, susijusiuose su maitinimu krūtimi arba su protėvių vėlėmis. Jaunuomenę įvesdinant ir suteikiant jai suaugusiųjų teises, pareigas bei vertybes, vienodai svarbios visos trys spalvos. Mano manymu, taip yra todėl, kad jos įkūnija visuotinį žmogaus organinį patyrimą, tris jo kokybes. Daugelyje visuomenių šios spalvos akivaizdžiai mena atitinkamus žmogaus kūno skysčius arba išskyras. Raudona – visuotinis kraujo simbolis, balta dažnai simbolizuoja krūties pieną arba sėklą (retsykais ir pūlius). O juoda, antai [senovės indų] „Čhandogja upanišadoje“, siejama su išmatomis bei šlapimu (nors kitose kultūrose šlapimas siejamas su sėkla ir baltumu). Visuotiniai visos trys spalvos yra daugiausiai reikšmės, turinčios plačią sąsają vėduoklę, bet visuomet išsiskiria žmogaus kūno fiziologinis dėmuo (kai tik pavyksta išgauti patikimą vietinį aiškinimą). Inicijacijos ritualai savo simboliką dažnai perima iš veisimosi bei pirmojo maitinimo krūtimi situacijų, kurioms gamtoje paprastai būdingas kraujas, vanduo, išmatos ir pienas.

Siekdamas paskatinti ginčus, leisiu sau beato-dairiškai drąsiai tarti, jog:

1) Šios trys spalvos priklauso ankstyviausiems žmonijos simboliams ir remiasi žmogaus kūno skysčiais, kurių išsiskyrimas yra susijęs su padidintu susijaudinimu. Kitaip tariant, kultūra, nors antorganiška, ankstyvosiose savo stadijose turi itin glaudų ryšį su organika ir jos žadinamais stipriausiais fiziniiais patyrimais.

2) Šie stiprūs kūniški patyrimai jaučiami kaip turintys kur kas daugiau galios nei paprastai žmogui būdinga. Jos šaltinis gali būti tiek prigimtis, gamta, tiek visuomenė, užtat fizinių patyrimų analogai gali būti aptinkami visur, kur tik pasirodo tos pačios trys spalvos. Tomis pačiomis spalvomis tad gali būti klasifikuojami ir padidintą susijaudinimą keliantys socialiniai santykiai.

3) Šios spalvos žymi stiprų, normalias sąlygas pranokstantį fizinį patyrimą, todėl suvokiamos kaip dievybių, mistinių galių ar šventybės apsi-reiškimas profaniškoje aplinkoje.

4) Kūniškieji patyrimai, susiję su šiomis trimis spalvomis, taip pat mena atitinkamus socialinius santykius: balta = sėkla siejasi su vyro ir moters poravimusi; balta = pienas siejasi su motinos ir vaiko ryšiu; raudona = motinos kraujas siejasi tiek su motinos ir vaiko ryšiu, tiek su grupės pasipildymu bei socialiniu paskirstymu; raudona = kraujo praliejimas siejasi su karu, nesantaika, konfliktu, socialiniais trūkiais; raudona = gyvulinio maisto gavyba ir paruošimas = medžiotojo arba kerdžiaus statusas, vyro gamybinis vaidmuo lytiniame darbo pasidalijime ir pan.; raudona = kraujo perdavimas iš kartos į kartą = įsitraukimo į grupę laipsnis; juoda = išmatos arba irstantis kūnas =

perėjimas iš vieno socialinio statuso į kitą, suprantamas kaip mistinė mirtis; juoda = lietaus debesys arba derlinga žemė = tas pačias gyvenimo vertybes pripažįstančių grupės narių vienybė.

5) Nors galima aptikti daug simbolinių nuorodų į baltus ir raudonus kūno skysčius, tik nedaugelyje visuomenių juoda spalva tiesiogiai siejama su irimu ir jo padariniais, kaip antai pagedės ir sukrešėjęs kraujas. Visai įmanoma, kad juoda spalva, kuri, kaip matėme, dažnai mena mirtį, alpulį, miegą ar aptemimą, pirmiausia bus susijusi su nesąmoningumu – sąmonės praradimo (*black-out*) patyrimu. Ndembams, kaip ir daugeliui kitų visuomenių, balta ir raudona abi gali reikšti gyvybę. Kai jos suporuotos rituale, balta gali atstovauti vienai tariamų gyvenimo priešybių pusei, kaip vyriškumas ar augalinis maistas, o raudona, priešingai, – kaip moteriškumas ar mėsa. Kita vertus, balta gali reikšti taiką, o raudona – karą. Šiaip ar taip, abi mena sąmoningą veiklą – priešingai juodai, kuri atstovauja neveiklumui ir sąmoningumo trūkui.

6) Šios trys spalvos ne tik atstovauja pamatiniais žmogaus kūno patyrimams (susijusiems su libido, alkio, agresijos bei ekskrecijos poreikių patenkinimu, taip pat su baime, rūpesčiu bei nuolankumu) – jos taip pat atstoja savotišką pirmąją tikrovės klasifikaciją. O tai prieštarauja [Emilio] Diurkheimo (Émile Durkheim) teigimui, esą ne žmonių socialiniai santykiai remiasi daiktų santykių logika, bet pastaroji jais paremta. Anot Diurkheimo, visuomenė esanti ne tik modelis, kuriuo remiasi klasifikuojanti žmogaus mintis, bet lemia ir daiktų klasifikacijos struktūrą. Pirmiausia esą susigrupavę patys žmonės, ir kaip tik todėl jie ėmę mąstyti grupuodami. Pirmąją gamtos sisteminimo branduolys esąs ne asmuo, o visuomenė. Aš pasisakau prieš tokį požiūrį ir teigiu, kad žmogaus kūnas ir kartinės kūniškosios patirtys yra visų klasifikacijų *fons et origo*². Pati žmogaus biologija reikalauja atitinkamų intensyvių tarpusavio santykių: jau vien kad veistųsi, pastotų ir gimdytų, žindyti ir pašalinti išmatas, vyrai ir moterys neišvengiamai privalo sueiti į santykius, kaiste kaistančius aistrų karščiu. Kaip tik juos ndembūs ir vadina iš žmogaus prigimties tekančiomis „upėmis“.

Ir kadangi šių trijų spalvų atstovaujamos patirtys būdingos visai žmonijai, nėra jokio reikalo griebtis difuzijos sąvokos plačiam jų paplitimui paaiškinti.

Ištraukos iš: Victor Turner. *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1967, Chapter III: Color Classification in Ndembu Ritual: A Problem in Primitive Classification, pp. 59–91.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

2 Lo. „šaltinis ir ištakos“.

LIETUVIŠKOS PATRIOTINĖS DAINOS: KADA JAS PRADĖJO KURTI MOTERYS?

Austė NAKIENĖ

Vienas iš šiuolaikinę visuomenę vienijančių reiškinių – patriotinės dainos. Kaip galima spręsti iš įvairių dainynėlių, šventinių koncertų programų, televizijos dainų konkursų, radijo grojaraščių, tokių dainų yra daugiau kaip 100. Pirmosiomis mūsų patriotinėmis dainomis virto žymiausių XIX a. poetų eilėraščiai, XX a. pirmoje pusėje tautinės, karinės ir patriotinės tematikos dainas kūrė ir kompozitoriai, ir liaudies dainiai. Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais daug meniškų, to laiko žmonių patirtus išgyvenimus įamžinusių eilėraščių-dainų sukūrė moterys. Galima teigti, kad XX a. viduryje įvyko moterų kūrybos proveržis, vėlesniais dešimtmečiais vyrai ir moterys jau buvo lygiaverčiai patriotinių dainų kūrėjai. Dar vienas ypatingo pilietinio aktyvumo ir kūrybiškumo laikotarpis prasidėjo 1988 m., kai, nusilpus sovietinei imperijai, Baltijos šalys ėmė reikalauti nepriklausomybės. Moterys ir vėl kūrė laisvės dainas, kurios atliekamos iki šiol, išlieka svarbios patriotinių dainų repertuare.¹

Raktažodžiai: patriotinės dainos, partizanų dainos, moterų kūryba, Vanda Panavaitė, Elė Radzevičiūtė, Diana Glemžaitė, Salomėja Nėris, Janina Degutytė, Galina Savinienė, Gintarė Jautakaitė, Eurika Masytė.

Per svarbiausius Lietuvos istorinius įvykius primenančias šventes skambančios patriotinės dainos yra labai įvairios², jos atsirado skirtingais laikotarpiais, tad ir jų stilius skiriasi. Patriotinių dainų repertuare gali skambėti 1831 m. sukilimo dalyvio sukurta autorinė daina, 1924 m. Dainų šventėje atlikta chordinė daina, 1944 m. kilusį partizanų pasipriešinimą menanti liaudies daina ar 1989 m. Baltijos kelyje skambėjusi roko stiliaus daina. Kartais patriotinis eilėraštis išpopuliarėja ir virsta daina netrukus po sukūrimo, bet būna, kad meniškas tekstas sulaukia kompozitoriaus dėmesio po kelių dešimtmečių. Šį kartą iš savitos patriotinių dainų teminės grupės išskirtos būtent moterų sukurtos dainos.³

1 Šis straipsnis parašytas vykdant tarptautinį projektą CRIES – „Dainavimas krizių metu. Bendruomeninio dainavimo galia įveikiant socialines krizes – Skandinavijos ir Baltijos šalių tyrimas“.

2 XX a. pradžios dainynėliuose patriotinės dainos vadintos tėvynės dainomis, tautinėmis dainomis, anuomet tėvynės meilę išreiškiančių dainų buvo dar nedaug, žr.: „8 Lietuviškos Tautiškos Dainos“ (išleido Juozas Naujalis, 1906), „Lietuvių tėvynės dainos“ (išleido „Birutė“ 1911 m.) Šiuo metu dainuojamos patriotinės dainos paskelbtos dainynėliuose „Palinko liepa šalia kelio“ (sudarė Kostas Aleksynas, 1998), „Užmaršties nepaliestos dainos“ (sudarė Marija Liugienė, 2020) ir kituose.

3 Pasirinkta moterų kūrybos tema siejasi su feministiniais Viktorijos Daujotytės, Irmos Šidiškienės tyrimais, moterų vaidmenį partizaniniame kare atskleidusiais Aistės Petrauskienės, Dariaus Juodžio, Mariaus Ėmužio darbais, taip pat Kosto Aleksyno, Modestos Liugaitės-Černiausienės partizanų bei tremtinių dainų ir ribinių situacijų, kuriomis

LIETUVIŠKŲ PATRIOTINIŲ DAINŲ REPERTUARAS, PIRMOSIOS MOTERŲ SUKURTOS DAINOS

Lietuviškų patriotinių dainų repertuaras pradėjo formuotis XIX a. pradžioje. Pirmasis romantinis kūrinys, sukėlęs lietuvių pasididžiavimą savo istorine praeitimi, buvo 1823 m. sukurta Silvestro Valiūno baladė „Biruta“. Šis autorinis kūrinys virto folkloru – plačiai dainuojama „Birutės daina“. XIX a. patikę poezijos kūriniai buvo persirašinėjami, išmokstami atmintinai ir deklamuojami arba, pritaikius liaudies melodiją, dainuojami. Toks poezijos gyvavimo būdas sudarė prielaidas patriotinėms dainoms atsirasti. Ypač daug patriotinių eilėraščių-dainų buvo sukurta vėlyvuoju romantizmo laikotarpiu – XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. Kaip apie tuomet kilusį tautinio atgimimo judėjimą ir patriotinę poeziją rašė Viktorija Daujotytė,

Mums itin svarbus yra XIX amžius, tautinės savimonės aktyvėjimo, tautinės kultūros konsolidacijos amžius. Ne viena šios dienos daigo šaknis iš ten. <...> Į kultūrinį savarankiškumą Lietuva ėjo jau prarasdama valstybingumą,

buvo kuriamos šios dainos, tyrimais. Remtasi ir Jurgos Sadauskienės darbais, aptariančiais lietuvių liaudies dainų kano formavimąsi, bei Živilės Ramoškaitės įžvalgomis apie žymių poetų eilėraščių plitimą, pritaikius jiems liaudies melodijas. Ne mažiau svarbi tyrimui buvo Gunčio Šmidcheno monografija, plačiai nušvietusi Baltijos šalių Dainų švenčių tradiciją ir visuomenę sutelkiančių dainų galią.

silpstant ir mirštant paskutinėms jo formoms, net lietuvių kalbos viešumui, bet vienas po kitos kilo autentiškos dvasios kūrėjai, gynę savo tautą, lietuvių kalbą, liaudies meną, kultūrą, žemdirbį. <...> Iki XIX a. pagrindinė lietuvių literatūros mintis yra apie Dievą, o XIX amžiuje – apie Lietuvą. Šios didžiosios sąvokos eina greta arba viena kitą pakeičia (Daujotytė 1990: 7).

Aukštąjį poezijos stilių formavo ir lietuvių tautinį sąmoningumą žadino Antano Baranausko, Prano Vaičiūčio, Vinco Kudirkos eilėraščiai (jo „Tautiška giesmė“ tapo Lietuvos valstybės himnu). Prie moderniosios lietuviškos tapatybės formavimosi prisidėjo ir Mažosios Lietuvos poetų – Jurgio Zauerveino, Vilhelmo Storostos-Vydūno, Jono Vanagaičio – eilėraščiai, pagal juos kompozitoriai sukūrė chorines dainas, kurios skamba iki šiol. Eilėraščius, virtusius kanoninėmis patriotinėmis dainomis, parašė Jonas Mačiulis-Maironis, pasak V. Daujotytės, „Maironio lyrinė kūryba atgimimo metu konsolidavo tautą taip, kaip ją konsoliduoja herojinis epas“ (Daujotytė 1990: 8). Lietuvos istorinę praeitį apdainavo ir pasišventusiais jos sūnumis tapti skatino jo eilėraščiai-dainos „Eina garsas nuo rubežiaus“, „Kur lygūs laukai“, „Kur bėga Šešupė“, „O neverk, matušėle“, „Lietuva brangi“, „Už Raseinių, ant Dubysos“, „Jaunimo giesmė“ ir kiti (Ramoškaitė 2013). Literatūrologas Vytautas Kubilius iškyrė aukštojo stiliaus eilėraštį „O neverk, matušėle“, primenantį, kad tėvynės laisvė ir nepriklausomybė yra didžiausios vertybės. Tai neprilygstamas tekstas, kuriame „Lietuvos sūnų žūtis taip emociškai susilieja su sielvartaujančios motinos tema“:

*O neverk, matušėle, kad jaunas sūnus
Eis ginti brangiosios tėvynės,
Kad palinkęs kaip ažuolas girių puikus
Lauks teismo dienos paskutinės.*

*Taip nelaužyk sau rankų, kaip beržo šakas
Kad laužo užrūstintas vėjas,
Tau dar liko sūnų, kas tėvynę praras –
Kitos neišmels apgailėjęs.*
<...>

„Lietuvos istorija – nesibaigiančių okupacijų, revoliucijų, išsivadavimo kovų istorija – šaukėsi ne tiek džiaugsmo, kiek gedulo himnų, kurie ilgam įsitvirtino literatūrinėje apyvartoje“, – rašė Kubilius. Todėl „[t]okio himno paradigma nesikeičia nuo Maironio laikų: yra vertybės, kurias reikia ginti net gyvybės kaina; nebaisu mirti, kai teisingumas tavo pusėje; prasminga yra žūti už tautos laisvę; ši mirtis įpareigoja tęsti ligi galo

pradėtą žygį“ (Kubilius 2001: 24). Eilėraštis „Lietuva brangi“, kuriam muziką parašė kompozitorius Juozas Naujalis, tapo lietuvių vienijančia daina, neretai pakeičiančia valstybės himną.

Įdomu, kad su šia pakilia daina lygintina estų patriotinę dainą „Mu isamaa, on minu arm“ („Mano tėvynė, mano meilė“), sukūrė žymi XIX a. estų rašytoja Lidiya Koidula (Lydia Koidula). Jos tekstas buvo paskelbtas 1867 m., o 1869 m. pagal jį sukurta daina suskambo pirmojoje estų dainų šventėje (Šmidchens 2014, 80–83). Romantiškas eilėraštis neprarado svarbos ir vėlesniais laikais, 1947 m. pagal jį puikią chorinę dainą parašė kompozitorius Gustavas Ernesaksas (Gustav Ernesaks), ši daina iki šiol bene nuoširdžiausiai ir giliausiai išreiškia estų tautos meilę tėvynei. Gražia moters sukurta patriotinė daina gali didžiuotis ir latviai. Tai rašytojos Minos Dzelzkalnės-Tirzmalietės (Minna Dzelskalne-Tirzmaliete) daina „Es dziedāšu par tevi, tēvu zeme“ („Apie tave dainuosiu, tėvų žeme“), kurios tekstas buvo paskelbtas 1903 m. Ji gyvavo kaip chorinė ir kaip liaudies daina, dažnai skambėjo tiek Antrojo pasaulinio karo, tiek ir „dainuojančios revoliucijos“ metais.

Tiriant patriotinių dainų repertuarą, kilo klausimas, kada atsirado pirmoji lietuvių moters sukurta patriotinė daina, kas ją sukūrė. XIX a. tokios dainos nepavyko aptikti, anuomet įsivaizduota, kad valstybės reikalais turi rūpintis vyrai. Daina virtusiam Maironio eilėraštyje skamba įkvepiantis imperatyvas: „Užtraukim naują giesmę, broliai“, „Į darbą, broliai, vyrs į vyrą, šarvuoti mokslu atkakliu“, o moterys taip entuziastingai nekviečiamos jungtis į visuomeninę veiklą. Manoma, kad jų pareiga – ugdyti patriotiškumą šeimoje. Turbūt pirmasis eilėraštis, kurio herojė – patriotiškai išauklėta lietuvaitė, yra poeto Mikalojaus Šeišio-Dagilėlio „Lietuvaitės malda“, paskelbta rinkinyje „Dainos dainelės“ (1909):

*Aš žinau, man sakė
Ne sykį mamaitė,
Jog čia mūsų žemė,
Jog aš lietuvaitė.*

*Iš širdies aš myliu
Lietuvninkų šalį,
Jų kalba išmokau
Garbint Visagalį.*

*Mane užaugino
Lietuvos laukeliai
Ir dainų išmokė
Jos raibi paukšteliai.*
<...>

Eilėraštis patiko daugeliui to metų moterų ir mergaičių, nes dažnai jį deklamuodavo arba, pritaikiusios liaudies melodiją, dainuodavo⁴. Tikėtina, kad šis kūrinys apie dorą, pamaldžią, tėvynę mylinčią lietuvaitę tapo pavyzdžiu ir kitiems kūriniams.

Moterys tėvynės meilę dažniau išreiškėdavo ne eilėmis ar publicistiniais straipsniais, o meline veikla, rankdarbiais. Antai Tilžės giedotojų draugijos narė, o vėliau (1920 m.) ir Prūsų lietuvių moterų draugijos įkūrėja Marta Augusta Raišukytė (1874–1933) domėjosi liaudies menu, tradiciniais spalvų deriniais, senoviniais raštais. Amžininkai žinojo ją kaip ypač gražių tautinių juostų audėją, mokiusią šio meno ir kitas tautinio atgimimo judėjimo dalyves⁵. Palankumą tautinio atgimimo judėjimui moterys išreiškėdavo ir vilkėdamos tautinius kostiumus. Tilžės giedotojų draugijos narės per lietuviškus vakarus, chorų šventes puošėsi pačių pasisiūtais aprėdais. Ausdamos ir siuvinėdamos, pritaikydamos senovės palikimą dabarčiai, kurdamos lietuvišką madą ir įvairią tautinę atributiką, jos prisidėjo prie modernaus tautiškumo kūrimo (Šidiškienė 2004).

XX a. pradžioje svarbiausi politinių programų kūrėjai ir vykdytojai vis dar buvo vyrai. Kaip žinome, tarp 1918 m. Lietuvos nepriklausomybės aktą pasirašiusių signatarų nebuvo nė vienos moters. Tačiau vis stiprėjo supratimas, kad ir joms galima patikėti svarbias užduotis, jos gali būti visuomenininkės, renginių organizatorės. Moterys noriai jungėsi į 1919 m. įkurtą Šaulių sąjungą, kuri rūpinosi krašto gynybos stiprinimu, populiarino sportą, rengė įvairius kultūrinius renginius. Pučiamųjų orkestrų vadovas, Lietuvos kariuomenės kapelmeisteris Bronius Jonušas (1899–1976) net sukūrė joms skirtą maršą „Šaulės, pirmyn“, pagal kurį žygiuodavo organizacijai priklausiusių moterų būriai. Moterys aktyviai dalyvavo ir kitose organizacijose – birutiečių, skaučių. Šioje vienijančioje, drąsinančioje aplinkoje jos veikiau-siai ėmė labiau pasitikėti savimi, tarp jų galėjo

4 Jį ir dabar dainuoja Adutiškio folkloro ansamblio „Bitela“ dainininkės, nes pasienyje esančio miestelio gyventojams svarbu išlaikyti lietuviškumą.

5 „Marta audė juostas ne tik atsižvelgdama į senąsias audimo tradicijas, bet ir vadovaudamasi savo kūrybinėmis idėjomis. Tai darė įtaką kitoms šio krašto juostų audėjomis. <...> Daugelis Raišukytės juostų turėjo praktinę funkciją, pavyzdžiui, išausti kaklaryšiai. Rašydama apie juostų audimą, didelį dėmesį skyrė spalvoms ir jų deriniui. Mažosios Lietuvos studentų draugijos uniformines kepuraites Marta kūrybingai papuošė tautine juoste, kurią pati sukūrė ir išaudė, panaudodama Mažosios Lietuvos spalvas – žalią, baltą ir raudoną (Palijanskaitė 2014: 84).

Vandos Stankus (Panavaitės) portretas 1959 m. JAV išleistos plokštelės viršelyje

atsirasti ir poečių, norinčių rašyti patriotinėmis temomis.

Ko gero, pirmoji moteris, kurios romantinis eilėraštis „Mano ilgesys“ tapo populiaria patriotine daina, yra Vanda Panavaitė (1925–2015). Mokytojų seminarijoje studijavusi V. Panavaitė neabejotinai jau buvo skaičiusi neoromantikų eilėraščių, bet ją veikė ir liaudies dainos. Apie šio eilėraščio virtimą daina rašė karinių-istorinių dainų tyrėjas Kostas Aleksynas:

Gimė ši daina daug sukrėtimų atnešusio Antrojo pasaulinio karo metais. Jos autorė – Vanda Panavaitė, <...> tada ji buvo aštuoniolikametė Švenčionių mokytojų seminarijos antrakursė. Lietuvą buvo užgrobusi svetimšalė kariuomenė. „Vokiečių okupacijos metais, – prisimena ji viename savo interviu, – mūsų kariai būdavo siunčiami į frontą, kur ne vienas ir žuvo... Matydavau liūdnuosius atsiveikimus“. Tai ir įkvėpė sukurti eilėraštį. Išspausdino jį 1942 metų pabaigoje Švenčionyse išleistas ir visoje Lietuvoje platintas „Ūkininko patarėjo“ kalendorius, o netrukus perspausdino Savisaugos dalinių savaitraštis „Karys“ (1943, sausio 16, Nr. 3). Jaunimo jis buvo pamėgtas ir beregint virto daina: yra paliudyta, jog jau vėlyvą tų pat metų rudenį buvo dainuojamas Anykščių apylinkėse ir maždaug tuo metu – Žemaitijoje (Aleksynas 2005: 236).

Jaunos poetės sukurta daina prasideda tarsi XX a. vidurio romansas⁶. Į karą išvykstančio jaunuolio ir jo mylimosios vaizdas regimas pro

6 Apie partizanų dainų ir romanų sąsajas plačiau rašyta straipsnyje (Nakienė 2024).

ašaras, atsisveikinimas prie vartelių yra tarsi neriškus kadras, prisiminimas:

*Aš verkiau parimus tarpvartėj darželio,
Kai, paspaudęs ranką, tyliai išėjai.
Ašarom sidabro verkė rūtos žalios,
Verkė ūkanose skęsdami laukai.*

*Kas paklaus, kodėl tau ašaros taip rieda,
Kas man, ravint rūtas, padėkdiev sakys,
Kas akis manšias atras lino žiede,
Kas, o kas, o kas gi – neramu širdy.*

O antroji dainos dalis – tarsi kito žanro, joje suskamba patriotiniai motyvai. Laukdama grįžtančio kario, lietuvaitė rankšluostyje audžia Tautinės giesmės eilutę:

*Lengvai mėjo šeivas staklės qžuolinės,
Tiesias plonos gijos taip margai margai.
Rankšluostin įausiu: „Lietuva tėvyne,
Tu didvyrių žeme, mes tavo vaikai“.*

*Kada mūs žemelė bus nuo kraujo soti
Ir kada sugrįši tu su žirgeliu,
Atnešiu vandens tau moliniam qsoty,
Duosiu nusišluostyt rankšluosčiu dailiu.
(Lietuvių liaudies dainynas, t. XIX, p. 192–193)*

Eilėraščio-dainos pabaiga pakili: tikima, kad karys sugrįš ir bus pasitiktas su pagarba. Turbūt dėl paskutinių viltingų posmų daina gyvavo ne tik Antrojo pasaulinio karo metais, ji ilgam įsitvirtino patriotinių dainų repertuare. K. Aleksyno duomenimis, 1944 m. karo banga dainos autorę nunešė į Vokietiją. Iš ten ji emigravo į Kanadą, ištekęjusi už inžinieriaus architekto Jono Stankaus, apsigyveno Čikagoje. Ten V. Panavaitė-Stankus reiškėsi kaip estrados dainininkė, įdainavo tris plokšteles. Jos jaunystės eilėraštis buvo paskelbtas išeivijos spaudoje ir palydėtas šiltais poeto Bernardo Brazdžionio žodžiais:

Eilėraštis <...> yra labai charakteringas Nepriklausomos Lietuvos laikotarpio lyrikai ir turi puikių, originalių poetinių įvaizdžių. Dėl savo nuoširdaus tėvynės ginti išeinančiam kariui mergaitės jausmo, taip būdingo ir mūsų liaudies dainoje, jis bus patikęs ir šių dienų tėvynės laisvės kovotojams. Rado atgarsio jis ir tremtinių širdyse, ir visi jį mielai dainuoja (Aleksynas 2005: 237).

Ir XXI a. ši daina tebėra žinoma Lietuvoje ir išeivijos bendruomenėse, ji pradedama originaliais žodžiais „Aš verkiau parimus“ (arba kiek pakeistais – „Stoviu aš parimus“).

Tremtyje pieštas Elės Radzevičiūtės portretas. 1951 m. Skelbtas knygoje „Sušaudyta kūryba“

Šioje dainoje skamba tik pasiryžimas kovoti dėl tėvynės laisvės, o vėliau sukurtų dainų <...> vėliau sukurtų dainų autorėms iš tiesų teko įsitraukti į kovą, jų sukurtose dainose kalbama apie kovotojams tekusius sunkius išbandymus, sielvartaujama dėl žuvusiųjų. Po Antrojo pasaulinio karo patriotines dainas kūrė moterys, dalyvavusios partizaniniame judėjime. Viena žinomiausių – Elė Radzevičiūtė (1924–1998, Dainavos apygardos partizanų ryšininkė, slapyvardžiu Naktibalda). Tikėtina, kad ji žinojo V. Panavaitės dainą, nes taip pat plėtojo moters išsiskyrimo raštais lyg žodžiais motyvą: „Staklėse parimus rašiau ant muštuvų, / Raštuose įaudžiau sielvartus tautos“ (Radzevičiūtė–Andriuškevičienė 2024: 70). Turbūt neatsitiktinai liaudies dainomis tapo net kelios dešimtys jos eilėraščių – kilusi iš paties dainingiausio Lietuvos regiono – Dzūkijos – poetė kūrė tarsi išsyk dėliodama žodžius taip, kad jie atitiktų mėgstamų melodijų sandarą⁷.

7 1990 m. Elės Radzevičiūtės–Andriuškevičienės prisiminimus ir jos sukurtas dainas užrašė Liepalingio vidurinės mokyklos mokytoja Ona Bleizgienė su mokiniais, rinkinys LTR 6182 saugomas Lietuvių tautosakos archyve. Elės kūryba plito iš lūpų į lūpas, buvo paskelbta knygose „Sušaudytos dainos“ (1990) ir „Sušaudyta kūryba“ (2024).

Elės Radzevičiūtės nuotrauka pasui. 1955 m.
Saugoma Lietuvių tautosakos archyve

Eilėraščius-dainas ji ėmė kurti 1944 m., Lietuvą antrą kartą okupavus Sovietų Sąjungai ir prasidėjus ginkluotam pasipriešinimui. Visa jos šeima rėmė partizanus (1946 m. motiną,ėjusią perspėti miško brolių, pašovė stribai, po kelių dienų ji mirė Alytaus kalėjime, suėmė ir tėvą). Elė su draugėmis nešė partizanams pietus, padėjo jiems kuo galėdama: „Aš juos visus mylėjau, jų sesuo buvau. Jie tai žinojo. Man niekur ir niekada nebuvu toli ar sunku dėl jų“ (Radzevičiūtė-Andrieškevičienė 2024: 20). Po kiek laiko ir Elė buvo suimta, ją žiauriai tardė, kankino, o 1949 m. ištrėmė į lagerį Kazachstane. Kęsdama šaltį, badą, ji toliau kūrė, deja, jos užrašai buvo konfiskuoti (ten pat 2024: 13), bet eilėraščiai išliko jos ir likimo draugių atmintyje kaip sakytinė kūryba, drauge dainuotos dainos. Politinė kalinė grįžo į tėvynę 1955 m.

Poetė teigė, kad iš viso yra sukūrusi apie 200 eilėraščių, kurie buvo skirti mylimai Lietuvai, žuvusiems partizanams, jų motinoms, tremtinių išgyvenimams, o taip pat ir vėlesniems įvykiams – 1988 m. pasidėjusiam Sąjūdžiui, laisvės kovoms prisiminti, partizanams ir tremtiniam pagerbti:

*Žiemkentelio vargą, mėlyną liną,
Narsių brolių žygius pyniau į dainas,
Lagerius spygliuotus, kameras su grotom,
Meilę, kančią, viltį ir gudrias svajas.*
(Radzevičiūtė-Andrieškevičienė 2024: 70)

Savo kūrinuose ji nesiekė tobulų rimų, tai buvo istorijos liudijimai, kuriais norėta įamžinti tragiškus įvykius („Trako mūšis“), kuo tiksliau atskleisti kovotojų tikslus ir tai, ką jiems teko išgyventi. Ji perteikė šeimų, kurios neteko sūnų ir dukterų, jausmus: po eilėraščių skyrė žuvusiems partizanams „Strausui“ (1945 m. žuvusiam Kalniškės mūšyje), „Arukui“ (Vytautui Kvedarui-Arui), „Lietučiui“ (1946 m. žuvusiam prie Ricielių), „Mindaugui ir Bijūnui“ (Vladui Stepulevičiui-Mindaugui ir Antanui Vabuolui-Bijūnui) ir kitiems. Ypač išpopuliarėjo eilėraščių-dainų „Desantui“ (desantininkui Vilkui, 1945 m. žuvusiam Punios miške):

*Galbūt mėnuo tėvelis tau,
Mielas sūnau žydrynės,
Paukščių takais tu atėjai
Gint žūstančios tėvynės.*

*Buvai nuo budelių toli,
Pas juos negrįžt galėjai,
Bet juk širdis nerimo tau,
Tėvynę tu mylėjai.*

*Žvaigždėtą naktį ant pečių
Išskleidęs parašutą,
Tu nusileidai pušyne
Žaliam, žalam lyg rūta.*
<...>

(Lietuvių liaudies dainynas, t. XXI, p. 416)

Šios dainos pradžioje įpintas tradicinis įvaizdis „mėnuo tėvelis“ (dangiškas globėjas, minimas našlaičių, vestuvinėse dainose), kuris nušviečia kelią slaptas užduotis vykdančioms partizanams. Tautosakiniuose šio teksto variantuose be mėnesio minima ir „sesuo – dangaus žydrynė“ (t. y. antroji eilutė pakeista, turbūt prisimenant dar vieną tradicinį įvaizdį – „žvaigždę seselę“). Tačiau tolesnis pasakojimas nebeprimena tautosakos. Tradicinėse dainose karys būdavo vaizduojamas kaip šaunus raitelis, čia jis – iš orlaivio parašutų nusileidžiantis desantininkas. Žuvęs karys lyginamas su laisvu paukščiu, o jo kapas tradiciškai puošiamas rūtomis.

Tai tik viena iš Dzūkijoje suskambusių, vėliau visoje Lietuvoje paplitusių E. Radzevičiūtės-

Elės Radzevičiūtės lageryje siuvinėtas rankdarbis su brolio inicialais.
1947–1955 m. Saugomas Lietuvos nacionaliniame muziejuje

Andriuškevičienės dainų (folklorinis jos pradžios variantas – „Mėnulis tikras tėvas jo, sesuo – dangaus žydrynė“). Ir kitos jos sukurtos partizanų dainos: „Žvengė juodbėrelis prie rūtų darželio“, „Išei, sūneli, šaukiamas tėvynės“, „Nuvyto kvapnios chrizantemos“, „Nepažinau aš brolių, ant gatvės gulinčių“, „Menu, atbridot jūs per sniegą“ plačiai pasklido ir ilgainiui virto liaudies dainomis. Dabar jos dažnai dainuojamos renginiuose, skirtuose partizanams atminti.

Karo ir pokario metais patriotinius posmus kūrė ir Diana Romualda Glemžaitė-Bulovienė (1925–1949, Algimanto apygardos partizanė, slapyvardžiu Marė), Irena Petkutė (1932–1953, Žemaičių apygardos partizanė, slapyvardžiai: Vilnelė, Neringa, Lakštingala), Antanina Lukšytė-Garšvienė (1929–2019, Dainavos apygardos partizanė, slapyvardžiu Milda) ir kitos. Galima tarti, kad, prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, įvyko moterų patriotinės kūrybos proveržis.

Daugelis moterų suvokė esančios ne istorinių įvykių stebėtojos, bet jų dalyvės. Jos rašė dienoraščius, eiliavo, dainavo, buvo kovojančios visuomenės įkvėpėjos ir guodėjos. Šiuo neramiu, kriziniu laikotarpiu prabilo labai jaunos poetės. Deja, ne visa jų kūryba išliko, rankraščiai buvo sunaikinti ar pradingo kur nors paslėpti, o nepasirašyti kūriniai neteko autorystės ir tapo anonimiais.

Už laisvę kovoję žmonės kartais deklamavo ir dainavo Salomėjos Nėries (1904–1945) eilėraščius. Jų mintis ir nuojautas atitiko eilėraštis „Die-medžiu žydėsiu“, dar 1938-aisiais paskelbtas taip pat pavadintame rinkinyje:

*Ir vienkart, pavasari,
Tu vėl atjosi drąsiai –
O mylimas pavasari,
Manęs jau neberasi.
<...>*

Liaudies daina virto eilėraštis „Grįšiu“, kurio paskutinės eilutės: „Lauk manęs, kai nebelauks / Niekas niekada“ mena meilės ryšį, kurio nenutraukia net žūtis.

Kaip žinome, 1940 m. S. Nėris kolaboravo su okupacine valdžia, karo metais pasitraukė į Rusiją, kur rašė tėvynės ilgesiu persmelktą poeziją. 1943 m. Maskvoje buvo išleistas jos lyrikos rinkinys „Dainuok, širdie, gyvenimą“, 1945 m. Lietuvoje – „Lakštingala negali nečiulbėti“⁸. Vienam šio laikotarpio eilėraščiui – „Sesuo žydioji – Vilija“ – melodiją sukūrė kompozitorius Balys Dvarionas⁹:

*Vilnele, bėk į Viliją,
O Vilija – į Nemuną,
Sakyk: tėvynę mylime
Labiau mes už gyvenimą.*

Anuomet ši daina, oficialiojo patriotizmo pavyzdis, buvo dažnai atliekama, tačiau dabar ji jau nueina į užmarštį.

MOTERŲ VAIDMUO PARTIZANINIAME KARE, REZISTENCINĖ DIANOS GLEMŽAITĖS KŪRYBA

Įdėmiau patyrinėti Lietuvos moterų visuomeniškumą ir kūrybiškumą paskatino istorikų darbai, atskleidę, kad 1944–1953 m. į rezistencinį judėjimą aktyviai įsitraukė ne tik vyrai, bet ir moterys. Istoriko Mariaus Ėmužio nuomone, moterys nusileido vyrams drąsa:

Vien ko verta Albinos Neifaltienės–Pušelės istorija. Ji per garsųjį Kalniškės mūšį kulkosvaidžiu paklojo ne vieną puolantį NKVD kareivį. Dar prieškarui dirbdama mokytoja Neifaltienė susituokė su Jonu Neifalta, Lietuvos kariuomenės puskarininkiu. 1944 m. rudenį Kalniškės miške jis sutelkė partizanų būrį, ėmė jam vadovauti. 1945 m. gegužę šie partizanai stojo į mūšį su NKVD kariuomene. Kovojo drasiai, bet priešo jėgos buvo gausesnės. Per mūšį žuvo ir Pušėlė. Likęs gyvas ir sėkmingai atsitraukęs Neifalta–Lakūnas gedėjo žuvusios žmonos. Neilgai ją pergyveno – pats krito vėlyvą tų metų rudenį.

8 Šis rinkinys, leidyklos pertvarkytas pagal sovietinei poezijai keliamus reikalavimus, buvo išleistas nepaisant autorės valios. Pačios S. Nėries sudarytas karo metų poezijos rinkinys „Prie didelio kelio“ išleistas tik 1994 m.

9 Daina mišriam chorui sukurta 1946 m., ji išleista 1948 m., o vėliau įtraukta į rinkinį „Tarybinės lietuvių dainos. 1940–1950“. Pagal tuos pačius žodžius solinę dainą sukūrė ir kompozitorius Aleksandras Kačanauskas.

Partizanė Diana Glemžaitė-Bulovienė. 1947–1949 m. Saugoma Lietuvos ypatingajame archyve

Moterys buvo drąsios ryšininkės, padėjusios partizanų organizacijai vienyti. Jos eidavo į žygius, dalyvaudavo kautynėse ir jose žūdavo, vykdė sudėtingas ir pavojingas agentų ir okupacinės valdžios atstovų baudimo užduotis, dirbo štabuose, rašė ir leido partizanų spaudą, atliko medicinos seserų ir kitas funkcijas (Ėmužis 2020: 68).

Tad XX a. vidurio partizaninam karui Maironio žodžiai „Daugel krito sūnų...“ nebetinka. Dėl Lietuvos laisvės pasiaukojų, namų, artimųjų ir jaunystę prarado, nelygiose kovose žuvo ne tik sūnūs, bet ir dukros (ten pat: 11).

Partizanams dažniausiai padėdavo jaunos merginos, iš pradžių jos tapdavo partizanų ryšininkėmis, jų žinučių perdavėjomis. Darius Juodis akcentuoja:

Moterys įsijungdavo į partizanų gretas įtariant, kad joms gresia areštas ir reikia jo išvengti. Pavyzdžiui, medicinos seselė padėjo partizanui pabėgti iš gydymo įstaigos, pradėjus ją įtarinėti, ji pasitraukdavo iš legalaus gyvenimo. <...> Kartais moterys nueidavo į mišką paskui šeimos narius (brolius) ar mylimąjį (vyrą ar sužadėtinį), taip su jais solidarizuodamosi. <...>

Neretai partizanų poros baigdavo gyvenimą vienoje slėptuvėje apsupus priešams. Pavyzdžiui, Rytų Lietuvos partizanų srities vadas Antanas Slučka-Šarūnas ir Joana Railaitė-Neringa. <...> Tokių žūčių panašiomis aplinkybėmis būta dešimtys. Štai 1949 m. kartu su kitais šešiais Dainavos apygardos Kazimieraičio rinktinės partizanis žuvo Petras Savickas-Kregždė ir jo žmona Bronislava Diksaitė-Miškų Gėlė (Juodis 2022).

Kūrybiškiausios, raštingiausios moterys padėjo leisti pagrindinę spaudą. Žinoma, kad Žemaičių apygardos partizanė Irena Petkutė-Neringa rengė „Laisvės balsą“, Monika Alūzaitė-Alдона ankštame bunkeryje mašinėle spausdino leidinį „Malda girioje“, o Prisikėlimo apygardos partizanė Izabelė Vilimaitė-Stirna redagavo leidinį „Mano gimtinė“.

1949 m. Plunksnočių miške susprogdintame bunkeryje kartu su savo vyru Juozu Bulovu ir kitais partizanis žuvo jauna poetė Diana Glemžaitė-Bulovienė (slapyvardžiu Marė). Sunkiai atpažįstami kūnai buvo numesti ant grindinio Juodupės miestelyje, o vėliau užkasti kažkur miestelio pakraštyje.

Diana gimė 1926 m. Degučiuose, išsilavinusioje Glemžų šeimoje, mokėsi Rokiškio, vėliau – Kupiškio gimnazijoje, buvo gimnazijos literatė, gražiai piešė. Kai atėjo lemtingi 1944-ieji, krikšto tėvas ją kalbino kartu trauktis iš Lietuvos, kalbėjo apie studijas Europoje, bet Diana atsisakė ir įstojo į Kauno universiteto Filologijos fakultetą studijuoti literatūros. Tuo metu Lietuvoje vis labiau įsiplieskė partizaninė kova. Kaip išsiaiškino išbarstytas žinias apie Dianą surinkę Vytautas Ambrazas ir Vidmantas Jankauskas, 1947 m. ji išėjo iš universiteto ir sugrįžo į tėviškę, čia susipažino su į mišką pasitraukusiais broliais Juozu, Jonu ir Antanu Bulovais, kurių tėvas jau buvo nužudytas, o motina ištremta (Ambrazas, Jankauskas 1994: 6–10). 1948 m. Dianos tėvas taip pat buvo nuteistas penkerius metus kalėti ir išvežtas į lagerį už Irkutsko, netrukus į Sibirą išvežta ir jos motina su jaunesniais broliukais ir seserimi. „Ji lieka viena su savo draugais – miško broliais. Galbūt tada ji ir nusprendžia sujungti savo likimą su vyriausiu iš Bulovų – Juozu (Iksu, Nežinomu)“. 1949 m. Dianos vyro vadovaujami partizanai įsirengė bunkerį Plunksnočių miške. Apie tuometinį gyvenimą laiške, perduotame giminaitei Elvyrai Glemžaitėi-Dulaitienei, partizanė rašė:

Mes neturime jokių gražbylų, nekalbame jokių sentimentų, esame sušiurkštę kaip ir mūsų gyvenimas ir vis tik laimingi. <...> Šiuo

Dianos Glemžaitės-Bulovienės autoportretas. 1947–1949 m. Saugomas Lietuvos ypatingajame archyve

metu rašydama girdžiu užiant mišką, belapį ir tuščią. Priešais kūrenasi ugnelė, ir vyro kelio atsisėmus rašau Jums laišką. Užvakar gavau žinią iš Sibiro. Jau visa šeima ten gyvena, žinoma, išskiriant mane. Rašo, kad mudu su vyru tvarkytumėmės ir vyktumėme pas juos. Pasižiūrėsim, kaip toliau bus, nes žiemojimui jau esame pasiruošę. Jei negrįžčiau – kaip justis – neminėkit labai blogai. Nes ir mes taip pat esame žmonės, gal tik ne visiems suprantami. Geriau palinkėkite, kad jei bus lemta mirti – gimtoji žemė, uždengus mūsų akis, tebūna kaip glamonėjanti ranka (Ambrazas, Jankauskas 1994: 17).

Užverbuotam agentui juos išdavus, lapkričio 14-ąją buvo apsupti ir keliomis granatomis susprogdinti.

Dianos Glemžaitės ankstyvieji kūriniai, o vėliau vis brandesni ir savitesni eilėraščiai buvo surašyti į sąsiuvinius, bloknotus, atskirus lapelius. Visą jos kūrybinį palikimą į vieną pluoštą surinkusiems tyrėjams pavyko atrasti daugiau nei pusantro šimto eilėraščių (ten pat, 18), išliko ir keli jos piešti artimų žmonių portretai. Jei Lietuva nebūtų okupuota, tikriausiai D. Glemžaitės talentas būtų plačiau išsiskleidęs, deja, kūrėjos balsas buvo žiauriai nutildytas.

Tik 1994 m., po kelių dešimtmečių užmaršties, išleista jos poezijos knyga „Mes mokėsime numirti“, pavadinta pagal herojiškiausią eilėraštį. Išlikę du jo variantai:

Mes mokėsime numirti (I)

*Ne už svetimą mintį, ne už svetimą žodį
Mes mokėsime didvyriais mirt –
Tik už rytą, kuris laisvės saulę parodys,
Mes mokėsime numirti.*

<...>

*Mūs krauju pražydės čia palaukėje gėlės.
Mūsų maldą pats Dievas išgirs!
Už Tėvynės dangaus skaisčiai švytintį mėlį
Mes mokėsime numirti!
(Glemžaitė 1994: 54)*

Kaip matyti, poetė buvo ne sakytinės, o rašytinės kultūros atstovė, kurdama ji nesirinko tradicinių eilėdaros ir melodikos modelių, bet lygiavosi į naująją lietuvių poeziją¹⁰. Galbūt todėl 1949 m. jos sukurtas eilėraštis netapo liaudies daina ir nesklido iš lūpų į lūpas. Tai ne daina, o poetinė partizanų priesaika, ypač antrasis, dar įtaigiau skambantis jo variantas:

Mes mokėsime numirti (II)

*Mes mokėsime numirti, jei Tėvynė aukos reikalauja.
Nesuriš mūs' gretų nieks vergovės pikta grandine.
Neišmokom sulinkt prieš ateivių įstatymą naują:
Savo brolių parduot – dar visi neišmokome, ne!*

<...>

(Glemžaitė 1994:132)

Dainuojami galėjo būti ankstyvieji, romantiškieji poetės kūriniai. Dianos draugė Paulė prisiminė mėgusi klausytis jos eilėraščių: „ji man juos skaitydavo, o aš jai skambindavau gitara. Ir ji prašydavo – dar ir dar paskambink. <...> Žadėjo parašyt eilėraštį apie mergaitę su gitara ant Lėvens kranto“ (Ambrazas, Jankauskas 1994: 17). Kompozitoriaus dėmesio Dianos Glemžaitės poezija sulaukė gerokai vėliau – XXI a. susidomėjęs laisvės kovų istorija, kompozitorius Rokas Radzevičiaus sukūrė dainą pagal eilėraštį „Nebelauki manęs“:

*Nebelauki manęs, nebelauki daugiau, mylimoji –
Jau ne man šilas oš ir pavasarį paukščiai dainuos.
Mano dienos naktis, mano naktys dienas prarimojo,
Mano saulė tamsybės nuskendo šešėliuos liūdnuos.*

<...>

(Glemžaitė 1994: 116)

Ne romanso, bet roko stiliaus daina daug kartų skambėjo koncertuose, skirtuose miško brolių ir sesių žygiams atminti, o 2010 m. įrašyta ir išleista Roko Radzevičiaus vadovaujamos grupės „Skylė“ albume „Broliai“.

„KIEK ROVĖ – NEIŠROVĖ,
KIEK SKYNĖ – NENUSKYNĖ“.
SOVIETMEČIO DAINOS

Apie 1953 m. Lietuvos partizanų pasipriešinimas buvo numalšintas. Okupacijos metais kurtose patriotinėse dainose Lietuva buvo vaizduojama tarsi sumažinta, kaip S. Nėries posme: „Koks gražus mažytis mūsų kraštas, / Kaip lašelis tyro gintaro“. Pagal užsakymą parašytuose eilėraščiuose buvo apdainuojamas Lietuvos įsijungimas į plačiąją šalį, „didžiąją tėvynę“. Kita vertus, poezijoje siekta atsiriboti nuo oficialios ideologijos, saugoti kūrybinę laisvę, kartais pasirenkant „vidinę emigraciją“. Pavyzdžiui, Janina Degutytė (1928–1990) eilėraštį „Šaltinio širdis“ pradėjo eilute: „Tėviške, šventas tavo vardas“. „Laimingas, kas išeina su tavo vardu lūpose“ – rašė ji eilėraštyje „Lietuva“ (Degutytė 1988: 31, 57). Labai subtiliai tėvynės meilę poetė išsakė eilėraščiuose vaikams. Vienas iš jų – „Gimtinė“:

<...>

*Beržai – mano broliai baltieji –
Pavasario vėjais prausias.
Čia duona – iš motinos rankų.
Čia saulė – pati šviesiausia.
(Degutytė 1988: 142)*

Šis tekstas pradėtas dainuoti po daugelio metų, – meniškiausius tekstus kiekviena karta skaito iš naujo. Pagal jį jaunimo chorams skirtą dainą sukūrė kompozitorius Laimis Vilkončius, 2016 m. ji nuskambėjo Lietuvos moksleivių dainų šventėje.

Okupacijos metais ypač gerai suvokta gimtosios kalbos vertė. Pagarbą žodžiui, kalbai savo kūrinuose akcentavo poetas Justinas Marcinkevičius:

*Tai gražiai skambėjo žodžiai:
Laukas, pieva, kelias, upė.
Tai gražiai iš jų išaugo
Vienas žodis: Lietuva.
(Marcinkevičius 2000: 245)*

1974 m. sukurtas eilėraštis „Tai gražiai mane augino“ greitai tapo populiaria patriotine

10 Dianos Glemžaitės kūrybos savitumą tiria, jos poezijos prasmes pamažu atskleidžia Jurga Katkuvienė (Kajėnas, Katkuvienė 2025).

daina – 1979 m. muziką jam sukūrė kompozitorė Galina Savinienė. Ji gimė 1946 m. Kaune, studijavo fortepijono ir kompozicijos specialybes, vėliau tapo muzikos mokytoja, romantiškų, melodinių dainų autore¹¹. Melodija, sukurta pagal Justino Marcinkevičiaus eilėraštį – turbūt daugiausiai klausytojų simpatijų pelniusi jos daina. Pirmąją jos versiją atliko Nijolė Ščiukaitė ir ansamblis „Estradinės melodijos“, po kurio laiko buvo sukurta jos versija chorui su instrumentiniu pritarimu. 1990 m. daina atlikta Lietuvos tautinėje dainų šventėje Vilniuje, Vingio parko estradoje.

Justinas Marcinkevičius gebėjo išreikšti patriotinius jausmus kalbėdamas apie meilę žemei ir motinai. Jo eilėraščiai buvo skaitomi bei deklamuojami, atskiros eilutės dar mokyklos suole įsirašydavo į atmintį, tapdavo lakiomis frazėmis. Tarkim, 1981 m. sukurtos „Lopšinės gimtinei ir motinai“ antrąją posmą galima perskaityti kaip lietuvių pasipriešinimą nutautinimo politikai išsakyti aforizmą:

*Laukai gražiai sugulę,
miškai žaliai sužėlę,
baltoji mano gulbe,
juodų arimų gėlė!*

*Kiek rovė – neišrovė.
Kiek skynė – nenuskynė.
Todėl, kad tu – šventovė.
Todėl, kad tu – tėvynė.*

(Marcinkevičius 2000a: 109)

Šis eilėraštis tapo daina „Lopšinė“. Jai muziką sukūrė Vytautas Mikalauskas, daina buvo pamėgta, todėl peržengė sovietmečio ribą ir toliau gyvuoja.

MOTERŲ BALSAI „DAINUOJANČIOS REVOLIUCIJOS“ METAIS

XX a. devintajame dešimtmetyje, kai Lietuva vadavosi iš sovietinės okupacijos, ilgai slėpti tėvynės meilės jausmai vėl išsiveržė iš žmonių širdžių. Kaip sakė Leonidas Donskis, „Tuo metu Lietuva priminė įsimylėjusį žmogų, kuris nežino, kelinta valanda, nesupranta, kas su juo vyksta, yra truputį euforiškas, jam labai gera, jis nori matyti savo

11 Galinos Savinienės pasaulėjautą ir muzikos stilistiką galima vadinti romantine, populiariausių jos dainų įrašai išleisti dvigubame albume „Tai gražiai gražiai“ (2017). Daugelis dainų sukurtos pagal Justino Marcinkevičiaus eiles.

meilės objektą, nuolat kartoja tuos pačius dalykus...“ (Žičkytė 2011).

1988-ųjų birželio 3-iąją Vilniuje, Mokslų akademijos salėje, buvo nutarta įkurti Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdį. 1988 m. vasarą visose trijose Baltijos šalyse prasidėjo „dainuojanti revoliucija“. Pasak Gunčio Šmidcheno, knygos „Dainos galia“ autoriaus, Estijoje tai įvyko roko koncerte, Lietuvoje – studentų chorų šventėje „Gaudeamus“, o Latvijoje – folkloro festivalyje. Visuose šiuose renginiuose ankstesnį lojalumą didžiajai valstybei pakeitė aiškiai išreikštas nepriklausomybės siekis. Rezistencinį, politinį dainuojančios revoliucijos pobūdį ypač aiškiai parodė virš dainininkų galvų suplevėsavusios trispalvės – nepriklausomos Lietuvos, Latvijos ir Estijos vėliavos (Šmidchens, 2014: 159). Kiekvienas, matydamas žmonių susitelkimą, galėjo suprasti: Baltijos tautos atgimė, atgavo orumą ir pasiryžo atkurti savo valstybinumą.

Tūkstantiniuose mitinguose (1988–1991) skambėjusios Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo laikotarpio dainos buvo panašios į giesmes. Būdingiausi jų įvaizdžiai – po nakties išauštanti diena ir po žiemos speigų atgyjanti žemė, svarbiausias pranešimas – tikėjimas, kad bus atkurtas teisingumas, nes tokia esanti žmonių ir Aukščiausiojo valia¹². Dainose daugybę kartų kartojamas Lietuvos vardas: „Lietuva, Lietuva, tu mums šventa“, „Palaimink, Dieve, mus, Lietuvos vaikus, teišgirsta mūsų balsą žemė ir dangus“ arba skanduojami trijų Baltijos šalių vardai: „Bunda jau Baltija, bunda jau Baltija: Lietuva, Latvija, Estija!“ Šiame chore skambėjo ir moterų balsai. 1988 m. šviesią, tėvynės meilės ir tikėjimo pilną dainą „Viešpaties lelija“ sukūrė Gintarė Jautakaitė:

*Kur Dievulis saugo, sėja amžinąjį sodą,
Ten Viešpaties lelija.*

<...>

*Lietuva – vėjuose lelija,
Lietuva – mariose lelija,
Lietuva mana, Lietuva!*

(Kol prašvis, 2009)

Išsiskleidusį žiedą dainininkė regi tarsi svajonės išsipildymą, po žiemos atėjusį pavasarį, išsilaisvinimą. 1988–1991 m. patriotines dainas kūrė Vytautas Kernagis, Algirdas Kaušpėdas, Gintautas Abarius, Dalia Teišerskytė, taip pat ir visai jauni,

12 Atgimimo laikotarpio dainų galima pasiklausyti rinktinėje „Pabudome ir kelkimės“, kurią sudarė ir paskelbė Lietuvos radijas (2008 m.).

debiutuojančios kūrėjos, pavyzdžiui, Erika Masytė. Jos pagal J. Marcinkevičiaus žodžius (eilėraštis „Kaip laisvė“) sukurta daina „Laisvė“ skyrėsi nuo kitų atgimimo metu skambėjusių dainų – ji nespinduliavo euforija, priešingai – susimąstyta, kokių aukų gali pareikalausti nepriklausomybė:

*Aš jau nepakeliu minčių apie tave,
Kaip obelis, apsunkusi nuo vaisių,
Užlaužiu tragiškai nusvirusias rankas,
O tu sakai: Stovėk, kaip stovi laisvė.
(Pabudome ir kelkimės, 2008)*

Tai lietuvių poetinei tradicijai būdingas poeto „pasikalbėjimas su Lietuva“, kuris šįkart virto moters dainuojama patriotine daina. Dabar ši daina primena 1991 metų Sausio 13–sios naktį, kai per Vilnių riedėjo okupacinės kariuomenės tankai, tačiau, žmonėms nepabūgus, išėjus ginti nepriklausomybės, ji buvo išsaugota.

Atkūrus Lietuvos respubliką, XX a. pabaigoje – XXI a., radosi daug naujų savimi pasitikinčių kūrėjų. Žinomiausios šio laikotarpio patriotinių dainų autorės – Erika Drungytė, Ieva Narkutė, Eglė Sirvydytė, Raminta Naujanytė, Augustė Vėdrickaitė, Milda ir Teresė Andrijauskaitės. XXI a. moterys ne tik kuria patriotine dainas, bet dažnai pačios jas ir atlieka. 1989 m. sukurtą trikalbę dainą „Bunda jau Baltija“ dainavo trys vyrai, vėliau šventiniuose koncertuose ją uždainavo moterys: toks pasirinkimas netgi įgavo simbolinę prasmę: pasipuošusios, rankomis susikibusios dainininkės scenoje atrodė tarsi trys sesės – trys valstybės: Lietuva, Latvija ir Estija.

IŠVADOS

Lietuviškų patriotinių dainų repertuarą sudaro XIX–XXI a. sukurtos autorinės ir liaudies dainos. Naujų dainų kūrimo banga visuomet kildavo Lietuvą užpuolus priešams, prasidėjus okupacinės valdžios represijoms. Ištikus krizėms, dainos sutelkdavo ir padrasindavo žmones, o posmuose įrašyti istorinių įvykių liudijimai išlikdavo ateities kartoms.

XX a. viduryje patriotine dainas kūrė skirtingų likimų moterys. Antrojo pasaulinio karo metu, 1942 m., bene pirmosios moters sukurtos patriotine dainos autorė – jauna poetė V. Parnavitė-Stankus, vėliau tapusi karo pabėgėle. 1942 m. jos sukurtas eilėraštis „Mano ilgesys“ virto daina „Aš verkiau parimus“, žinoma iki šių dienų, dainuojama ir Lietuvoje, ir išeivijoje.

Ji pasižymi moterų kūrybai būdingais bruožais: melancholiška nuotaika, mylimųjų išsiskyrimo ir audinių raštuose „išaustų“ meilės žodžių motyvu, gėlių simbolika.

1944 m. pagal jaunimo mėgstamas liaudies melodijas patriotine dainas ėmė kurti partizanų ryšininkė E. Radzevičiūtė–Andriuškevičienė, dėl savo rezistencinės veiklos represuota, ištremta. Aukštos meninės vertės eilėraščių karo ir pokario metais parašė 1949 m. bunkeryje žuvusi partizanė D. Glemžaitė–Bulovienė. Jos patriotine eilės anuomet nespėjo paplisti, pirmoji daina pagal jos tekstą sukurta tik XXI a.

Ne vienas sovietinės okupacijos metais parašytas J. Degutytės, Just. Marcinkevičiaus patriotine tematikos eilėraštis įkvėpė kompozitorius ir virto dainomis (keletui Marcinkevičiaus eilėraščių melodijas sukūrė moterys). Naujų dainų tekstų ir atlikėjų radosi Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo Sąjūdžio laikais: tūkstantiniuose mitinguose savo dainas atliko G. Jautakaitė, 1988 m. patriotine dainos „Laisvė“ kūrėja ir atlikėja tapo iki tol nežinota E. Masytė. XXI a. patriotine tematikos dainas kuria jaunos poetės, kompozitorės, dainų atlikėjos. Patriotine dainos populiarios, dažnai atliekamos ir girdimos.

LITERATŪRA:

- Aleksynas 2005 = Kostas Aleksynas. Daina, įamžinusi savo kūrėją. *Tautosakos darbai*, t. XXX, p. 236–237.
- Ambrasas, Jankauskas 1994 = Vytautas Ambrasas, Vidmantas Jankauskas. Iš užmaršties išnyrantis veidas. Diana Glemžaitė. *Mes mokėsime numirti. Lietuvos pasipriešinimo kovų poezija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 5–21.
- Dagilėlis 1909 = M. Dagilėlis. *Dainos-dainelės, eilių rinkinys*. Kaunas, 1909.
- Daujotytė 1990 = Viktorija Daujotytė. *Tautos žodžio lemtys. XIX amžius*. Vilnius: Vaga, 1990.
- Daujotytė 2001 = Viktorija Daujotytė. *Parašyta moterų*. Vilnius: Alma littera, 2001.
- Degutytė 1988 = Janina Degutytė. *Rinktiniai raštai, t. II. Poezija. Poezija ir proza vaikams. Vertimai*. Vilnius: Vaga, 1988.
- Ėmužis 2020 = Marius Ėmužis. *Partizanė Monika Alūzaitė – moteris laisvės kovose*. Vilnius: Baltos lankos, 2020.
- Glemžaitė 1944 = Diana Glemžaitė. *Mes mokėsime numirti. Lietuvos pasipriešinimo kovų poezija*. Sudarė Vytautas Ambrasas ir Vidmantas Jankauskas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
- Juodis 2022 = Darius Juodis. „Moterys partizanės“ (pavyzdžiai iš antisovietinio Lietuvos partizaninio judėjimo). Pranešimo tekstas. Prieiga internete: https://www.genocid.lt/UserFiles/File/GRTD/20211119_pranesimas.pdf <žiūrėta 2026-01-30>.
- Kajėnas, Katkuvienė 2025 = Gediminas Kajėnas kalbina Jurgą Katkuvienę. „Poetė iš bunkerio – partizanė Diana Glemžaitė ir neprakalbinti jos tekstai apie netektis, motinystę ir laisvę“. *15min.lt* 2025-10-29, prieiga internete: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/asmenybe/>

- poete-is-bunkerio-partizane-diana-glemzaite-ir-ne-prakalbinti-jos-tekstai-apie-netektis-motinyste-ir-laisve-285-2553232 <žiūrėta 2026-01-30>.
- Kubilius 2001 = Vytautas Kubilius. *Neparklupdyta mūza. Lietuvių literatūra vokiečių kalba*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- Liugaitė-Černiauskienė 2021 = Modesta Liugaitė-Černiauskienė. Tremtinių, politinių kalinių dainavimas: liminalumo aspektas. *Tautosakos darbai*, t. 61, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021, p. 47–70.
- Marcinkevičius 2000 = Justinas Marcinkevičius. *Poezija. Pirmoji knyga*. V: Vaga, 2000.
- Marcinkevičius 2000a = Justinas Marcinkevičius. *Poezija. Antroji knyga*. V: Vaga, 2000.
- Nakienė 2024 = Austė Nakienė. Pokario dainos: partizanų dainų ir romansų sąsajos. *Būdas*, Nr. 4, 2024, p. 31–43.
- Palijanskaitė 2014 = Rima Palijanskaitė. Rožės ir lelijos Martai Raišukytei – Vydūno mūzai ir bendražygei. *Kultūros barai*, 2014, Nr. 12, p. 77–86.
- Petrauskienė 2021 = Aistė Petrauskienė. Moteris Lietuvos partizaniniame kare: nuo formalaus reglamentavimo iki praktinio veikimo. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, t. 42, 2021, p. 241–261.
- Radzevičiūtė-Andriūškevičienė 2024 = Elė Radzevičiūtė-Andriūškevičienė. *Sušaudyta kūryba*. Sudarytojas Juozas Žitkauskas. Vilnius: Slinktys, 2024.
- Ramoškaitė 2013 = Živilė Ramoškaitė. Maironio poezija liaudies ir kompozitorių kūryboje. *Tautosakos darbai*, t. XLV, 2013, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 15–21.
- Sadauskienė 2021 = Jurga Sadauskienė. Liaudies dainos kanoninė samprata: nuo XVIII a. iki šių dienų. *Tautosakos darbai*, t. 61, 2021. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 15–46.
- Šidiškienė 2004 = Irma Šidiškienė. *Būti lietuve. Etninio stiliaus apranga XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004.
- Šmidchens 2014 = Guntis Šmidchens. *The Power of Song. Non-violent National Culture in the Baltic Singing Revolution*. University of Washington Press, 2014.
- Žičkytė 2011 = Giedrė Žičkytė. *Kaip mes žaidėme revoliuciją*. Dokumentinis filmas, DVD, Just a moment, 2011.

DAINŲ LEIDINIAI:

- 8 *Lietuviškos Tautiškos Dainos*, vyriškam ir maišytam chorui sutaikytos. Išleido Juozas Naujalis. Kaunas, 1906.
- Byrutės garsai. Parinktos dainėlės Lietuvos jaunuomenei*. Išleido „Byrutės“ draugija, Tilžė, 1910.
- Broliai*. Aistė Smilgevičiūtė ir grupė „Skylė“. CD, Via Artis. 2010.
- Kol prašvis*. Gintarė Jautakaitė. CD, SkySonic Records, 2009.
- Lietuvių liaudies dainynas, XIX: Karinės-istorinės dainos, kn. 5*. Parengė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Živilė Ramoškaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.
- Lietuvių liaudies dainynas, XXI: Karinės-istorinės dainos, kn. 6*. Parengė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Živilė Ramoškaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
- Lietuvių tėvynės dainos*. Tautiečių naudai išleido „Birutė“. Tilžė, 1911.
- Pabudome ir kelkime*. Atgimimo dainos, CD, Lietuvos radijas, 2008.
- Palinko liepa šalia kelio: partizanų dainos*. Sudarė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Živilė Ramoškaitė. Vilnius: LG-GRTC, 1998.

- Sušaudytos dainos. Džukijos partizanų dainos*. Sudarė ir parengė Vytautas Ledas, Henrikas Rimkus, melodijas parengė Živilė Ramoškaitė. Vilnius: Vaga, 1990.
- Tai gražiai gražiai*. Galinos Savinienės dainos. CD, Lietuvos kompozitorių sąjunga. 2017.
- Tarybinės lietuvių dainos 1940–1950*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1951.
- Užmaršties nepaliestos dainos*. Sudarė Marija Liugienė. Vilnius: Vilniaus etninės kultūros centras, 2020.

LITHUANIAN PATRIOTIC SONGS: WHEN DID WOMEN START CREATING THEM?

Austė NAKIENĖ

The author investigates a group of songs that unite modern society – patriotic songs. As can be judged from various songbooks, holiday concert programmes, and radio and television playlists, there are over 100 such songs. The aim of this research is to determine when the first patriotic song written by a woman appeared, what historical events encouraged women to fight for Lithuania's freedom, and how women expressed love for the homeland through poetry and music.

A wave of new song creation always arose when enemies attacked Lithuania and the occupying authorities began repressions. In times of crisis, songs rallied and encouraged people, and the testimonies of historical events recorded in the verses survived for future generations. In 1942, during World War II, the first patriotic song by a woman was created. It was written by the young poet Vanda Panavaitė-Stankus, the song “Aš verkiau parimus tarpvartų darželio” [I wept, leaning on the garden gate] is known to this day. One can notice features typical of women's poetry in it: the motif of separation between lovers, the motif of love words “woven” into fabric patterns, and the symbolism of flowers. In 1944, partisan liaison Elė Radzevičiūtė-Andriūškevičienė began composing patriotic songs based on folk melodies popular among youth. Later, she was imprisoned for her resistance activities. During the war and post-war years, the woman partisan Diana Glemžaitė-Bulovienė wrote patriotic poems of high artistic value. She was prosecuted, and in 1949, she was killed in a bunker together with her husband. Her verses didn't have the chance to spread during her lifetime; the first song inspired by her text emerged only in the 21st century. However, her writings will likely continue to inspire composers. During the Soviet occupation, the poet Janina Degutytė expressed her love for her homeland, and the composer Galina Savinienė wrote several popular songs based on Justinas Marcinkevičius' verses. When the movement for the restoration of Lithuania's independence arose, Gintarė Jautakaitė performed her songs at the rallies together with other brave musicians. Young people are often the most active in the ranks of those fighting or protesting. In 1988, the previously unknown Eurika Masytė became the composer and performer of a patriotic song called “Laisvė” [Freedom].

According to the researcher, the patriotic poem written in 1942 by a woman was not an isolated one. In the subsequent years, a breakthrough in women's creativity occurred. After World War II, their creative expression was no longer an exceptional case, but a continuous process. In the 21st century, female poets, composers, songwriters and performers are self-confident, visible and well heard.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius
E. paštas: auste.nakienne@gmail.com

DVIDEŠIMTASIS „AUKSO VAINIKO“ KONKURSAS

2026 m. Trijų Karalių dieną dvidešimtosios nacionalinės konkursinės liaudies dailės parodos „Aukso vainikas“ laureatais buvo paskelbti medžio drožėjas Adolfas Andriejus VILUCKAS, liaudies instrumentų meistras Alfredas LUČINKAS ir margučių margintoja Jurgita ZINKIENĖ. Jų ir kitų geriausių šalies tautodailininkų sukurtos vaizdinės, taikomosios ir paprotinės dailės kūrinių kolekcijos gruodžio 5 – vasario 1 d. eksponuotos Užutrakio dvaro sodybos rūmuose. Šių metų paroda – jubiliejinė, tad joje kartu su konkursiniais 30 autorių darbais buvo pristatyti ir 40-ies ankstesnių metų laureatų kūriniai. Iš viso parodoje eksponuota beveik 500 darbų, atskleidžiančių liaudies meno gyvybingumą ir stiprų ryšį su Lietuvos etniniu paveldu. Šios parodos kuratorė – Lietuvos nacionalinio kultūros centro tautodailės specialistė Jūratė Kluonė.

Nuo 2009-ųjų nacionalinį konkursą vainikuojančiose parodose aukso vainikais buvo pagerbti 55 tautodailininkai. 2025-aisiais šiame konkurse dalyvavo net 600 meistrų, kurių darbai buvo rodomi regioninėse parodose, o jose išrinkti 30 geriausiųjų savo kūrybą pristatė Užutrakyje. Pirmą kartą nesivaržė kryždirbiai – nuo šiol jų darbai bus pristatomi būtent kryždirbystei skirtose konkursinėse parodose.

Laureatų paskelbimo ir vainikavimo iškilnėse tautodailininkus sveikino kultūros ministrė Vaida Aleknavičienė, Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus direktorius dr. Arūnas Gelūnas, Lietuvos nacionalinio kultūros centro direktorius Saulius Liausa, Trakų rajono savivaldybės atstovai, Lietuvos tautodailininkų sąjungos regioninių skyrių ir bendrijų nariai, menotyrininkai ir kt.

Pasak tautodailininkų darbus vertinusios dešimties narių komisijos pirmininko etnologo ir menotyrininko Vytauto Tumėno, šiemet visi eksponuoti darbai paliko gerą įspūdį, o iš jų išrinkti devyni nominantai visi buvo verti „Aukso vainiko“. Laureatų darbai buvo santūrūs ir visiškai išbaigti, rodos, bet koks papildomas jų puošybos elementas jau būtų buvęs perteklinis, tad konkurse įvertintas subtilumas. Už vaizdinės dailės kūrinius grafikui Klaidui Navickui iš III Būdos kaimo (Trakų r.) buvo skirta trečioji vieta, antroji atiteko medžio drožėjui Antanui Viskantui iš Mažeikių. Už taikomosios dailės kūrinius trečioji vieta skirta kalviui Edvardui Mačaičiui iš Gerdžiūnų (Šakių r.), o antrąją pelnė pirštinių mezgėja Irena Armonienė iš Kiškėnų (Klaipėdos r.). Už paprotinės dailės kūrinius trečioji vieta atiteko margučių margintojai iš Alytaus Audronei Lampickienei, o antroji – sodų rišėjai Daliai Lengvinaitei iš Dvilų (Klaipėdos r.).

Per Tris Karalius „Aukso vainikais“ vainikuotieji Alfredas Lučinskas, Jurgita Zinkienė ir Adolfas Viluckis. Užutrakis. 2026 m. Jono Tumasonio nuotrauka

V. Tumėno žodžiais, „Aukso vainikų“ konkursų vertinimo švytuoklė nuolat siūbuoja: apdovanojami ir tradicinių, ir novatoriškesnių kūrinių autoriai, bet visada pastebimas kūrėjo talentas ir įdirbis, o daugelį metų stebint jo kūrybinę raidą, atkreipiamas dėmesys į naujus atradimus, pastebimi kūrybiniai proveržiai. Vis dėlto labiausiai atsižvelgiama į jau apskrityse iš daugybės dalyvių atrinktų kolekcijų vertę. Kita vertus, vertinimo komisijos narių nuomonės gali skirtis: vieniems patikęs meniškas ir išradingas sprendimas, kitų nuomone, gali būti pernelyg nutolęs nuo tradicijos. Pavyzdžiui, popieriaus karpiniai, tradiciniai taikomojo dekoratyvinio meno kūriniai, jau senokai yra pakeitę pirminę paskirtį (karpytos užuolaidėlės ar kitos buities puošmenos, kurtos pasitinkant kalendorines šventes) ir virtę dailiai įrėmintais įvairios tematikos paveikslais, tad yra vertinami pasitelkus grafikos darbams taikomus kriterijus, žiūrima, kaip dera stambios ir smulkios karpinių detalės, ar suvaldytos proporcijos, nebesvarstoma apie jų ryšį su papročiais. Šiaudiniai sodai gali būti vertinami ir kaip dizaino, architektūros darbai.

Kita tema – mūsų menotyrininkų ir profesionalių menininkų santykis su tautodaile, ar ji vertinama, ar paprotinis menas (šiaudų dirbiniai, kaukės, margučiai) įrašomas į Lietuvos meno istoriją? V. Tumėno pastebėjimu, jei Vakarų kultūroje yra susiformavusi ryški skirtis tarp profesionaliosios ir neprofesionaliosios dailės, tai Rytų kultūrose visų pirma akcentuojamas kūrėjo profesionalumas, meninis lygis, iš kartos į kartą perduodama meistrystė.

Menotyrininko požiūriu, tradicinė taikomoji dailė, pasižyminti medžiagos, formos ir ornamento derme, gali būti įkvėpimo šaltiniu ir akademiniam menui, atliepti šiuolaikinius poreikius ir postmodernaus meno tendencijas. Tarkim, liaudies menininkų kuriami skulptūrų parkai puikiai dera su meno socialumo idėjomis. Tautodailė neatsiejama ir nuo aktualios ekologijos temos: juk pagrindinės medžiagos yra iš mūsų artimosios aplinkos, jos čia pat atrastos ar užaugintos, juk ir tradicinių margučių spalvos ir raštai – mūsų krašto gėlių, samanų ar dangaus spalvos...

Lietuvos nacionalinio kultūros centro 2005 m. pradėtas rengti konkursas įprasmina liaudies dailės tęstinumą, skatina kūrėjus drąsiai atsigręžti į šimtmečiais puoselėtą paveldą, semtis iš jo įkvėpimo, ieškoti savito balso ir šiuolaikiškai interpretuoti senąsias tradicijas.

Tautodailininkų kolekcijas fotografavo Flavius Piliponis

THE TWENTIETH “GOLDEN WREATH” COMPETITION

On the 2026 Epiphany, the laureates of the twentieth national competitive folk-art exhibition “Golden Wreath” were announced. They became wood carver Adolfas Andriejus Viluckis (Klaipėda County), folk instrument maker Alfredas Lučinskas (Klaipėda County), and egg decorator Jurgita Zinkienė (Kauņas County). Since 2009, in the national competition organised by the Lithuanian National Culture Centre, 55 masters have been honoured with golden wreaths. And in 2025, a total of 600 masters participated in this competition.\

A. Lučinsko pagamintomis kanklėmis skambina Laura Lukenskienė ir Dovaidė Kurytė. Užutrakis. 2026 m. J. Tumasonio nuotrauka

■ Jurgitos ZINKIENĖS margučiai vertintojus sužavėjo tiek puikiai įvaldyta tradicine vaškavimo technika, tiek ornamentika. „Autorė ne citavo, ne kopijavo, t. y. ne rekonstravo tradiciją, ji turi savitą braižą, tad jos margučiai liudija gyvybingą tradicijos tąsą“, pastebėjo V. Tumėnas. Pasak kitos komisijos narės, Dalios Bernotaitės-Beliauskienės, nors šios margin-tojos margučių raštai labai įvairūs, nepasikartojantys, jų kolekcija – itin vieninga.

Iš Raseinių kilusi, o dabar Mastaičiuose (Kauno r.) gyvenanti J. Zinkienė 1996 m. tapo Lietuvos tautodailininkų sąjungos nare, yra žinoma popieriaus karpinių meistrė. O kiaušinių marginimu vašku ji susidomėjo paauglystėje, nors tėvų šeimoje nebuvo šios tradicijos, dabar ji ją tęsia kartu su vaikais ir uošviais.

Margučių kolekcija, 2023–2025 m.

■ Pirmą kartą šiame kokurse buvo vainikuotas muzikos instrumentų meistras. Alfredo LUČINKO kolekcijoje – visų Lietuvos etnokultūrinių regionų kanklės. Įvertintas jo išdrožtų kanklių dekoras, formos tradiciškumas ir instrumento skambesys.

A. Lučinskas gimė Žilinių kaime, gyvena Alksnėnuose (Plungės r.). Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje jis studijavo Liaudies muzikos instrumentų specialybę ir dvidešimt vienerius metus Plungės Mykolo Oginskio meno mokykloje dirbo birbynės specialybės mokytoju. Tradicinių instrumentų gamyba susidomėjo Atgimimo laikotarpiu įkvėptas legendinio „Sąjūdžio kanklininko“ Antano Bujoko, kuris kankles nešdavosi į mitingus ir po oratorių kalbų užtraukdavo „Lietuva brangi“ ar kitą patriotinę dainą. Nusprendęs, kad šio instrumentų reikėtų Plungės kultūros namų liaudies instrumentų orkestrui, pirmąsias kankles jis išsidrožė kartu su broliu, liaudies meistru Vytautu Lučinsku. Tradicinių kanklių poreikis augo, užsakovai pageidavo būtent jų etniniam regionui būdingo instrumento, tad A. Lučinskas studijavo muziejuose saugomus jų pavyzdžius.

Savąsias kankles jis puošia santūriai, daugiausia dėmesio skiria instrumento funkcionalumui. Pirmąsias kankles drožė iš beržo ar juodalksnio medienos, kitas – iš eglės ar pušies. Viršutinėms dekoms yra naudojęs ir senų fortepijonų rezonansines plokštes.

Aukštaitiškos 5-stygės kanklės, 2021 m.

Žemaitiškos 12-stygės kanklės, 2025 m.

Aukštaitiškos 10-stygės kanklės, 2020 m.

Suvalkietiškos 12-stygės kanklės, 2020 m.

Žemaitiškos 9-stygės kanklės, 2020m.

Medžio drožėjas, skulptorius Adolfas Andriejus VILUCKIS – jau yra pelnęs ne vieną apdovanojimą. V. Tumėno žodžiais, „jo parodai pateiktuose darbuose esama daug naivumo, nuoširdaus tikro primityvizmo, stilistika jie artimi liaudies žaislams. Visi meistro darbai išaugę iš prigimtinės kultūros, kuriai ir jis pats tebeprisklaido. Kolekcijoje yra ir religinių, ir buitinių siužetų. Nors skulptūrėlės nedidelės, bet monumentalios, nors nuspalvintos šiuolaikiškomis spalvomis, bet paisant polichromijos tradicijų“.

A. Viluckis gimė Grūšlaukėje, dabar gyvena Kretingoje. 1964 m. jis buvo pripažintas liaudies dailės meistru, vėliau tapo Tautodailininkų sąjungos nariu, dalyvavo daugybėje parodų, 2005 m. pelnė Liongino Šepkos parodos prizą, 2009-aisiais paskelbtas geriausiu Lietuvos tautodailininku. Plačiausiai A. Viluckis žinomas kaip Žemaitijos Užgavėnių kaukių – „lyčynų“ – drožėjas, daug kartų tapo parodos-konkurso „Užgavėnių kaukės“ laureatu.

Jo darbų vertintojai akcentuoja meistro „žemaitiškumą“, humoro jausmą ir dvasingumą. Štai jo angelas nusileido iš dangaus, kad kartu su muzikantais pagrotų „Kuršių kapelą“. O į Šv. Florijono, gesinančio gaisrą, rankas įduota Ukrainos vėliava.

Duonos riekėjas, 2023 m.
47 x 19 x 13 cm

Šv. Florijonas, 2022 m. 77 x 35 x 25 cm

Pokalbis, 2024 m. 48 x 43 x 12 cm

Kuršių kapela, 2025 m. 55 x 50 x 20 cm

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ
ŠVENTĖS FONDAS

Būdas. 2026 Nr. 1 (226)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas
„Liaudies kultūra“.

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. dainius.razauskas@lnkc.lt

Rasa KALINAUSKAITĖ – kultūros paveldas,
etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. rasa.kalinauskaite@lnkc.lt

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros
klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. lina.lepraskiene@lnkc.lt

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Aldona KRUŠEVIČIŪTĖ

REDAKCIJINĖ KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų
institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Doc. dr. Vytautas RINKEVIČIUS,
Vilniaus universiteto Baltistikos katedra,
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrininkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-
VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro
akademija, Vilniaus g. 6–2, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos
institutas, Tiltų g. 17, LT-01101 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vyktas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos
universitetas, Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos institutas, Tilžės g. 13,
LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA

TURINYS:

Rasa KALINAUSKAITĖ.

Budintys sielos namuose.

Aplankius Nacionalinės Jono Basanavičiaus
premijos laureatus Arūną ir Vidą Sniečkus | 1

Tyrimai

Dainius RAZAUSKAS.

Paleistos kaimenės. Pavasarinio gyvulių
išginimo papročio mitinė prasmė | 15

Virginijus SAVUKYNAS.

Mitologinis praeities įsivaizdavimas II:
milžinų darbai ir jų epocha | 24

Vilniaus gimtadieniui

Rasa KALINAUSKAITĖ.

Apie kraštovaizdžio stebuklus, rūpesčius ir kūrybą.
Pokalbis su geografe Giedre GODIENE | 38

Tyrimai

Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ.

Lietuvių archajinės polifoninės muzikos slėpiniai:
lyginamasis garso suvokimo ir vizualizacijos
tyrimas. II d. | 56

Skaitymai

Viktoras TERNERIS.

Spalvinė klasifikacija ndembų rituale | 74

Tyrimai

Austė NAKIENĖ.

Lietuviškos patriotinės dainos:
kada jas pradėjo kurti moterys? | 79

Tautodailė

Dvidešimtas „Aukso vainiko“ konkursas | 92

Viršelyje: Vilnius. 2026 m. Gyčio Grižo nuotrauka

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2026

Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2026-02-12

Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l. | Tiražas 850 egz.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų šventės fondas.

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | <http://www.zurnalsbudas.lt>

Spausdino UAB Petro ofsetas, Vilnius, Naujoji Riovonių g. 25C, 03153

Vilkijos Šv. Jurgio bažnyčios bokštai. 2026 m. Irmanto Gelūno nuotrauka

BŪDAS. 2026. Nr. 1 (226). 1–96. ISSN 2669-0403
Kaina 4 Eur. Internetinė svetainė: www.zurnalasbudas.lt

Jau 30 metų rašome apie Lietuvos
praeitį ir dabartį, kultūros paveldą
ir tuos, kas jį puoselėja.

Žurnalą galite užsisakyti
nuo artimiausio numerio
Lietuvos pašto skyriuose
arba internetu: <http://www.prenumeruok.lt>,
ir rasite jį savo pašto dėžutėje!

Redakcija